

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ ST İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI

FERİZE YEKSEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

2019

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI

DANIŞMAN : Doç. Dr. Necmeddin Şeker
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan Yarba
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Fahri Hoşab

FERİZE YEKSEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
2019**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI

FERİZE YEKSEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez / Proje/...../..... Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Doç. Dr. Necmeddin Şeker
BAŞKAN

Dr.Öğr.Üyesi Rıdvan YARBA
ÜYE

Dr.Öğr.Üyesi Fahri HOŞAB
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI

Ferize YEKSEK

Danışman : Doç. Dr. Necmeddin ŞEKER

Yıl : 2019, Sayfa: 85+VII

Jüri : Doç. Dr. Necmeddin ŞEKER (Başkan)
: Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan YARBA (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Fahri HOŞAB (Üye)

İslâm dini fitrata ve yaradılış gayesine uygun ilke ve esaslarla, insanın hem bu dünya hem de ahiretteki huzur ve saadetini hedefleyen son ilâhî dindir. İslam dininde, bir olan Allah’a inanmak, salt kalbî, nazarî bir hususa işaret etmenin yanında amelî yükümlülükleri de beraberinde getiren bir akîdedir. İslam inancında Tanrı, âlemi sadece yaratmakla kalmayıp onu muhafaza edip yöneten ve ayakta tutan yagâne kudret ve insanın varoluş sebebi olduğu gibi yaşam gâyesi, vicdânî sorumluluğunun kendisine bağlı olarak anlam kazandığı varlıktır. Yüce Allah’ın Kur’an ve Hz. Muhammed (sav)’in rehberliğinde son ilâhî din olarak insanlığa vaz’ ettiği İslam, insan yaşamında boşluğa mahal bırakmayan yapısıyla genel ilkeler getirir.

Kur’anî bir kavram olan “ihsan”, iyilik, güzellik ve kulluğun kemâline işaret eden bu genel ilkelerden birini ifade eder. İhsan, kalbî bir eylem olan imanın dış dünyadaki yansıması, birey ve toplum hayatındaki tezahürü, insanı özünde de varolan iyiliğe ve güzelliğe güdüleyen, Allah’a lâıyk kul olmanın sırrını ifşa eden ahlakî bir prensiptir. Hz. Peygamber’in(sav) ahlâkının “Kur’an ahlâkı” olduğu düşünüldüğünde Kur’anî bir ilke olan “ihsan”ın, yani Allah’ı görüyormuşçasına yaşamının en güzel örneğini görebileceğimiz mecrâ, pek tabii ki Rasulullah (sav)’in sünneti ve hadisleridir.

Bu çalışmada, Cibrîl hadisi ile müttekâmil tarifine kavuşan, Cebrâil (as)’ın dini öğretmek adına sorduğu üç sorudan biri olması itibâriyle İslâm dininin üç temel ilkesinden biri olarak kabul edilen “ihsan” kavramı üzerinde durulmuş, ihsanın lugavî, ıstilahî ve Kur’anî manaları incelenerek Rasulullah(sav)’in sünnet-i seniyyesindeki yansımaları hadis rivayetleri ekseninde örneklendirilerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhsan, İyilik, Güzellik, Hadis

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
BASIC ISLAMIC SCIENCES MAIN SCIENCE

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

THE CONCEPT OF THE “İHSAN” IN THE HADITHS

FERİZE YEKSEK

Supervisor : Assoc Prof. Dr. Necmeddin Şeker

Year : 2019, Pages: 85+VII

Jury : Assoc Doç. Dr. Necmeddin Şeker (Chairperson)
: Assist Prof. Dr. Rıdvan YARBA (Member)
: Assist Prof. Dr. Fahri HOŞAB (Member)

Islam is the last divine religion that aims at peace and happiness both in this world and in the Hereafter with the principles and principles appropriate to the nature and purpose of creation of man. In Islamic theory, believing in one and only Allah is a purely hearty, theoretical point of view as well as bringing operational obligations. it is expressed. In Islamic belief, God is not only the creator, but the only power that manages and maintains it and maintains it, as well as the reason of existence of man, the purpose of life, the existence of which the conscientious responsibility gains meaning. Almighty Allah, is the Qur'an and the Prophet. Islam, which Muhammad ^{sa} preached to humanity as the last divine religion under the guidance of Islam, introduces general principles in every field with its structure that leaves no room for emptiness in human life.

The “ihsan”, a Qur'anic concept, is a general principle that points to the virtue of goodness, beauty and servitude. The reflection of faith, which is a heart action, in the outside world, its manifestation in individual and social life, is a moral principle that drives man to the essence of good and beauty and reveals the secret of being worthy of God. Hz. Considering that the morality of the Prophet ^{sa} is the morality of the Qur'an, we can see the best example of “ihsan”, which is a principle of the Qur'an, that is to live as if you were seeing Allah, of course, the Sunnah and hadiths of the Prophet^{sa}.

In this study, the concept of “ihsan” which is considered to be one of the three basic principles of Islamic religion, which is one of the three questions asked by Jibril ^{as} in the name of teaching the religion of Jibril hadith, was given the concept of ile ihsan,. by examining Rasulullah ^{sa} 's reflections in the Sunnah-i seniyyah hadith narrated in the axis of hadith narrations.

Keywords; Ihsan, Kindness, Beauty, Hadith

ÖN SÖZ

İnsan, fitratına yerleştirilen “güzellik” ve “iyilik” duygusu gereği kendini gerçekleştirmek adına yaptığı her işte, ortaya koyduğu her eserde, bütün hal ve davranışlarında bu iki hasleti arar, onlara ulaşmaya çalışır. Tüm insanlık için “hidâyet kaynağı” olan Kur’ân, insanı “mutlak güzele ve mutlak iyiye erdirme” amacı taşımaktadır. Bu iki mefhum Kur’ân’da çoğunlukla “hüsn” ve türevleriyle ifade edilir. İhsan, Kur’ân’da işaret edilen iyiliği ve güzelliği bünyesinde mezceden, aynı zamanda Rasulullah’ın (sav) “Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmek” tanımıyla kulluğun en müttekâmil mertebesine işaret eden bir kavramdır.

İslâm dini en son din olması sebebiyle insanlığın bütün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte, kendisinde bir noksanlık bulunmayan, hayata dair her şeyin en güzel ve en mükemmel şekilde tanzim edildiği bir dindir. Yüce Allah bu dinle insanlara güçlerinin üstünde sorumluluklar yüklememekle birlikte yaptıkları işleri de güçleri nispetinde en güzel şekilde yapmalarını istemiştir. Yaptığı işi tam ve güzel yapmak Kur’ân’da ihsan kavramıyla ifade edilmiştir. Mutlak güzelliğin kaynağı olan Yüce Allah (cc) sonsuz keremi ve lütfu ile iyiliğin ve ihsanın da mutlak sahibi ve kaynağıdır. Allah (cc) Kur’ân-ı Kerîm’de, insanlara ihsanda bulunduğunu hatırlatarak, onların da birbirlerine karşı muamelelerinde ihsanda bulunmalarını emretmektedir. Bu emrin gereği olan hal, tutum ve davranışlar, en güzel şekliyle Rasûlullah’ın (sav) sünnetinde bulun-maktadır. Çünkü İslâm dininin iki temel kaynağından birisi olan nebevî sünnet yaşayan bir İslâm’ı ve Kur’ân’ı temsil etmekle birlikte Müslüman fert ve toplum hayatı için detaylı bir yöntem ve üsve-i hasene teşkil etmektedir.

Hiz. Peygamber (sav) yaptığı her şeyi en güzel şekilde yapmakla kalmayıp insanları en güzele yönlendiren tavsiyelerde bulunmuş ve ashabını ihsan şuuruyla yetiştirmiştir. İhsanın diğer manası olan “iyilik yapmak” ise Rasulullah’ın (sav) sünnetinde en güzel şekli ile hayat bulmuştur. Hiz. Peygamber (sav), iyiliğin ne olduğunu, kimlere ve nasıl yapılacağını bizzat yaşayarak öğretmiş ve insanları, karşılık beklemeden iyilik yapmaya, iyi davranmaya teşvik etmiştir. Bir başkasına iyilik etmenin sadece ona bir şeyler vererek değil kötülükleri bertaraf ederek de gerçekleşeceğini, yapılan iyiliğin karşılığının ise kat kat fazlasıyla verileceğini haber vermiştir. Hiz. Peygamber (sav) yaptığı her işi, ihsan üzere, en güzel şekilde, tam ve mükemmel biçimde yaparak insanlığa örnek davranış modelleri sunmuştur.

Hiz. Peygamber’in (sav) hadislerinde ihsan, iyilik ve güzellik manalarını da kapsayacak şekilde kulluğun en yüksek mertebesine işaret eder. Bu mertebeye ulaşan kul, iyiliğin ve güzelliğin zirvesinde her davranışını Allah’ı görüyormuşçasına tanzim eder. Hayatının her anında murakabe ve müşahade şuuruyla hareket edip Kur’ân’da övülen muhsinlerden olur. Fertlerinin çoğunluğunun bu şuura erdiği bir toplumda, kötülükler ve suçlar bertaraf edilmiş olur. Böylece Kur’ân’ın ve sünnetin hedeflediği erdemli ve faziletli toplum ortaya çıkar. Çünkü bu kavram, kulun Allah’la olan ilişkisinin yanında tüm mahlûkatla olan ilişkisini de şekillendirmekte, ona dünyevî ve uhrevî saadetin yolunu göstermekle birlikte, günümüz dünyasının gerek ferdi ve gerekse toplumsal birçok sorununa da çözüm sunmaktadır.

Bu inanç ve heyecanla, bu çalışmanın faydalı olacağını umarak işe koyulduk. Çalışmamız boyunca ihsan kavramı çerçevesinde hadis rivayetleri lafzî bir tasnifden ziyade mâna ve muhteva yönünden değerlendirilmiştir. İhsan kavramının ifade ettiği iyilik ve güzelliğin nebevî sünnette nasıl davranış modellerine dönüştüğü, derlenen hadislerle işlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca ihsanın Cibrîl hadisi ile kazandığı “Allah’ı görüyormuşçasına O’na kulluk etmek” manasının da üzerinde durulmuş ve aynı muhtevaya işaret eden bazı hadisler çalışmamız içerisinde sunulmuştur. Bu bağlamda, bu çalışmanın hedefi “ihsan” kavramının ifade ettiği tüm manaların, sünnetin bütünlüğü içerisinde ele alınıp incelenmesi olmuştur. Bu vesile ile çalışmamızın her aşamasında katkı ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Necmeddin ŞEKER’e teşekkür ederim.

Ferize YEKSEK
Kasım 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Önemi	1
1.3. Çalışmanın Amacı	1
1.4. Çalışmanın Yöntemi	2
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	3
3. İHSAN KAVRAMININ TAHLİLİ	4
3.1. Lügat Mânası	4
3.2. İstilahî Mânası	5
3.3. İhsan ile Yakın Mânada Kullanılan Kavramlar	8
3.3.1. İhlâs (الاخلاق)	8
3.3.2. Ma'rûf (المعروف)	9
3.3.3. Birr (البر)	11
3.3.4. İtkân (الاتقان)	13
3.3.5. İn'âm (الإنعام)	14
3.4. İhsana Karşıt Manada Kullanılan Kavramlar	16
3.4.1. Seyyie (السَّيِّئَة)	16
3.4.2. Kubh (القباح)	17
3.4.3. Fahşâ (الفحشاء)	18
3.4.4. Şerr (الشر)	18
3.4.5. İsm (الإثم)	19
4. KUR'AN'DA İHSAN KAVRAMI	21
4.1. İhsan'ın Kur'ânî Mânaları	21
4.2. Allah'a Nispet Açısından İhsan Kavramı	23
4.3. İnsana Nispet Açısından İhsan Kavramı	24
4.4. Kur'ân'da Muhsin Sıfatı	31
4.5. İhsanın (Dünyevî - Uhrevî) Karşılığı	32
5. HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI	35
5.1. Hz. Peygamber'in Üsve-i Hasene Vasfı ve İhsanla İlişkisi	36
5.2. Hadislerde "hüsn" ve Müştaklarının İfade Ettiği Temel Manalar	38
5.2.1. İyilik Yapmak	38
5.2.2. Sevap ve Âhirette Karşılık	39
5.2.3. Bir Şeyi İyi, Tam Yapmak	39
5.2.4. İyi Davranmak, Geçimini Sağlamak, Şefkat ve Merhamet Göstermek	40
5.2.5. Göze Hoş Gelen Güzellik	40
5.2.6. Yetiştirmek, Eğitmek	41
5.2.7. Hayır İşlemek	41
5.2.8. Bağışlanma Ümidi	41
5.2.9. Salih Amel, İş	42
5.2.10. Allah'tan Korkmak	42
5.2.11. İhlâs	42
5.3. Hadislerde İhsan Kavramının Kullanımı	42

5.4. İhsanın "Güzel olma", "Güzel yapma" Manasında Kullanılması	43
5.4.1. Rasulullah'ın (sav) Şemâilinde İhsan	44
5.4.2. Güzel İsim	44
5.4.3. Güzel Terbiye etme, Güzel Bir Nesil Yetiştirme	45
5.4.4. Her İşin/Şeyin Güzel Yapılması	46
5.4.5. Güzel Amel	47
5.4.6. Tekfin ve Definde Güzellik.....	48
5.4.7. En Güzel Taziye.....	49
5.4.8. Güzel Ahlâk	50
5.4.9. Güzel Söz	51
5.4.10. Güzel Bir Çığır Açmak	53
5.4.11. Borcu En Güzel Şekilde Ödemek (Ticârî ilişkilerde İhsan)	53
5.4.12. Edebin Güzelliği (Adab) ve İhsan.....	54
5.5. "İyilik Etme" Manasında İhsan	57
5.5.1. Hadislerde İyiliğin(İhsan) Tanımı.....	58
5.5.2.Kötülüğe Karşı İyilik Etmek	59
5.5.3. Hadislerde İyiliğin Karşılığı.....	60
5.6. "Allah'ı görüyormuşçasına Kulluk" Manasında İhsan	62
5.6.1. Cibrîl Hadisi Bağlamında İhsan	64
6. TASAVVUF VE İHSAN.....	68
6.1. Murâkabe ve İhsan	69
6.2. Müşâhede ve İhsan.....	71
7. ESTETİK, SANAT VE İHSAN	73
8. İHSANIN TOPLUMA VE BİREYE KAZANDIRDIKLARI.....	77
8.1. İhsanın Topluma Kazandırdıkları	77
8.2. İhsanın Bireye Kazandırdıkları	79
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	82
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s	: Aleyhi's-selâm
a.y	: Aynı yer
bkz	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
edt.	: Editör
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
ra	: Radıyallahü anh
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahü Aleyhi vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Çalışmamızın konusunu, İslâm ahlâkının önemli, tasavvufun da temel argumanlarından biri olan “iẖsan” kavramı oluşturmaktadır. Başka bir deyişle Kur’ân’da genel bir ilke olarak insanlığa sunulan “iẖsan” prensibinin hayata ve pratiğe dönüşmesinin keyfiyeti ele alınacaktır. Çalışmamız Rasulullah’ın (sav) sünneti ve hadisler bağlamında, genel itibariyle “iẖsan” kavramının ifade ettiğı üç temel mana olan, “iyilik”, “iş en güzel biçimde yapma” ve “Allah’ı görür gibi kulluk etme” başlıkları çerçevesinde şekillenecektir.

Çalışmanın konusu temelde bu olmakla birlikte, iẖsan anlayışının sanat ve estetik alanındaki izdüşümleri, Tasavvuf ilmindeki yansımaları da bu çalışma içinde değinilen konulardan olacaktır.

1.2. Çalışmanın Önemi

İslâm dini, kalpte temekkün eden bir iman, Allah’ın emir ve yasaklarına teslimiyeti gerektiren bir amel, Kur’ân ve sünnet çerçevesinde çizdiği ahlâk modeli ile de bu iman ve teslimiyeti tutum, davranış ve hatta yaşamın bizzat kendisine dönüştüren bir dindir. Hayatı ve ölümü kimin daha “güzel” ameller yapacağını görmek için yaratan Yüce Allah, Kur’ân’da vaz ettiğı bütün emir ve yasaklarla insanı iyiliğe ve güzele davet etmiştir. “İẖsan” kavramının da, Kur’ân’ın iyiliğe ve güzele çağrısının adı olduğı söylenebilir. Dünyevî ve uhrevî, maddî ve manevî, bireysel ve toplumsal insanî tüm davranışların özünde olması gereken iyiyi ve güzeli ifade eden bu kavram İslâm ahlâkının da temel ilkelerinden biridir.

Bugün İslâm âlemi de dâhil olmak üzere yeryüzünde yaşanan ahlâkî erozyon, vahşet ve zulüm, kaybedilen huzur ve güven, insanın fitratında varolan “iyilik ve güzellik”ten uzaklaşmasının neticesi olsa gerektir. “Hüs̱n” kökünden mastar olup “başta insan olmak üzere bütün mahlukata iyilikte bulunmak, yaptığı işi tam ve güzel yapmak ve her an Allah’ı görüyormuşçasına O’na kullul etmek” mânalarına gelen “iẖsan” kavramı, insanlığın kanayan yaralarını iyileştirici özelliklere sahip Kur’ânî bir ilkedir.

İslâm’ı yaşama dönüştüren temel ilkelerden biri olan “iẖsan” kavramının, anlaşılması güç kelâmî tartışmalardan, lügavî bilgi ve semantik araştırmalar arasında yapılan detaylı tefsir ve te’vil çalışmalarından, tasavvufî mertebe ve derecelendirmelerin ulaşılmazlığından sıyrılarak, hayata dair en güzel örneklerin kendisinde bulunduğı Rasulullah’ın (sav) hadisleriyle tekrar ele alınıp sunulması önem arz etmektedir. Rasulullah’ın (sav) sünnetinde öne çıkan beşerî, tadrîcî, kolaylaştırıcı, anlaşılır ve sade nebevî metod “iẖsan” ilkesinin yaşamımıza aktarılmasında “üsve-i hasene” olarak büyük rol oynayacaktır. Bu yönüyle çalışmamızın da konusunu oluşturan “Hadislerde ‘iẖsan’ kavramı”nın müstakil bir şekilde incelenmeye tâbî tutulması gerekli görülmüştür.

1.3. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, Rasulullah’ın (sav) sünnet-i seniyyesinde insanlığa sergilediğı âli ahlâk, daimî iyilik, hüs̱n-ü hâl ve kâmil kulluk örneğinde, Kur’ânî bir ilke olan “iẖsan”ın etkisine dikkat çekmektir. Kur’ân ve sünnette ortaya konulan temel ilke ve esasların iyi anlaşılması halinde çağımızın getirdiğı ahlâkî ve sosyal problemlere, dinî zemine oturmuş sağlam çözümler üretilebileceğı düşüncesi çalışmanın

hazırlanmasında etkin rol oynamıştır. Bu vesile ile çalışmamızın konusunu oluşturan “ihsan” kavramının hadisler bağlamında ele alınmasının, sünnete bütüncül bir anlayışla yaklaşarak genel ilkeler çıkaran ve bu ilkelerin günümüz şartlarında nasıl gerçekleştirileceğine cevap arayan çalışmalara bir katkı sunacağına inanıyoruz.

1.4.Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada öncelikle “ihsan” kavramının lügat ve ıstılah mânaları üzerinde durulmuş, Arapçada ihsan kelimesinin, kökü ve müştakları ile anlam çerçevesi, İslâmî literatürde ona yüklenen mânalar genel olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Kur’ân ve hadislerde “ihsan” kavramı ile muradif olan ya da mâna itibarıyla “ihsan” kavramının kapsamına giren kelimelerle kavramın muhteva zenginliğine işaret edilmiştir. “Herşey zıddıyla kaimdir” ilkesinden hareketle konunun daha iyi kavranması için ihsan kelimesinin zıddı olarak kullanılan bazı ıstılahlar da çalışmamızın bu bölümünde ele alınmıştır.

“İhsan” kavramının, İslam’ın birinci ve en temel kaynağı olan Kur’ân’daki kullanımına yer verilmiş, konuya kemiyet ve keyfiyet açısından temas edilmiştir. “İhsan” kavramın Kur’ân’daki kullanım sıklığının konunun önemine, kullanım keyfiyetinin ise mana ve muhtevasının zenginliğine ve ehemmiyetine işaret ettiği dikkatlere sunulmuştur.

Hadislerde “ihsan” kavramının incelenmesi ise “ihsan”ın ifade ettiği temel mânalar doğrultusunda yürütülmüştür. Bu bağlamda “iyilik”, “yaptığı işi güzel ve tam yapma” ve “Allah’ı görür gibi O’na kulluk etme” ana başlıkları altında bu mana ve muhtevayı haiz hadisler ortaya konmuştur. Zikredilen bu üç ana başlığın yanında hadis kaynaklarında müstakil bir başlık olan “Edeb” hadislerinin “İhsan” ile ilişkisine dikkat çekilmiş, “ihsan” ile aynı manada kullanılan bazı kavramlara da bu bölüm içerisinde işaret edilmiştir. Çalışmamızda genel olarak “kütüb-i sitte” de yer alan rivayetlere yer verilmiştir. İmam Mâlik’in Muvatta’ı ve Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i de başvuru hadis kaynaklarındandır.

Ayrıca çalışmamızın son kısmında “ihsan” kavramının Tasavvuf ile arasındaki organik bağa, sanat ve estetik sahasındaki etkilerine, bireye ve toplumsal hayata katkılarına da değinilmiştir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

İhsan kavramı, klasik dönemden günümüze kadar, tefsir, hadis, ahlâk ve tasavvuf alanlarında telif edilmiş eserlerin neredeyse tamamında ele alınmış konulardan biridir. Konu, genellikle ana başlıklar çerçevesinde bir alt başlık halinde sunulmuştur. Tefsir alanında ihsan kavramına, özellikle konuya vurgu yapan ayetler bağlamında siyak-sibak ilişkisi içerisinde temas edilirken, ahlâk ve tasavvuf sahasında ihsan kavramı, erdemler, fazîletler ya da güzel ahlâk gibi konu başlıkları altında tasvip edilen bir davranış biçimi olarak ve sûfinin seyr-ü sülûku esnâsında katetmesi gereken bir mertebe, bir derece olarak yer almıştır. Hadis alanında ihsan kavramı genellikle Cibrîl hadisi ile birlikte anılarak bu hadisin şerhi esnasında çalışmalara konu olmuştur.

Son zamanlarda konulu tefsir çalışmaları, sünnet ve hadisler zemininde yürütülen kavramsal ve konulu araştırmalar ağırlık kazanmaktadır. Bu araştırmalar kapsamında ihsan kavramı üzerine birkaç çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Bu konuda tespit ettiğimiz çalışmalardan bazıları şunlardır:

Muhammed b. Salih el Useymîn'in, "Cibrîl Hadisi Şerhi: İslam, İman, İhsan" adlı eseri. Bu eserde Cibrîl hadisi, İslam ve iman ağırlıklı olmak üzere bu hadiste zikredilen üç kavram üzerinde durulmuştur. Mustafa Öztürk tarafından çevirilen ve Guraba yayınlarından çıkan eser çok kapsamlı bir çalışma olmayıp 176 sayfadır.

Metin Ocak'ın, "Kur'ân'da ihsan ve Muhsin Kavramları" adlı eseri, yüksek lisans tezi olarak yapılan çalışma 1999'da İnkılap Yayınlarından 158 sayfalık bir kitap olarak yayınlanmıştır. Bir konulu tefsir çalışması örneği olan eserde Kur'ân'da ihsan kavramı işlenmiştir.

Bekir Tatlı'nın "Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları" adlı eseri Cibrîl ve görevi hakkında genel malumatın bulunduğu ilk bölümden sonra Cibrîl hadisinin tarikleri hadis tekniği açısından tafsilatlı bir şekilde incelenmekte ve nihayetinde kader, kıyamet, İslâm, iman ve ihsan konuları mezhepler bazında ve kronolojik bir şekilde geniş kapsamlı ele alınmaktadır. 2015 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan eser 465 sayfadır.

Saadettin Altınışık'ın Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir alanında 1998'de yapmış olduğu "Kur'ân'da İhsan Kavramı" adlı Yüksek Lisans Tezi çalışmamız esnasında istifade ettiğimiz çalışmalardan biri olmuştur.

3. İHSAN KAVRAMININ TAHLİLİ

3.1. Lügat Mânası

İhsan kelimesi, (ا د س ن - ي د س ن - ا د س ن) if'âl vezninde bir mastar olup, sülâsî kalıbı حُسْن (ha-sü-ne) veya حَسَن (ha-se-ne) şeklindedir.¹ *Tehzîbü'l-Luga* sahibi Ezherî (ö.370/980), bu kelimeyi izah sadedinde, sarf yönünden ele alarak, husn; “şu veya bu şekilde caiz olan her türlü güzelliştir.” demekte ve Bakara 2/83. ayetini buna delil getirmektedir.²

Cevherî (ö.393/1003), bir şey güzel olduğunda “حُسْنُ الشَّيْءِ” denildiğini söylemiştir. Dammenin hafifletilmesiyle “حَسَنُ الشَّيْءِ” şeklinde kullanımının da mümkün olduğunu söylemiştir. Ancak damme haber olmasından dolayı ha harfine nakledilerek “حُسْنُ الشَّيْءِ” denmesinin câiz olmadığını söylemiştir. Sadece medh ve zemm anlamı taşıyorsa “Hüsn” şeklinde bir kullanımın câiz olduğunu da söylemiştir.³

Sülâsî mücerred olan bu fiil beşinci babdan “حُسْنُ”, birinci babdan “حَسَن” şeklinde gelir.⁴ Başka bir deyişle “حَسَن” ve “حُسْن” şeklinde iki çeşit mâzî kullanımı vardır. Her ikisinin de muzârîsi “يَحْسُنُ”, mastarı “حُسْنًا” şeklinde gelir.⁵ Bu anlamıyla “çirkin oldu” mânasına gelen kubh’un zıddıdır.⁶

“حُسْنُ” sülâsî fiili, mezid fiil olarak if'âl, tef'îl ve istif'âl olmak üzere üç kalıpta gelir. Bunlardan if'âl kalıbındaki ا د س ن , “الـى” ve “بـ” edatları ile “iyilik yapmak, iyi davranmak” anlamlarına gelir.⁷ “حُسْنُ” fiilinden türeyen birçok isim olmakla beraber, bunlardan birkaçına bakılacak olursa şunları söylemek mümkündür;

“حُسْنُ”, güzellik ve hayır manalarını kapsayan umumi bir isimdir.⁸ Hüsn kavramının geniş bir anlam alanı vardır. “Hoşa giden”, “tatmin eden”, “göze hoş gelen” ve “hayranlık uyandıran” gibi farklı manalar için kullanılmaktadır.⁹ Râgıb el- İsfahânî (ö.502/1108), “kendine arzu duyulan her şey” şeklinde nitelendirdiği “hüsn” kelimesinin ifade ettiği güzelliğin, “akıl, hevâ ve his yönünden hoşa giden” olmak üzere üç vechesinden bahsetmiştir.¹⁰

“حُسْنُ” a د س ن’in müennesi olup ism-i tafdîlî “حُسْنِي” dır. Hüsn yani güzellik, onun nefsinde etkili olan özel bir haldir. Buna göre “hüsn” aslında ortada bulunan bir iş olmakla beraber, değeri subjektif tesirleri itibariyledir.¹¹

Hasen’in müennesi olan “حَسَنَةٌ” ise, seyyie’nin zıddıdır.¹² “Güzel amel, güzel söz, iyilik, nimet, sadaka” manalarına gelir.¹³

¹Ezherî, Muhammed İbn Ahmed,1969, *Tehzîbü'l- Luga*, Kahire, IV., 314; Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, 1377 h., *es-Sıhah Tâcü'l- Luga ve Sıhahü'l- Arabiyye*, Mısır,V., 2099 ; İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî,trs., *Lisânu'l- Arab*, Beyrut, XII, 114.

² Ezherî, a.g.e., IV, 215, 216.

³ İbn Manzûr, a.g.e., XII, 114.

⁴Âsım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed,1304 h., *el-Ukyanusu'l-Besît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Asitâne, İstanbul, IV, 590.

⁵ İbn Manzûr, a.g.e., XII, 114.

⁶ Cevherî, a.g.e., V, 2099.

⁷ Zebîdî, es- Seyyid Muhammed Murtazâ,1306 h. *Tâcu'l- Arus*, Dâru's- Sadr, Beyrut, IX, 175

⁸ Sâbûnî, Muhammed Ali, 1987, *Safvetu't- Tefâsir*, Ensar Neşriyat, İstanbul, I, 74.

⁹ İzutsu, Toshihiko, 2018, *Kur'an'da Dînî Ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 333.

¹⁰Râgıb, Hüseyin b. Muhammed b. el- Mufaddal el- İsfahânî, 1970, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l- Kur'an*, Mektebetü'l- Mısıriyye, Mısır, 118.

¹¹Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi,1992, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirilmiş şekli (Sadeleştirilenler; İsmail Karaçam ve diğerleri), Azim Yayınları, İstanbul, II., 59.

¹² Cevherî, a.g.e. , V, 2099.

Hasene isim olarak kullanılmakta olup, sıfatın belirlediği güzel olma ve hoş a gitme vasfını hâiz herhangi bir şey anlamını taşımaktadır.¹⁴ Hasene, insanın gerek nefsi, gerek bedenî ve gerekse halleri itibarıyla nâil olduğu sevindirici nimet demektir.¹⁵ Aynı zamanda kadın ismi olarak da kullanılmaktadır.¹⁶

Hasene'nin if'âl veznindeki kullanımı “أَحْسَنَ” dir. Ahsene ise; bir şeyi ya da bir işi iyi, güzel yapmak, yapılan o işin ilmine vâkıf olmak demektir.¹⁷ Ahsene; itkân yani bir işi sağlam yapmak manasına da kullanıldığı¹⁸ gibi en geniş mânası ile “iyilik yapmak” anlamına da gelir.¹⁹

Ahsene fiilinin mastarı “إِحْسَانًا” dır. “İhsan” ise, lügatte iki şekilde kullanılır. Birincisi “أَحْسَنَهُ” dur ki, “bir şeyi güzel yapmak” demektir. İkincisi ise “أَحْسَنَ إِلَيْهِ” dir ve “ona iyilik etti” demektir. Türkçede “ihsan”ın bu ikinci mânâ ile kullanımı daha yaygındır.²⁰

İhsan; iyilik etme, güzel davranma, bağışlama, ikram etme, lütuf, yardım ve cömertlik manalarına geldiği gibi²¹ hayır ve güzel olan şeylerin işlenmesini, yapılmasını gerektiren bir fiil, bir davranış için de kullanılır.²² Aynı zamanda “birr”in yani iyiliğin en son noktasını da ifade eder. Ayrıca ihsan kelimesinin içine her türlü gözetme ve yardım da girer.²³

İhsan kelimesinin ism-i fâili olan “مُحْسِنٌ” ise, yaptığı işi en iyi şekilde ve noksansız yapan²⁴ güzel bakış, iyi niyet ve iyi amel sahibi mânalarına gelir.²⁵ Ayrıca öfkesine hâkim olma, diğer insanlara karşı hoşgörü ve sevgiye dayalı özverili tutum, cömertlik ve cesaret de muhsinlerin özellikleri arasında sayılır.

3.2. Istılahî Mânası

“حَسَنٌ” ya da “حُسْنٌ” kökünden türeyen “ihsan” kelimesi, Cibrîl Hadisi’nde Cebrâil (a.s)’in “İhsan nedir?” sorusuna karşılık bizzat Rasulullah (sav) tarafından tanımlanmış olmakla beraber, aslında Kur’ânî bir kavramdır. Kur’ân’da hem Allah’a hem de insanlara nispet edilerek yetmiş aşkın ayette isim, fiil ve mastar şeklinde geçmektedir. Bu ayetler incelendiğinde Allah’ın kullarına olan ihsanının yanı sıra bir kısmında “başkasına iyilik etmek” bir kısmında “yaptığı işi güzel yapmak” mânasında, çoğunda ise herhangi bir kayıt altına alınmadan “mutlak iyilik” ya da “mutlak güzellik” manasına kullanılmıştır.²⁶

İslâm dininin ikinci şer’i kaynağı olan sünnet ve onun sözlü ifadesi şeklindeki hadislerde de “ihsan” kavramı aynen Kur’ân’da olduğu gibi isim, fiil, sıfat ve mastar

¹³ Enis, İbrahim ve Diğerleri, (Komisyon) 1976, *el- Mu’cemu’l- Vâsıt*, Kahire, 174; Sarı, Mevlüt, 1980, *el- Mevârid*, *Arapça Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul, 160.

¹⁴ İzutsu, a.g.e., 335.

¹⁵ Çantay, Hasan Basri, 1984, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâlî Kerîm*, İstanbul, (Üç cilt bir arada), 343.

¹⁶ Zebîdî, a.g.e., IX, 177.

¹⁷ Sarı, a.g.e., 160.

¹⁸ Enis, a.g.e., 174, “hasen” maddesi.

¹⁹ İzutsu, a.g.e., 294.

²⁰ Yazır, a.g.e., V, 253.

²¹ Akay, Hasan, 1995, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay. Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 211.

²² Cürçânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid Şerîf, 1300 h., *et-Tarîfât*, İstanbul, 6.

²³ Rızâ, Muhammed Reşîd, 1947, *Tefsîru’l- Menâr*, Kahire, I, 366.

²⁴ Özbek, Ali ve Diğerleri (Komisyon), 1982, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, bkz. Bakara Sûresi 58. ayetin açıklaması.

²⁵ Elmalılı, a.g.e. III, 328.

²⁶ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, 1990, *el- Mu’cemü’l- Müfrehres li Elfâzi’l- Kur’âni’l- Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 272-275.

şeklinde türevleriyle sıkça kullanılmıştır. Hadislerde daha ziyade bu kelimenin sülâsî mastarı olan “hüsn” kelimesine rastlamaktayız. Bu kavramın hem Kur’ân’daki hem de hadislerdeki kullanımları ileriki konularda ayrı birer başlık halinde ele alınacağı için burada ayrıntıya girmek istemiyoruz.

Dinî terminolojide “ihsan” kavramının bir ıstılah olarak teşekkül edip tanımlanması “Cibrîl Hadisi” olarak bilinen, “İman, İslâm ve İhsan” üçlüsünün Cebrâil (a.s) tarafından Rasûlullah’a (sav) sorularak, O’nun da cevaplaması şeklinde gerçekleşen olaya dayanmaktadır. İslâm âlimlerinin Kur’ân ve sünnet ışığında “ihsan” kavramına yükledikleri anlamlara bakılacak olursa, “özellikle iyilikler hususunda farz olan asgarî ölçünün ötesine geçip, isteyerek ve severek daha fazlasını yapmak” manasına kullanıldığı görülecektir.²⁷

“*Muhakkak ki Allah adaleti ve ihsanı emreder...*”²⁸ ayetinde ihsanın adaletin üzerinde bir mertebe olduğu görülmektedir. Zira adalet, gerekeni vermek ve hakkı olanı almak iken “ihsan”, verilmesi gerekenden daha fazlasını vermek, (hakkı olandan) daha azını almaktır. Buna göre ihsan, adaleti tekmil ve takviye eden bir unsurdur. Adaletin yerine getirilmesi kişiler üzerine vacip iken ihsanın aranması mendub²⁹ olup gönüllülük üzerine müessesdir.³⁰ Yani adalet dinî bir vecîbe iken ihsan onu tamamlayıcı, ikmal edici bir erdem ve fazilettir.

“*Muhakkak ki Allah adaleti ve ihsanı emreder...*”³¹ ayetindeki adalet ve ihsan kavramları hakkında bir çok müfessir açıklamalar yapmış ve sonuçta ihsan “İnsanın hem Allah’a hem de yakın ve uzak çevresine, bütün insanlara, hatta tabiata karşı yaklaşımında, tutum ve davranışlarında adalet ölçüsünün, farz ve vacip sınırlarının ötesine geçerek imkan ve kabiliyetine göre kulluğun, özverinin ve erdemin en yüksek seviyesine ulaşması” anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır³²

Aynı ayeti tefsir ederken Elmalılı M. H. Yazır (ö.1942) ihsanı şu şekilde açıklar;

“İhsan kelimesi lügatte iki şekilde kullanılır. Birisi “إحسانه” dur ki “bir şeyi güzel yaptı” demektir. Diğeri de “احسن اليه” dir ki “ona iyilik etti” demektir. İhsanın Türkçe’ deki kullanımı daha çok ikinci manada yaygındır. Ayette her iki mana da muhtemeldir. Birinci mana ile ihsan, Peygamberimizin (sav) hadisinde “Sanki görüyorsun gibi Allaha ibadet etmen” diye tefsir olunmuştur. Yani bu şekilde ihsan, “görevi en güzel şekilde yapmak” demektir. İkinci mana ile ihsan, “Kendin için sevdiğini kardeşin için de sev-men” hadis-i şerifi ile tefsir edilmiştir. Bu da insanlara iyilik etmenin en güzel şekli-dir.”³³

Râgıb el-İsfahânî “ihsan”ı iki yönüyle ele alır. Bunlardan ilki, kişinin bir başkasına yaptığı iyiliktir ki bu aynı zamanda in`âmdır. Diğer yönüyle ihsan ise, kişinin kendi zâtındaki iyilik olup kişinin davranış ve fiillerinde tezahür eder. Örneğin kişinin, güzel ve faydalı bir ilim elde etmesi kendine yaptığı bir ihsandır. Elde ettiği bu ilmin onun davranışlarını güzelleştirip onu daha faydalı hale getirmesi de kişinin kendine yaptığı bu ihsanın yine ihsan olarak fiillerindeki tezahürüdür. Hz. Ali (ra): “İnsanlar işlerini ihsanla yapmalarına göre değer kazanır” sözüyle ihsanın bu yönüne işaret ederek

²⁷ Çağrııcı, Mustafa, “İhsan”, 2000, DİA, İstanbul, XXI, 544-546.

²⁸ Nahl, 16/90.

²⁹ Yapılması beğenilen iş. Şeriatin yasak etmediği veya emretmediği iş olmakla beraber yapılmasında sevap ve mendubiyet olan amel.

³⁰ Râgıb, a.g.e. 119; Zebîdî, a.g.e., IX, 176.

³¹ Nahl 16/90.

³² mesela bkz. Ebu Bekir İbnü’l- Arabî, II,1172,1173; Fahreddin er-Râzî, XX, 100,104; Kurtûbî, X, 172,173.

³³ Yazır, a.g.e. V, 283.

kişinin yaptığı işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için hem neyi nasıl yapması gerektiğini iyi bilmesi, yani o konuda ilim sahibi olması hem de bu bilgisini en güzel biçimde eyleme dönüştürmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁴

Bir başka yönüyle ihsan; yapılan iyiliğe ziyadesiyle karşılık vermek, yapılan kötülüğü de affedebilme erdemidir. İhsanın en yüksek mertebesi de nefse ağır gelmesine rağmen kişinin kendisine kötülük yapan kimseye iyilikle mukâbelede bulunabilmesidir.³⁵

Kuşeyrî (ö.465/1072) bu konuda yaptığı bir değerlendirmede “İhsan, senin üzerinde olan her hak sahibinin hakkını yerine getirmendir. Hatta senin mülkünde bir kuş bile olsa onun hakkını noksansız yapmandır. Senin bir başkası üzerinde olan hakkını almamandır.” demiştir.³⁶

İhsan, başkasına in’âmde bulunmak demektir. “Fılanca kişiye in’âmde bulundu” demek, “iyilik etti” demektir.³⁷ Aslında ihsan, in’âmı da kapsayan daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Zira ihsan, kişinin hem kendisine hem de başkalarına yaptığı iyiliği ifade ederken, in’âm sadece kişinin başkalarına yaptığı iyiliği ifade etmek için kullanılır.³⁸ Ayrıca ihsan, insanın kendisi de dahil olmak üzere tüm insanlara ve bütün mahlûkata karşılıksız olarak iyilik etmesinden ibaret bir erdemliliklerdir. Buna kerem, şefkat ve merhamet de denilebilir.³⁹

İhsan’da nefsî arzulardan ve bütün şâibelerden arınmış güzel bir niyet vardır. Gevşekliğin yaşanmadığı bir azim ve niyeti bulandıracak şeylerden arınma vardır.⁴⁰

İslâm ahlâkında ihsan, insanın sadece ihtiyaç anında başka birine takdim ettiği maddî bir yardım değil, bilakis başka birinin hayatını güzelleştirme ve iyileştirme, bir sıkıntının giderilmesi için veya ihsanı gerektiren bir ihtiyacın hâsıl olması halinde bir vecîbedir. İslâm geleneği zorlukları ve sıkıntıları paylaştırarak hafifletmek için fert ve toplumu azamî ölçüde ihsana ve yardımlaşmaya yönlendirmektedir.

Fîrûzâbâdî (ö.817/1414), ihsanı imanin özü, ruhu ve kemâli, dolayısıyla da kul-luk mertebelerinin en üstünü olarak tanımlamış ve bu manasıyla “takva” ile olan ilgisine dikkat çekmiştir.⁴¹

Kur’ân’da iki surede (En’âm 6/83-84; Sâffât 37/80-131) bazı peygamberlerin isimleri zikredilerek kendilerinden “muhsinler” diye söz edilmesi, ihsanın peygamberlerde gözlenen kusursuz dindarlığı ve bunun sonucu olan güzel davranışları ifade ettiğini gösterir.⁴²

İhsan kavramı en güzel ve kâmil manasını yukarıda işaret edildiği üzere Hz. Peygamber (sav)’den rivayet edilen ve “Cibrîl Hadisi” diye bilinen olayda bizzat Hz. Peygamber (sav) ‘in tanımında bulmuştur. Bu rivayette Cebrâil (a.s) in “İhsan nedir?” sorusuna cevaben Rasûlullah (sav); “İhsan, Allah’ı görür gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O’nu görmeden de O seni görmektedir.” buyurmuştur.⁴³

³⁴ Râgıb, a.g.e. 119.

³⁵ Merâğî, Ahmet Mustafa, 1945, *Tefsîru’l- Merâğî*, Mısır, XIII, 129.

³⁶ Kuşeyrî, Ebu’l- Kâsım Abdülkerîm b. Havâzîn b. Abdilmelik, 1983, *Letâifu’l- İşârât*, Merkeü Tahkiki’t- Tûras, Mısır, III, 315.

³⁷ Râgıb, a.g.e., 119.

³⁸ Zebidî, a.g.e., IX, 176.

³⁹ Akseki, A. Hamdi, 2016, *Ahlâk Dersleri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 314.

⁴⁰ Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed , *Besâir Zevi’t- Temyîz fî Letâifu’l- Kitâbü’l- Azîz*, Mektebetü’l- İlmiyye, Beyrut, trs. 366.

⁴¹ Fîrûzâbâdî, a.g.e., II, 465.

⁴² Çağrı, “İhsan”, *DİA*.

⁴³ Müslim, Ebu’l Hüseyin Müslim b. Haccâc, 1992, *Câmiu’s- Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, İman, 1; Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, 1992, *Câmiu’s- Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, İman, 37.

İhsan kavramı Cibrîl hadisinde, diğer bütün tanımların kendisinden neşet ettiği ve beslendiği kapsayıcı bir tanıma ulaşmıştır. Bu hadis üzerinde ayrıca durulacaktır.

Bütün bu tespit ve tanımlamalardan çıkan sonuç odur ki; “İhsan” İslam dininin insanda ve onun dünya-ahiret yaşantısında gerçekleştirmeyi hedeflediği soyut ve somut bütün güzellikleri, insanın kendisine ve başkalarına karşı yapması gereken maddî ve manevî, küçük, büyük bütün iyilikleri ve nihayetinde Allah’a karşı kulluk vazife-sinin en kâmil derecesini ifade eden Kur’ânî bir kavramdır.

3.3. İhsan ile Yakın Mânada Kullanılan Kavramlar

3.3.1. İhlâs (الاخلاص)

سُلَّاسِ fiilinin if’âl kalıbından mastarı olan ihlâs; katıksız, arı-duru, temiz demektir. Diğer bir ifadeyle saf ve arı bir hal olup kendisinde karışıklık olmayan demektir.⁴⁴ İhlâs, bir şeyi içine düşen şeyden arındırmak, değerini düşüren bir şeyden temizlemek anlamına gelir.⁴⁵ Buna göre amelde ihlâs, iş, davranış ve ibadetleri riya, menfaat ve gösteriş kaygılarından arındırıp, sadece Allah için yapmak demektir.

İslâmî literatürde ihlâs, şirk ve riyadan, batıl inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel manada gösteriş arzusunun kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete, iyi niyete yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah’ın rızasını gözetmeyi ifade eder.⁴⁶

İhlâs, rıyanın zıddı olup kalbi, temizliğini bozacak düşüncelerden uzak tutmaktır. İhlâs, salih amelin temel şartı olduğundan, Allah Teâlâ; “Her kim Rabbine kavuşmayı arzu ederse, yararlı bir iş yapsın ve Rabbine yaptığı ibadete kimseyi ortak etmesin”⁴⁷ buyurarak ibadetlerde riya kapısının kapanmasını istemektedir.⁴⁸

Fudayl b. İyâz (ö.187/803) ihlâs konusunda şu değerlendirmeyi yapar: “Halk için amelî terk etmek riyadır. Halk için amel etmek ise şirktir. İhlâs Allah Teâlâ’nın seni bu iki şeyden afiyette kılmasıdır veya senin bu iki şeyden kurtulmandır.”⁴⁹ Bu konuda Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; “Allah Teâlâ buyurur ki; Bir kimse, içine (niyetine, kalbine) benden başkasını katmış olduğu bir amel işlerse o amelin tamamı o kimseyedir. Ben onun amelinden uzak olurum. Ve ben şirkten en çok müstağnî olanım.”⁵⁰

Terim olarak ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak mânasına gelen “ihlâs” için Cüneyd-i Bağdâdî (ö.298/910) der ki; “İhlâs kul ile Allah arasında bir sırdır. Melek onu bilmez ki sevap yazsın. Şeytan ona muttalî olmaz ki ifsâd etsin. Hevâ ve heves onu fark edemez ki kendisine meylettirsin”⁵¹

Davranışlara anlam katan, onları Allah katında değerli kılan niyetlerdir. Niyetler amellerin özü mesabesindedir. Kalbin, niyetlerin mahalli olmasından dolayıdır ki Rasûlullah (sav) “Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz. Ama O sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁵² buyurarak, kalplerin ve niyetlerin nazargâh-ı ilahî oluşuna dikkat çekmiştir.

⁴⁴ Râgıb, a.g.e., 154.

⁴⁵ İbn Manzûr, a.g.e., VII, 28.

⁴⁶ Ateş, Süleyman, “İhlâs” DİA, XXI, 536.

⁴⁷ Kehf 18/110.

⁴⁸ Yılmaz, H.Kâmil, 2007, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 190.

⁴⁹ Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif, 1300 h., *et- Târifât*, İstanbul, 7.

⁵⁰ Müslim, Zühd, 46.

⁵¹ Kuşeyrî, 1974, *er-Risâle*, Kahire, II, 445.

⁵² Müslim, Birr, 34; İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş- Şeybânî el-Mervezî, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, Tahkik; Şuayb el-Arnûr, 1995, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2/285, 539.

H. Peygamber (sav) bir hadiste “Allah insana her işinde ihsanı yazmıştır...”⁵³ Lâkin iradesi Allah’ın iradesi karşısında cüz’î, kudreti ise yaratıcısının karşısında aciz olan insan, ömrü boyunca, bütün ibadet ve amellerinde ihsan mertebesini yakalamaya muktedir olamayabilir. Rasûlullah (sav), Tebük Savaşı dönüşü Medine’ye yaklaştığında, mazeretleri sebebiyle savaşa katılamayanları kastederek, “*Vallâhi, siz Medine’de öyle bir topluluk bıraktınız ki onlar sizin yürüdüğünüz bütün yollarda, sarfettiğiniz her malda ve geçtiğiniz her vadide sizinle (ecirde) beraberdiler.*” buyurmuştur. Ashab, “Ey Allah’ın Rasûlü! Onlar Medine’de oldukları halde nasıl bizimle beraber olurlar?” deyince Hz. Peygamber, “*Onları mazeretleri alıyordu.*” demiştir.⁵⁴ Hz. Peygamber’in işaret ettiği kimseler samimiyetle bu savaşa iştirak etmek istemişler fakat mazeretleri sebebiyle katılamamışlardı. İşte bu konudaki samimi niyetleri, onlara katılamadıkları savaşın sevabını kazandırmıştı. Çünkü niyet amelde ihlâs ve samimiyeti gerektiren bir kalp işidir. Dolayısıyla bir işten maksat ne ise hüküm de ona göredir.

İhsanın, amellerdeki ihlâs ve murâkabe yani Allah’ın insanları görüp gözetmesi anlamına geldiği de söylenmiştir.⁵⁵ Cibrîl Hadisinde geçen “*ihsan*” kavramının, başka bir rivayette, “*Allah’tan, O’nu görüyor gibi sakınmandır.*”⁵⁶ şeklinde zikredilmesi de bu yaklaşımı desteklemektedir. Buna göre ihsan, kişinin kulluk görevini yerine getirirken Allah’ın kendisini gördüğünü hissetmesidir. Gerçek ihsana ulaşanlar ise yaptıkları her şeyi, Yüce Allah’ın kendilerini görüp murakabe ettiğinin farkında olarak samimi bir kalp ve ihlâsla yerine getirirler.⁵⁷

Allah’ın rızasını kazanmak, O’na olan sevgi, saygı ve bağlılığını göstermek üzere yapılan bütün ibadet, davranış ve sözlerin, “Allah’ı görür gibi kullul etmek” mânâsında ihsan derecesine ulaşması için ibadet ve iyilikleri gösteriş ve menfaat hesaplarından arındırmak, kalbi riya, şirk, bâtil inanç ve kötü duygulardan temizlemek ve her durumda yalnızca Allah’ın rızasını gözetmeyi ifade eden ihlâsa sahip olmak gerekmektedir.

İhsan şuuru ise, insana ince bir düşünce ve hassasiyet duygusu kazandırır. İnsanı saflaştırır, arındırır ve her an Rabbinin huzurunda olma duygusu ile olgunlaştırır. Bütün amellerin, ihlâs ve samimiyetle en iyi şekilde yerine getirilmesini sağlar.⁵⁸

İhsan ve ihlâsın bir sebep sonuç ilişkisi içerisinde birbirini tamamlayan iki unsur olduğu görülmektedir. Bu iki hasletin birlikteliği, insanın hem niyetlerinin hem de amellerinin Allah’ın rızasına en uygun bir biçimde ihsan üzere gerçekleşmesini sağlayacaktır.

3.3.2. Ma’rûf (المعروف)

Ma’rûf, aklın ve şeriatin bildirmesiyle tanınan her güzel harekete verilen isimdir.⁵⁹ Bir başka ifadeyle ma’ruf, nefsin iyi olarak bildiği, onunla mutmain olduğu şey,⁶⁰

⁵³ Müslim, Sayd ve Zebh, 57.

⁵⁴ Buhârî, Megâzî, 82; Ebû Dâvûd Süleyman b. el- Eş’âs b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Tahkik; Muhammed Avvâme, Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l- İslâmiyye Cidde, 2004, Cihad, 19.

⁵⁵ İbnü’l- Esîr, Ebu’s-Sa’âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîriddin Muhammed b. Muhammed eş- Şeybânî el- Cezerî, 1965, en- *Nihâye fi Garîbi’l- Hadis ve’l- Eser*, Mektebetü’l- İslâmiyye, Kahire, I, 387.

⁵⁶ Müslim, İman, 7.

⁵⁷ Kastallânî, Ebu’l- Abbas Şihâbeuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, 1323, *İrşâdü’s- Sârî li Şerhi Sahîhi’l- Buhârî*, Matbaatü’l- Mîrî, Mısır, I, 140.

⁵⁸ D.İ.B. (Diyanet İşleri Başkanlığı), 2014, *Hadislerle İslâm*, Ankara, III, 152.

⁵⁹ Râgıb, a.g.e., 331.

⁶⁰ İbn Manzûr, a.g.e. , IX, 339.

insanın kendisiyle sükûn bulduğu iyiliktir.⁶¹ Hatta iyi, doğru ve güzel olarak kabul edilen inanç, düşünce ve davranışlara tek kelime ile işaret edilmek istendiğinde en çok kullanılan kelime ma'ruf'tur.

Bilinen, yani tanınan, aşına olunan ve bu sebeple toplum tarafından da onaylanıp kabul gören mânasında⁶² irfan kökünden gelen ma'rûf, İslâm öncesi Arap kültüründe de genellikle "iyilik, ikram, gönül okşayıcı söz ve davranış" olarak nitelendirilmiştir. Ma'rûfun zıddı olan münker ise "tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan, nefret edilen şey" anlamında kullanılmaktaydı.⁶³

Faili tarafından güzelliği bilinen veya güzel olduğuna delalet eden fiil, ma'rûf, yine faili tarafından çirkinliği bilinen veya çirkinliğine delâlet eden her şey ise münkerdir.⁶⁴ Bu açıdan bakıldığında Kur'ânî bir görev olan "*emr-i bil ma'rûf, nehy-i ani'l münker*", ma'rûfu emredip, münkerden sakındırmak, İslâm âlimleri tarafından "farz" hükmünde değerlendirilmiştir.⁶⁵

Ma'rûfun emredilmesindeki ilahî maksat ise iyiliğin ve güzelliğin öncelikle kişinin kendisinde temayüz etmesi ve bunun bir yaşam biçimine dönüşmesi, ma'rûfu başkalarına telkin ve tavsiye ederek, iyiliğin ve güzelliğin yaygınlaşması; münkerden sakınmak ve sakındırmak suretiyle de kötülüklerden arınma ve arındırmanın gerçekleşmesi neticesinde mutlu, huzurlu ve fazîletli bir toplum meydana gelmesini sağlamaktır. Ma'rûfu emredip, münkerden sakındırma ilkesi, İslâm'ın hedeflediği sağlıklı toplum için vazgeçilmez bir şart olup ancak "*hikmet ve güzel öğüt*"⁶⁶ ile gerçekleşebilmektedir.

Fahreddin Râzî (ö. 606/1209), "*Güzel bir söz (kavlün ma'ruf), arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir.*"⁶⁷ mealindeki ayeti açıklarken, buradaki "*kavlün ma'ruf*" ibaresini, vicdanın ürküntü ve tiksinti duymadan kabul ettiği, insanlara sevinç ve huzur veren, onları rahatsız etmeyen söz, şeklinde açıklar.⁶⁸ Elmalılı'ya göre ma'rûf; marifetten tanınan, bilinen anlamında bir sıfat olup, aklen veya dinen güzelliği tanınan bilinen her fiilin ismidir. Zıddı ise münkerdir. Ma'rûfun içerisinde adalet, itidal, hakkaniyet, ihsan, cömertlik, tatlı dil, güzel davranma ve benzeri davranışlarla, âdeten güzel olan her şey dahildir.⁶⁹ Dolayısıyla inanç, ibadet ve ahlâkî davranışları temsilde en şümüllü kavramın ma'rûf olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Reşit Rıza (ö.1935), ma'rufu; "Akl-ı selimin güzelliğini tanıdığı, faydalı, fitrat ve maslahata uygun olduğundan, temiz kalplerin kendisi ile sevinç duyduğu şeydir. Çünkü insafı, sağlam ve temiz fitratlı akıl, dinin gerektirdiğini reddetmeye ve ona itiraz etmeye güç yetiremez." diye tarif eder.⁷⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de; "*Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz.*"⁷¹, "*Sizden hayra çağıran, iyiliği*

⁶¹ İbn Fâris, Ebu'l- Hüseyin Ahmed, 1979, *Mu'cemü Mekâyisi'l- Luga*, (Tahkik; Abdüsselam Muhammed Harûn), Dâru'l- Fikr, IV, 281.

⁶² İzutsu, a.g.e. , 261.

⁶³ Çağrııcı, Mustafa,2006, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yay. İstanbul, 62.

⁶⁴ Kurtûbî, Ebu Abdullah Muhammed ibn Ahmed , 2006, *el- Camiü Li Ahkâmî'l – Kur'an*, Müessesetü'r- Risâle, Beyrut, VIII, 289; Ömer Dumlu,2004, *Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker*, Ravza Yay. İstanbul, 34.

⁶⁵ Çağrııcı, Mustafa,"*Emr-i bi'l Ma'ruf Nehy-i ani'l Münker*", *DİA*, XI, 138-141.

⁶⁶ Nahl 16/25.

⁶⁷ Bakara 2/263.

⁶⁸ er-Râzî, Ebu Abdillâh Fahreddîn Mahmud b. Ömer b. Hüseyin et- Taberistânî , *Mefâtihü'l- Gayb*,(Tefsîri *Kebîr*, trc., Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, Cafer Sadık Doğru),1992, Akçağ Yay. Ankara, VII, 49.

⁶⁹ Yazır, a.g.e., II, 103.

⁷⁰ Rızâ, a.g.e. , X, 534.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/110.

emredip, kötülükten men eden bir topluluk bulunsun.”⁷² vb. ayetler ile “ma’rûfun emredilmesi ve münkerden alıkonulması” tüm insanlığın felahı için evrensel bir ilke niteliğinde ortaya konulmuştur.

Ayrıca Sahâbe-i kirâmın “Ey Allah’ın Rasûlü! İnsanların en hayırlısı kimdir?” sorusu üzerine Hz. Peygamber’in (sav) “*İnsanların en hayırlısı, onlara selam veren, Allah’tan en çok korkan, ma’rûfu emredip münkerden nehyetmeye çalışan ve yakınlarını ziyaret eden kimsedir.*”⁷³ şeklinde verdiği cevap, hayırlı bir insanı tarif ederken aynı zamanda bu hayırlı kimselerin oluşturduğu faziletli toplumun temel dinamiklerini de içinde barındırmaktadır.

İslâm’da ferdin saadeti kadar toplumun huzuru da çok önemlidir. Çünkü kişinin saadeti, içinde yaşadığı toplumun huzurundan bağımsız düşünülemez. Bencilik, vurdumduymazlık, İslâm’ın asla tasvip etmediği tavırlardır. İslâm ümmeti, bir binanın tuğlaları,⁷⁴ bir vücudun organları⁷⁵ gibi olmalıdır. Yani bir düzen, ahenk ve dayanışma içinde birbirini her yönden desteklemeli ve takviye etmelidir. Bu sebeple Hz. Peygamber (sav), “*Sizden biriniz bir kötülük görürse , onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Fakat bu (son durum), imanın en aşağı derecesidir.*”⁷⁶

İhsanın başka birine iyilik ve ikramda bulunma manası bağlamında ilgili ayet ve hadislerle bakıldığında “Emr-i bil ma’rûf, nehy-i ani’l münker” görevini yerine getirmek, mü’min için hem bir vazife hem de başkasına karşı yapılmış manevî bir ihsandır.⁷⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de ma’rûf ve ihsan kelimeleri birçok defa birlikte zikredilmiştir. Mesela;

“...Ancak her kimin cezası, kardeşi tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar ma’rûfa uymalı ve ona gereken diyeti ihsanla ödemelidir....” Bir başka ayette;

“Boşama iki defadır. Bundan sonra ya ma’rûfla (iyilik , güzellikle) tutmak ya da ihsanla (iyilik, güzellikle) salıvermektir.”⁷⁸

Kur’ân’daki ilgili ayetlerden de anlaşılacağı üzere ihsan ve ma’rûf kelimelelerinin, “yapılan bir işin güzellikle, en mükemmel, en iyi şekilde yapılması” mânası itibarıyla birbiriyle benzer içeriklere sahip iki kavram olduğu görülmektedir. Nitekim muhsin olan bir kimsenin, yani Allah’ı görüyormuşçasına amellerini gerçekleştiren kişinin amellerinin ma’ruf (güzel ve iyi) olması beklenir. Ma’rûf, ahsen-i takvîm olan insanın fitratına uygun, âşına ve Allah’ın rızasına en yakın vasıfları bünyesinde barındıran iyilik halidir.

3.3.3. Birr (البر)

“Birr” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık⁷⁹, sıdk, taat⁸⁰, salah, hayr⁸¹, sıla⁸², cennet, ihsanda bolluk, hac, sadaka⁸³,

⁷² Âl-i İmrân 3/104.

⁷³ İbn Hanbel, Müsned, VI,432.

⁷⁴ Buhârî, Salât, 88; Müslim, Birr, 65.

⁷⁵ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

⁷⁶ Müslim, İman, 78; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, 1998, *Sünen-i Tirmizî*, Dâru’l- Garbi’l- İslâmî Beyrut, Fiten, 11.

⁷⁷ Ocak, Metin, 1999, *Kur’an’da İhsan ve Muhsin Kavramları*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 35.

⁷⁸ Bakara 2/229.

⁷⁹ Toksarı, Ali, “Birr”, *DİA*, VI, 205.

⁸⁰ İbn Manzûr, a.g.e.,”birr” maddesi, IV, 51.

⁸¹ Ezherî, a.g.e., XV, 185.

kalp,⁸⁴ hayırda genişlik, güzel davranış, hoşnut olunan bütün davranışlar gibi manalarda kullanılmıştır.

Birr, bol iyilik etmek, hayır işlerinde geniş olmak anlamına geldiği gibi aynı zamanda ism-i fail sığasıyla kullanıldığında iyilikte bulunan demektir.⁸⁵

Mâverdi (ö.450/1058)'ye göre birr, insanlara karşı iyi olmak ve iyilik yapmaktan doğan, kişiye insanların sevgi ve hoşnutluğunu kazandıran bir haslettir. Bu tanımıyla Mâverdi, "birr" ve "ihsan" kavramları arasında bir bağ kurmakta, sosyal hayatın kurulması ve işleminin temel şartları arasında saydığı "ülfet" in bir unsuru olarak görmektedir. İnsanlara iyilik yapmanın yani ihsanda bulunmanın, insana birr hasletini kazandırdığını ifade etmektedir. Hiç şüphe yoktur ki insanlara iyilikte bulunmak ve bu davranıştan kişinin hissettiği iç huzuru onun hüsnü'l-huluk yani güzel ahlâk üzere olduğunun en önemli işaretidir. Ona göre birr, sıla ve ma'rûf olmak üzere iki şekilde tezahür eder. Sıla, "karşılık beklemeksizin mal yardımında bulunmak", ma'rûf ise "gerek söz gerekse davranışla insanların iyilik ve mutluluğu, dirlik ve düzenliği için çalışmak" anlamına gelir. Mâverdi, bu açıklamasında birr'in ihsan kavramıyla ilgisine ağırlık vermiştir.⁸⁶

Birr kavramı hadislerde sıkça kullanılmış ve bizzat Rasûlullah (sav) tarafından farklı vecheleriyle defalarca tanımlanmıştır. Rasûlullah'a (sav) "*Birr nedir?*" diye sorulduğunda şu âyet-i kerîmeyi okumuştur: "*Birr, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Fakat birr, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve nebilere iman eden, sevdiği halde malı yakınlarına, yetimlere, miskinlere, yolda kalmışa, dilenen ve boyunduruk altındakilere infak eden, namazı kılan ve zekatı veren, ahitleştiklerinde ahidini yerine getirenler, zorluk hali, zarar anları ve güçlük zamanlarında sabredenlerdir. Onlardır sadık olanlar ve onlardır müttakî olanlar.*"⁸⁷

Dikkat edildiğinde âyet-i kerîmede; "birr" kavramı bir amel, bir davranış olarak tanımlanmak yerine müşahhas hale getirerek açıklanmakta, Allah'ın sevdiği bütün fiillerle ahlakını müzeyyen hale getirmiş bir şahıs ve topluluk tasvir edilerek onların şahsında "birr" kavramı takdim edilmektedir. Nitekim Rasûlullah (sav) "*Birr nedir?*" sorusunu "*Güzel ahlâktır.*"⁸⁸ diyerek de tanımlaması bu Kur'ânî üslûbun devamı niteliğindedir.

Fahreddin Râzî, bu âyet (Bakara 2/177) münasebetiyle "birr" kelimesini; "Allah'ı ta'zim için yapılan bütün davranışları (taat) ve insanı Allah'a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kavramdır" şeklinde tarif etmiştir.⁸⁹

Aslında "birr" kavramıyla ilgili âyetler bütün olarak değerlendirildiğinde bu kelimenin Kur'ân'da; her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık gibi mânalarda, aynı kökten gelen "berr" kelimesinin ise hem "çok şefkatli ve kerem sahibi" anlamında Allah'ın isimlerinden, yani esmâ-i hüsnâdan biri olarak hem de "itaatkâr" anlamında insanın bir sıfatı olarak kullanıldığı görülmektedir.⁹⁰

Bir soru sormak için Allah Rasûlü'nün yanına gelen Vâbisa b. Ma'bed'in (ra) naklettiğine göre, Rasûl-ü Ekrem (sav), kendisine, "*İyilik ve kötülük(ün ne olduğunu) sormaya geldin, değil mi?*" diye sormuş, Vâbisa da, "*Evet*" karşılığını vermişti. Bunun üzerine Allah Rasûlü, parmaklarını birleştirip Vâbisa'nın göğsüne vurarak, üç defa, "*Sen*

⁸² Ezherî, a.g.e. , XV, 190.

⁸³ Fîrûzâbâdî, a.g.e. , 444.

⁸⁴ İbn Manzûr, a.g.e. .a.y.

⁸⁵ Cürçânî, a.g.e. , 45.

⁸⁶ Mâverdi, Ebu Hasen Ali b.Muhammed b. Habib,1978, *Edebü'd- Dûnya ve'd-Dîn*, Beyrut, 184.

⁸⁷ Bakara 2/177.

⁸⁸ Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr ve sıla,14.

⁸⁹ Râzî, a.g.e.,V, 37.

⁹⁰ Râgıb, a.g.e., 53.

fetvayı kendinden iste, sen fetvayı kalbinden iste, Ey Vâbisa!” buyurmuş; ardından da şunları ilave etmiştir: “İyilik(birr), *içinin huzurlu, kalbinin rahat olduğu şeydir. Kötülük(ism) ise, içine huzursuzluk, gönlüne de tereddüt ve rahatsızlık veren şeydir; velev ki insanlar sana fetva versinler ve sana (farklı) açıklamalarda bulunsunlar.*”⁹¹

Bu meyanda başka bir hadiste ise; Nevvas b. Sem’ân el- Ensârî naklediyor: “Allah Rasûlü’ne (sav) iyilik ve kötülük nedir? diye sordum. O da şöyle buyurdu; “İyilik, güzel ahlaktır. Kötülük ise içini (vicdanını) rahatsız eden ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir.”⁹²

Âyetler ve hadisler incelendiğinde birr sözcüğüne belirli iki açıdan anlam verildiği görülmektedir. Bunlardan ilki tüm mahlûkata karşı iyi muamelede bulunma açısından (verilen anlam) dır. Bu bağlamda birr kelimesi hadislerde özellikle ana-babaya iyi muamelede bulunma anlamında kullanıldığında “birru’l-valideyn” denilir. Ancak birr İslâmî literatürde çoğunlukla, mahlûkatın geneline iyi muamelede bulunma anlamında kullanılır. “Birr” kelimesi ile ikinci olarak, kulun Allah’ı ta’zim maksadıyla yerine getirdiği zâhirî ve batınî taatlerin tamamı kastedilir.

Birr, neredeyse bütün kaynaklarda ihsanın en ileri derecesi olarak kabul edilen, başta anne-baba olmak üzere bütün mahlûkata karşı iyiliği ifade etmek için Kur’ân’da ve hadislerde sıkça kullanılan bir kavramdır. Kur’ân ve hadis literatüründe iyiliği ifade eden kelimelerin çeşitliliği ve zenginliğinin İslâm dininde “iyilik” olgusunun ehemiyetine işaret ettiği görülmüştür. Böylece her fırsatta ve farklı şekillerde insanın öncelikle kendisine, yakın çevresine ve bütün mahlûkata karşı takınacağı tavırlarında en temel ilkesinin “iyilik” olmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

3.3.4. İtkân (إِتْقَان)

Sözlükte işi sağlam yapmak anlamındaki “itkân” kelimesi bir şeyi tam ve noksansız, muhkem yapmak manasındadır. İtkân masterından, ism-i fâil olan “مِتْقَن” ise herhangi bir ilim veya meslek dalında uzman olup, işini tam ve sağlam yapan kimse demektir.⁹³ Mantıklı ve hazır cevap birine “قَانِ رَجُلٌ” denir. İşini sağlam yapan birine ise “إِتْقَانٌ فِى لَانِ عَمَلِهِ” denir.⁹⁴

Kabiliyetlerin kendi sahasında ilimle tekmîl, letâfet ve zerâfetle tezyîn edilerek kullanımı yapılan işin itkân üzere gerçekleşmesini sağlar. Kur’ân-ı Kerîm’de “إِتْقَانٌ” fiili Yüce Allah’ın fiilleri için kullanılmıştır. Neml suresinde “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Halbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah (cc) yapmıştır. Şüphesiz O yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁹⁵ buyrulmaktadır. Âyette geçen “إِتْقَانٌ” kelimesini, İbn Abbâs, sağlam kılma şeklinde anlamış ve izah etmiştir.⁹⁶ Elmalılı eserinde, dağların yaratılışını ve bulutlar gibi hareket edişlerini, “Her şeyi itkân eden, yani ilim ve hikmeti ile her şeyi yerli yerinde, sağlam ve muntazam yapan Allah’ın sanatıdır.” diyerek açıklamıştır.⁹⁷

⁹¹ Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el- Fazl, trs. *Sünenü’l- Dârimî*, Beyrut, Buyu’, II, 642.

⁹² Müslim, Birr ve Sıla, 3/1980.

⁹³ İbn Manzûr, a.g.e., I, 324.

⁹⁴ Alûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh b. Mahmud el-Huseynî, trs. *Rûhu’l- Meânî fî Tefsiri’l- Kur’ânî’l- Azîm ve’s- Seb’i’l-Mesânî*, Dârü İhyâi’t-Turâsî’l- Arabî, Beyrut, XX, 35.

⁹⁵ Neml 27/88.

⁹⁶ Beydâvî, Nâsirüddîn Ebî Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, trs. *Envârü’l- Tenzîl ve Esrârü’t- Te’vîl*, Dersaadet Yay. İstanbul, 509.

⁹⁷ Yazır, a.g.e. , VI,184.

Varlık âleminin her bir zerresi, hem nizam ve sağlamlık açısından “itkân” üzere, hem de estetik yönü ile (hüsn) “ihsan” üzere yaratılmıştır. Aynı zamanda, Ahsenü’l-Hâlikîn olan Allah’ın her yönüyle mükemmel olarak yarattığı bu âlem, ahsen-i takvîm üzere olan insana Allah’ın bir lütfu, ikramı ve “ihsan”ıdır.

Hadislerde de “etkane” fiili Kur’an’daki kullanımı ile aynı manada kullanılmış, bu bağlamda Hz. Peygamber insanları yaptıkları işleri en güzel şekilde ve tastamam yapmaya davet etmiştir. Hz. Aişe’den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; “*Allah Teâlâ, sizden birinizin bir iş yaptığı zaman, onu sağlam (güzel) yapmasını sever.*”⁹⁸

İş yapmak ya da bir eser ortaya koymak, insana özgü bir yetenektir. İş güzel ve sağlam yapmak ise estetik ve sorumluluk duygusu gelişmiş, sahasında ilim sahibi olmuş yani işini benimsemiş kişilere ait bir üstünlüktür. İnançta tevhid, ibadette ihlas, muamelede doğruluk, sanatta incelik, yapılan işte sağlamlık bu hadisin öngördüğü “itkân” cümlesindendir. Yapılanın cinsi, ismi ve şeklinden öte, yapanın en güzeli ve en mükemmeli yapma arzu ve gayreti yani ihlası (niyet ve çabası) önemli görülmüştür.⁹⁹ Çünkü en sağlamı, en mükemmeli ve en güzeli yapmak Allah’a (cc) yaraşır. Kul niyet ve gayret eder. Bu samimi niyet ve gayret, Allah’ın lütfuna ve inayetine mazhar olan en önemli unsurdur. Yapılan işin , amelin sağlamlığı, güzelliği Allah’ın yardımı ve kudreti ile gerçekleşir. Yani ihlaslı bir kalp, güzel bir niyetle hareket eden kul, gücü nispetinde azamî gayretle yaptığı işte Allah’ın yardımı ve lütfu ile ihsan ve itkâna ulaşır.

“İhsan” ve “itkân” şuuruна sahip olan kişi, yaptığı her işte “en güzele ve en iyiye” ulaşma çabasıyla taklitçilikten kurtularak, üretken ve yenilikçi bir niteliğe sahip olur. İnsanlık tarihi boyunca ilim, medeniyet ve teknolojiye kat edilen mesafenin muharriki de işte bu gayret olmuştur. Bugünkü anlayışın tam tersine işin en kısa sürede, en mükemmel biçimde, en faydalı nitelikte ortaya konulması “Müslüman işi”nin belirleyici özelliği olmalıdır. Milli şairimiz Mehmet Akif’in bir Avrupa ziyareti sonrasında yaptığı tespit bu açıdan bakıldığında manidardır. Akif, “Onların işi, bizim dinimiz gibi; Dinleri de bizim işimiz gibi” ifadesiyle, Müslümanlar olarak bizlerin “ihsan” ve “itkân” anlayışından ne kadar uzaklaştığımızı çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁰⁰

3.3.5. İn’âm (إنعام)

İN’ÂM, sözlükte “güzel ve parlak olmak, müreffeh ve rahat olmak” anlamındaki “نَعَم” kökünden mastar olarak gelir.¹⁰¹ Râgıb el-İsfahânî in’âmı “başkasına ihsanda bulunmak” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre in’âm, birine iyilik etmek, bir nimetten yararlandırmak, rahata kavuşturmak gibi manalara gelir. Bu ifade sadece insanlara yapılan iyilik için kullanılır.¹⁰² İnsandan başka bir varlığa in’âm olmaz. Meselâ “Atına in’âm etti” denmez.¹⁰³

Dinî literatürde ise; Allah’ın insanlara maddî ve manevî nimetler vermesini ifade eder. Fahreddin Râzî de in’âmın “karşılıksız verme”yi ifade ettiğini belirtir. Bu sebeple Allah’ın kullarına bağışladığı bütün iyi şeyler nimettir. Çünkü Allah’ın asla karşılığa ihtiyacı yoktur.¹⁰⁴

⁹⁸ Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, 1990, *Şuabü’l-İman*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, IV, 334, 335.

⁹⁹ Çakan, İsmail Lütfi, *İyi Müslüman*, TDV Yay. 120.

¹⁰⁰ Çakan, a.g.e., ay.

¹⁰¹ İbn Manzûr, a.g.e., XII, 579.

¹⁰² Râgıb, a.g.e., 761.

¹⁰³ Firûzâbâdî, a.g.e., V, 90.

¹⁰⁴ Râzî, a.g.e., I, 258.

İhsanı, insanın kendisi için yapması caizdir. Örneğin ilim öğrenen bir kimseye, “kendisine ihsan ediyor” denilebilir. Ama “kendisine in’âm ediyor” denilemez. İhsan hamdi gerektirir. İnsanın kendisine hamdi câizdir. Nimet ise şükrü gerektirdiğinden “nimetlendirme” demek olan “in’âm”da mü’minin kendisine şükretmesi câiz değildir.¹⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de “in’âm” kelimesi kök ve müştaklarıyla birlikte 140’a yakın yerde geçmektedir. Bu âyetlerin birçoğunda nimet vermek, Allah’a nispet edilmekle beraber Ahzâb suresi 37. âyet-i kerîmede hem Allah’a hem de Peygamber’e nispet edilir. Bol nimet manasındaki “naîm” ise daha çok cennetle ilgili olarak geçmektedir.

İn’âm ve aynı kökten türeyen kelimeler hadislerde de yer almaktadır. Bu hadislerin çoğunda “in’âm” kavramı, Allah’ın kullarına lütuf ve ihsanını ifade etmektedir. Örneğin Hz. Peygamber’in (sav) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Allah kuluna nimet ihsan edince mutlaka onun eserini kulun üzerinde görmek ister.”¹⁰⁶ Bu hadiste in’âmın özellikle mal varlığı, Allah’ın kuluna sunduğu bol nimet anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yüce Rabbimiz bizleri en güzel şekilde yaratmış ve sayısız nimetlerle donatmıştır. Bu anlamda insan diğer bütün varlıklardan daha ileri derecede bir lütf ve ihsana mazhar olmuştur. Bu nokta-i nazardan bakıldığında bu in’âm karşısında insana düşen bir sorumluluk vardır. İslâmî terminolojide kulun kendisine in’âmda, ihsan ve ikramda bulunan Allah’a minnettarlığı genellikle şükür kavramıyla ifade edilir. Buna göre Allah kuluna in’âmda bulunur, kul da Allah’a şükreder.

Kulun Allah’a şükretmesi, Allah’ın nimet ve ihsanlarını itiraf ederek O’na övgüde bulunması ve kulluğa devam etmesi ile olur. Çünkü insanın kulluğa devam etmesi şükrünü ve Allah’a yakınlığını artırır. İn’âmın büyüklüğü, şükrün büyüklüğünü ve çokluğunu gerektirir. Kulun bu dengeyi sağlama hususunda üzerine düşeni yapması, önemli ve zor bir görevdir. Fıtratında “enânîyet” duygusu bulunan insan, ne yazık ki yaratılışından bu yana Allah’ın kendisine lütuf ve ihsanı karşısında gerektiği kadar duyarlı olamamak gibi bir gaflet ve dalaletle düşer olmuştur. Bu zafiyeti ile insanın, in’âm-şükür dengesini sağlayabilmesi zorlu bir imtihandır. Kur’ân’ın bu konudaki bir âyetinde şöyle buyrulur; “İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer, kendisine şer dokununca da mutsuzluğa düşer.”¹⁰⁷

Mün’im olan Allah bütün nimetlerin asıl sahibidir. Yüce Allah’ın nimetleri sayıp-bitirmeye güç yetiremeyecek kadar çoktur.¹⁰⁸ İnsana düşen ise Allah’ın bu sayısız nimetlerini yalanlamak yerine (“O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz!”¹⁰⁹) bu nimetler karşısında şükretmektir. Şükür, kulluk ve taatle gerçekleşir. Sayısız ve en güzel nimetlerin karşılığı ise en güzel kulluk olsa gerekir. En güzel kulluk da ihsan üzere Yüce Allah’ı görüyormuşçasına O’na yapılan kulluktur.

Hz. Aişe (ra)’ den rivayet edildiğine göre;

“Peygamberimiz (sav), geceleri mübarek ayakları şişinceye kadar ibadet ederdi. Ben kendisine, “Ey Allah’ın Rasulü! Geçmişte işlenmiş ve gelecekte işlenmesi muhtemel günahlarını Allah Teala bağışladığı halde niçin bu kadar yoruluyorsun?” dedim. Peygamberimiz (sav); “Ey Aişe! Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?” buyurdu.”¹¹⁰

¹⁰⁵ Cevherî, a.g.e., V, 2041.

¹⁰⁶ İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el- Kazvînî, 1998, *Sünen-i İbn Mâce*, Dâru’l- Ceyl, Beyrut, Edeb, 55.

¹⁰⁷ İsrâ, 17/83.

¹⁰⁸ İbrahim 14/34.

¹⁰⁹ Rahmân 55/16.

¹¹⁰ Tirmîzî, Şemâil, 44.

Cenab-ı Hak, insanoğluna ihsan ettiği sonsuz nimetlerin yanında “*Ona ruhumdan üfledim...*”¹¹¹ buyurmuştur. İnsan bu lütuf gereğince Allah’ın boyasıyla boyanmalı, yeryüzünde yaratıcısı olan Yüce Allah’a layık bir “halife”¹¹² olmalı ve Allah’ın kendisine in’âm ettiği gibi kendisi de ihtiyaç sahiplerine ihsanda bulunmalıdır.

Bir gün hâne-i saadete bir dilenci gelmişti. Hz. Aişe (ra), “Şunu al!” dedi. Fakat dilenci gitmeden önce onu çağırdı ve ne aldığına baktı. O esnada orada bulunan Allah Rasûlü (sav); “*Evine senin haberin olmadan hiçbir şeyin girip çıkmasını istemiyorsun öyle mi?*” dedi. Hz. Aişe de “Evet” diyerek cevap verdi Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav); “*Ey Aişe yavaş ol! Sayma ve sayarak verme. Yoksa Allah da sana sayarak verir.*” buyurarak onu uyardı.¹¹³ Hz. Peygamber(sav) bu ve benzeri birçok hadisinde Allah’ın kullarına ihsanda bulunduğu gibi ihsan edilmesini, ikram ederken bol bol verilmesini, veren kişinin verdiğiğinde gözünün kalmamasını, sayarak ve kısarak sonradan başa kalkarak verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

3.4. İhsana Karşıt Manada Kullanılan Kavramlar

3.4.1. Seyyie (السَّيِّئَةُ)

Seyyie, kötü olmak, bir şeyin kötüleşmesi, davranışlarda kötüye gitme mânalarını içermektedir. Çirkin olan her söz veya davranış seyyiedir. Herhangi bir konuda gaflette bulunmak veya yanılmak da onunla ifade edilmektedir.¹¹⁴ Çoğulu “سَيِّئَات” tır. Râgıb el- İsfahânî, “حَدَّثَهُ” nin zıddı olan “seyyie” yi, kısaca “kötü fiil” şeklinde tanımladıktan sonra bu iyilik ve kötülük vasfının, akıl, din veya insan tabiatının hoşlanıp hoşlanmaması ile ayırt edilebileceğine işaret eder.¹¹⁵

Seyyie kelimesinin aslı “سَوْءٌ” veya “سُوءٌ” dür. Sû’, insanı üzüp kederlendiren dünya ve ahirete ait her türlü durumdur. Bir anlamda istenmeyen ve kötü olan şeyleri ifade etmek için kullanılır. Seyyie ve bunun aslı olan sû’ kelimeleri bir taraftan olumsuz ve hoşlanılmayan durumları, bir taraftan da insanın Allah’ın iradesine karşı gelerek işlediği kötü fiilleri ifade eder. Kur’ân’da ise “günah”ı en geniş biçimde ifade eden kavramlardır.¹¹⁶

Hasenenin zıt anlamlısı olan seyyie, iyilik ve güzelliğin karşıtı olan kötülük ve çirkin manalarını içermektedir. Seyyie, zıt anlamlısı olan hasene kavramıyla benzer olarak özellikle davranışları nitelemektedir. Hadis rivayetlerinde en çok zikredilen kavramlardan olan hasene ve seyyie ikilisi özellikle davranışların ahlâkî niteliğini anlatmak için kullanılmıştır. Bununla birlikte söz konusu davranışların kişiye getireceği kazançlar da bu kavramlarla ifade edilmiştir. Hasene ve seyyie kavramlarının kullanımlarını hadislerde genel olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür:

a) Sevap-Günah Anlamında Hasene ve Seyyie

Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur; “*Bir Müslümana hastalık ve benzeri bir ezâ isabet ederse, muhakkak Allah onun seyyielerini (günahlarını) sonbaharda ağacın kendi yapraklarını dökmesi gibi döker.*”¹¹⁷

¹¹¹ Hicr,15/29.

¹¹² Bakara,2/30.

¹¹³ Nesâî, Zekât, 62.

¹¹⁴ Ezherî, a.g.e. , XIII, 130-131.

¹¹⁵ Râgıb, a.g.e., 368-369.

¹¹⁶ İbnu’l-Cevzî, Cemaleddin Ebi’l- Ferec Abdurrahman, 1986, *Tezkiretü’l- Erib fî Tefsîru’l- Garîb, Mektebetü’l- Maârif, Riyad, 147-149.*

¹¹⁷ Buhârî, Merdâ, 16.

Sa'd b. Ebû Vakkas'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav); *"Herhangi biriniz yüz sefer "Sübhane'llah" derse kendisine bin hasene(sevap) yazılır ve bin seyyiesi (günahı) silinir."* buyurmuştur.¹¹⁸

Ebû Hureyre şöyle rivayet etmiştir; Rasûlullah (sav) buyurdular ki; *"Allah Azze ve Celle (meleklerine); Kulum bir kötülük (seyyie) yapmayı gönlünden geçirirse onu hemen aleyhine yazıvermeyin! Eğer o kötülüğü yaparsa onu bir seyyie olarak yazın. Ama bir iyilik (hasene) yapmayı gönlünden geçirir de yapamazsa onu bir hasene olarak yazın. Şayet o iyiliği yaparsa bunu on kat yazın! buyurdu"*¹¹⁹

b) İyi-Kötü Davranış Anlamında Hasene ve Seyyie

Ali b. Ebû Talip' den gelen bir rivayete göre Rasûlullah (sav) namaz kılmak için ayağa kalktığı vakit şöyle dua ederdi;

*"Allah'ım beni en güzel ahlâka ulaştır. Senden başka güzel ahlâka ulaştıracak yoktur. Kötülükleri benden uzaklaştır. Senden başka kötülükleri uzaklaştıracak kimse yoktur."*¹²⁰

Hasene kavramının ahlâk kelimesi ile birlikte kullanılması güzel ve iyi davranışları gösterirken, seyyie, kötü ve çirkin davranışlar anlamında kullanılmıştır. Nasıl ki "hasene" hem Hakk'ın hem de halkın sevdiği, güzel ve faydalı işleri ifade etmek için kullanılıyorsa, "seyyie" de bu tür davranışların tam zıddını ifade etmek için kullanılmıştır.

3.4.2. Kubh (كُـبْـه)

Kubh, hüsn kelimesinin zıddıdır. Çirkin olmak, çirkinlik, uygunsuz davranış, çirkin hareket, nefret edilen şey anlamında mastardır.¹²¹ Râgıb el-İsfahânî kubh'u "gözün beğenmediği maddî şeyler ve duygusal açıdan insanı rahatsız eden davranış ve haller" şeklinde tanımlamıştır.¹²² Türkçedeki "kabahat" kelimesi, kubh kelimesinden gelmektedir. Kabahat dilimizde de, uygunsuz davranış, çirkin hareket, suç ve kusur anlamlarında kullanılmaktadır. Yine hafif cezaya müstehak görülen, cürümden daha hafif suç için kullanılır. Aynı kelimenin başka bir türevi olarak "kabîh" kelimesi de çirkin, yakışıksız, fena anlamında kullanılmaktadır.¹²³

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir ayette bu kökten bir kelime kullanılmıştır. *"Bu dünya hayatında biz onların ardına bir lânet taktık (daima lanetle anılacaklardır). Kıyamet günü ise onlar kötülenmişler, çirkinleştirilenler (makbûhîn) arasındadırlar."*¹²⁴

el-Mu'cemü'l-Müfehres'e göre "kubh" kelimesi hadislerde 20'ye yakın yerde geçmektedir.¹²⁵ Bu kavramla ilgili şu hadisi örnek olarak zikredebiliriz: *"Hâkim'in babası, Muâviye b. Heyde'den rivâyet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e (sav) 'Kadının kocası üzerindeki hakkı nedir?' diye sordu. Rasûlullah (sav), 'Kocasının, yemek yediği zaman onu da yedirmesi, elbise edindiği zaman onu da giydirmesidir. Sakın (karısının) yüzüne vurmasın, (onu) takbîh etmesin ve ev içi hariç onu terk etmesin.'* buyurmuştur."¹²⁶ Hadiste geçen "takbîh etmek"den maksat, kadını duygusal açıdan kötü

¹¹⁸ Tirmîzî, Daavât, 58.

¹¹⁹ Müslîm, İman, 203.

¹²⁰ Tirmîzî, Daavât, 32.

¹²¹ İbn Manzûr, a.g.e., II, 552-553.

¹²² Râgıb, a.g.e., 589.

¹²³ Çelebi, İlyas "Hüsn ve Kubh", DİA, XIX, 59- 63.

¹²⁴ Kasas, 28/42.

¹²⁵ Wensinck, A. J., 1936, el-Mu'cemu'l- Müfehres li Elfâzı'l Hadîsi'n- Nebevî, Matbaatü Brill, Leiden V, 466.

¹²⁶ İbn Mâce, Nikâh, 3.

etkileyecek, incitecek ve rencîde edecek sözlerdir. Onun kusur ve noksanlıklarını yüzüne vurmak da buna dâhildir.

Hadislerde hüsn kelimesi ve müştakları oldukça fazla kullanılırken, kubh kökünden türeyen kelimeler ise nisbeten daha az kullanılmış olup sözlük anlamıyla yer alır. Hüsn, bazı hadislerde “güzel yaratılış sahibi olmak” şeklinde maddî güzellik anlamında da zikredilmiş¹²⁷, bazılarında varlıkların güzellik ve çirkinliklerini Allah’ın takdir ettiği açıklanmış¹²⁸, çoğunda ise insana ait amellerin güzelliğini ifade etmiştir. Hadislerde hüsnün karşılığı olarak çoğunlukla seyyie kelimesinin kullanıldığı görülür.¹²⁹

3.4.3. Fahşâ (الفحشاء)

Fuhş, fahşâ; sözlükte, aşırı derecede çirkin söz ve davranış, iğrenç işler, büyük günah, edep ve ahlâka aykırı her türlü kötülük ve çirkinlik demektir. Normal ölçülere sığmayan bütün çirkin işlere bu isim verilir.¹³⁰ Mesela; alışverişte aşırı aldatma fiiline gabn-i fâhiş denilir ki bu, bir mal için geçerli olan fiyat sınırının ve ölçüsünün aşılması değerinin çok üzerinde işleme tabi tutulmasıdır. Fahşâ, sınır ve ölçünün dışına taşmak, pek çirkin sözlerde ve fiillerde bulunmak, gayr-i meşrû ilişkilere girmek.¹³¹

İnsanlar birbirleriyle konuşurken, ölçüyü aşır, kötü söz söyleyebilirler. Nitekim Rasûlullah (sav)’ın, “Kötü söz (fâhiş kelim), girdiği meclisi kirletir, çirkin gösterir.”¹³² mealindeki hadisi, bu mahiyeti ifade eder.

Ebû İshak’ın rivayetine göre, Ebû Abdullah el- Cedelî şunları anlatmıştır;

“Hz. Aişe’ye, Rasûlullah’ın (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi; “O, haddi aşan, sözlerinde ve fiillerinde taşkınlık yapan bir kimse değildi. Çarşıda çığırkanlık yapmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi. Aksine, affeder ve hoşgörülü davranırdı.”¹³³

Fahşâ kavramı Rasûlullah’ın (sav) bir başka hadisinde ise şöyle geçer;

“Kim bir namaz kılar da o namaz kendisini fahşâ (açık kötülük) ve münker (gizli kötülük)ten alıkoymazsa o namazla Allah’tan uzaklaşmaktan başka bir şey artırmış olamaz.”¹³⁴ Bu hadiste vurgulanmak istenen gerçek ise, suyun ateşi söndürdüğü, abdestin öfkeyi dindirdiği gibi ihsan ile yapılan ibadetlerin insanı fahşâdan (kötülükten) koruyup arındıran birer kalkan olmasıdır.

Fahşâ kavramı, aşırı derecede çirkin, iğrenç söz ve davranışları, ahlâka ve edebe aykırı her türlü kötülük ve edepsizliği kapsamaktadır. Dolayısıyla bu kavram her türlü iyiliği ve güzelliği ifade eden hüsn ve hasene kavramlarının mefhûmu muhalifidir.

3.4.4. Şerr (الشَّر)

Kişinin hem kendisine hem de çevresine zarar verecek davranışlarının tamamı şerr ile ifade edilmektedir.¹³⁵ Şerr, hayrın (iyiliğin) zıddıdır.¹³⁶ Bunun yanı sıra fesat, bozgunculuk, kötülük, kötü şey, zulüm, cezayı gerektiren iş anlamında da kullanılmaktadır. Bazen de sıkıntı, bela ve musibet manasına gelir. Şerr, her türlü hayrın ve

¹²⁷ İbn Hanbel, Müsned, I, 403; V, 9; VI, 68.

¹²⁸ Buhâri, Rikak, 3; Müslim, İman, 207.

¹²⁹ Wensinck, a.g.e., a.y.

¹³⁰ İbnü’l- Cevzî, a.g.e., I, 172, 177.

¹³¹ Râgıb, a.g.e., 562.

¹³² Tirmîzî, Birr, 47.

¹³³ Tirmîzî, Birr, 69.

¹³⁴ Feyzu’l- Kâfîr, VI, 221 (9014); Suyuti, ed-Durru’l- Mensur, VI, 465; Deylemî, Firdevs, III, 622 (5944).

¹³⁵ İbn Manzûr, a.g.e., II, 294.

¹³⁶ Cevherî, a.g.e., II, 695.

iyiliğin karşıtıdır. Nasıl ki hayır, herkesçe istenen, arzu edilen şey ise, bunun tam karşıtı olan şerr de hiç kimse tarafından istenmeyen, kendisinden kaçınılan şeydir.¹³⁷

Rasûlullah'a (sav) ait hadis rivayetlerinde hayır ve şerr kavramları bir değer hükümü olarak çoğunlukla bir arada kullanılmakla beraber ayrı ayrı da sıkça karşımıza çıkar. Hz. Peygamber (sav), hayır ve şerr kelimeleriyle sadece genel anlamda insanlar için değil daha pek çok iş ve olgu için de olumlu ve olumsuz değer atfetmiştir.

Mesela bir bedevî Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, "İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye sormuş. O da; "*Ömrü uzun ve ameli güzel olanıdır.*", diye cevap vermiş. Bedevî, "İnsanların en şerlisi kimdir?" diye sorunca da; "*Ömrü uzun fakat ameli kötü olanıdır.*"¹³⁸ buyurmuştur.

Bir başka hadiste Rasûlullah (sav) şöyle buyurur; "*Ey Adem oğlu! Kendinde fazla olanı harcar, sarf edersen bu senin için bir hayırdır (iyiliktir). Eğer bunu elinde tutarsan bu da senin için bir şerdir (kötülüktür).*"¹³⁹

Hadis rivayetlerinde şerr kavramı Kur'an'dakine benzer şekilde "kötülük, zarar, musibet, fitne ve fesat, günah, kötü iş, kötü kişi, zararlı nesne" gibi mânalarda kullanılmıştır. Hadislerde İslâm dini insanlara verilmiş bir hayır olarak nitelendirilirken ondan yoksun bulunmak, toplumda fitne ve fesat çıkarma dahil olmak üzere bütün kötülükler mutlak mânada şerr kabul edilmiştir.¹⁴⁰

Görüldüğü gibi ihsan üzere güzel amel işlemek ve insanlara iyilikte bulunmak hayırlı kişinin vasfı iken kötü amel ve yapılan kötülükler şerli kişilerin vasfı olarak belirtilmiştir. Hayır kavramının ifade ettiği bütün güzel davranışlar ve iyiliklerin tamamı ihsan kavramının da kapsamına girmektedir. Bu sebeple muhsinlerden olabilmek için şerden uzak olup hayırda yarışmak gereklidir.

3.4.5. İsm (مِسم)

İsm kavramıyla ilgili sözlüklerde verilen anlamlar incelendiğinde öncelikle günah,¹⁴¹ kaçınılması gereken şey,¹⁴² helal kılınmayan işleri yapmak, yalancılık, aşırı gitmek¹⁴³ anlamlarına geldiği görülmektedir. Ayrıca, kavramın Arap edebiyatında, şiir ve deyimlerdeki kullanımları tarandığı zaman günah yani kötü davranış mânası açıkça görülmektedir.¹⁴⁴

Hadislerde daha ziyade "birr" kavramıyla birlikte ve karşılaştırmalı bir kullanım la karşımıza çıkan "ism" çoğunlukla "kötülük ve günah" manalarına gelmektedir. İsm kavramının hadislerdeki tanımlamalarına bakıldığında;

Sem'ân el- Ensârî'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu;

"*Birr (iyilik) ahlâkın güzelliğidir. İsm (günah) ise, vicdanı rahatsız eden ve başkalarının muttalî olmasından hoşlanmadığın şeydir.*"¹⁴⁵

Vâbisâ b. Ma'bed el- Esedî rivayet etti ki; Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu; "*Birr (iyi ve sevap), canın kendisiyle sükun, kalbin kendisiyle huzur bulduğu şeydir. İsm (kötü*

¹³⁷ Ece, Hüseyin K., 2000, *İslâmın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 622-623.

¹³⁸ Tirmîzî, Zühd, 22

¹³⁹ Tirmîzî, Zühd, 32.

¹⁴⁰ Buhârî, Fiten, I 1; İbn Hanbel, Müsned, V, 391.

¹⁴¹ Cevherî, a.g.e., V, 1857.

¹⁴² Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, 1993, *El- Fâik fî Garibi'l- Hadis*, Dâru'l Fikrî Littabatî ve'n Neşrî, Beyrut, I, 24.

¹⁴³ Firûzâbâdî, a.g.e., IV, 74.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, a.g.e., I, 22-23.

¹⁴⁵ Müslîm, Birr ve Sıla, 14.

ve günah) ise, insanlar sana fetva verseler de, onlar sana farklı açıklamalarda bulunsalar da, insanın içine oturan, insanın gönlünde gidip gelen şeydir.”¹⁴⁶

Hüsn, hasene ve ihsan kavramlarıyla ifade edilen güzellik, iyilik ve Allah’a karşı kulluk vazifesini bîhakkın ifâ etmek insanın içine huzur verip, vicdanını rahata kavuştururken, ism kavramının ifade ettiği kötülük ve suçluluk kişiyi vicdan azabı ve gönül sıkıntısına sürüklemektedir. Kısacası ihsanın neticesi dareyn saadeti ve huzur iken ism’in neticesi hem bu dünya hem de ahirette azaptır. Bu yönüyle iki kavram birbirinin zıddıdır.

¹⁴⁶ Dârimî, Buyu’, 2.

4. KUR'AN'DA İHSAN KAVRAMI

Hadislerde ihsan kavramını doğru bir şekilde anlayabilmek ve kavramsal çerçevesini doğru belirleyebilmek için ihsan kelimesi ve aynı kökten türeyen benzer kelimelerin Kur'an'daki kullanımına bakmak gerekmektedir. Zira hadislerin kaynağı olan Hz. Peygamber (sav) Kur'an'ın ilk açıklayıcısı konumundadır. Bu amaç doğrultusunda burada, ihsan kavramının Kur'an'daki kullanımını genel bir bakış ile ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bir şeyi kabule çağıran, davet eden, nefislerin kendisine rağbet ettiği, duyuların ve nefsin ilgi ve dikkatini celbeden, maddî, manevî ve hissî güzellik halini, kişinin ulaştığı her türlü sevindirici, güzel, değerli ve seçkin nimeti ifade eden “الْحَسَن” ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de isim, fiil, mastar, ism-i tafdîl, ism-i fail kalıplarında 51 surede 176 yerde 194 kez geçmektedir.¹⁴⁷

Hüsn ve türevlerinin fiil olarak Kur'an'daki kullanımına bakıldığında, sülâsî beşinci babdan kökü olan “حَسَن” mâzî fiili 3 yerde¹⁴⁸, if'âl babından mâzî fiili olan “أَحْسَن” ise 17 yerde geçer. If'âl babından muzarî fiil şeklinde 2 yerde¹⁴⁹, emir fiil olarak da 2 yerde¹⁵⁰ geçmektedir.

İsm-i tafdîl kalıbında müzekker olarak “أَحْسَن” 36 yerde, müennes olarak “حَسَنِي” 17 yerde geçmektedir. Tevbe suresi 8/52. ayette ise “hüsnâ”nın tesniyesi olan “حَسَنَاتٍ” geçmektedir.

“حَسَن” fiil kökünden müennes isim olan “حَسَنَةٌ” Kur'an-ı Kerim'de 28 yerde geçmektedir. “Hasene” cemi (çoğul) sîgasıyla “حَسَنَاتٍ” şeklinde 3 yerde geçmektedir.¹⁵¹ Ahsene fiilinin ism-i faili “مَحْسَنٌ” ise müfred müzekker, cem-i müzekker ve cem-i müennes şeklinde Kur'an'da 39 yerde geçmektedir. Bu ayetlerde bazı peygamberlerin de muhsinlerden olduğu belirtilerek, Allah'ın muhsinleri sevdiği ve onlarla beraber olduğu vurgulanmaktadır.

If'âl babından mastar olan “إِدْسَانٌ” kelimesi ise Kur'an'daki ahlâkî değerleri anlatan anahtar terimlerden biri olup 12 yerde geçmektedir. Bu ayetler; Bakara 2/83, 178, 229, Nisâ 4/36, 62, En'âm 6/151, Tevbe 9/100, Nahl 16/90, İsrâ 17/23, Ahkâf 46/15, Rahmân 55/60 dır.¹⁵² Rahmân sûresi 60. ayette 2 defa kullanılmıştır.

Diğer kullanımlarının tamamı “حَسَنٌ” ve “حَسَنًا” şeklindeki mastar kullanımlarıdır. Özellikle mastar kalıbındaki kullanımların sıfat konumunda olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

4.1. İhsan'ın Kur'ânî Mânaları

İhsan kavramının sözlük ve terim anlamları bir önceki bölümde detaylı bir şekilde verilmişti. Bu kavramın sözlük ve terim anlamlarını şu üç ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Bir şeyin tam, mükemmel ve güzel bir şekilde yapılması,
2. Cibrîl hadisinde de ifade edildiği gibi kulun “Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmesi”,

¹⁴⁷ Abdülbâkî, Muhammed Fuad, 1990, *Mu'cemü'l-Müfhehres li Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 272-275.

¹⁴⁸ Nisâ 4/16, Kehf 18/31, Furkan 25/76.

¹⁴⁹ Nisâ 4/28, Kehf 18/104.

¹⁵⁰ Bakara 2/195, Kasas 28/77.

¹⁵¹ A'râf 7/168, Hüd 11/114, Furkân 25/70.

¹⁵² Bu konudaki bir takım değerlendirmeler için bkz. Izutsu, a.g.e. , 333.

3. Allah'ın yarattığı bütün varlıklara iyilik etmesi gibi insanın da hemcinsine veya diğer bütün mahlûkata karşılıksız iyilik etmesi.¹⁵³

Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça geçen "hüsn" kelimesi ve müştakları, ihsan kavramının muhtevasını oluşturan bu üç temel mânaya işaret edecek şekilde bazen Allah'a, bazen Peygamberlere ve diğer insanlara atfedilerek, davranışlara, söze, mekana, yaratılışa, ibadete, ahlâka, dünyaya, ahirete vb. izafe edilerek her türlü iyilik ve güzelliği, beden afiyeti, geniş rızık, ilim, ibadet, cennet, zafer, ganimet, şeriata uygun olma, bolluk, refah, sağlık, mükâfat, sevap, yumuşaklık, tatlılık, rahmet, tevbe, tevhid ve itaat vb. dünya ve ahiret nimetlerinin tamamını ifade etmek üzere defalarca kullanılmaktadır. Kanaatimizce "hüsn" kelimesi ve müştaklarının yukarıda zikredilen sayısal verilerin de işaret ettiği gibi, Kur'ân'daki bu mükerrer kullanımı İslâm dininin, insanların gönlünde ve zihninde oluşturmaya çalıştığı "iyilik" ve "güzellik" olgusuna geniş bir zemin hazırlamaktadır.

Hüsn ve türevleri Kur'ân'da yalın kullanımlarının yanı sıra birtakım terkipler şeklinde de bulunmaktadır. Örneğin; Mev'iza-i hasene; hikmetli ve güzel öğüt¹⁵⁴, üsve-i hasene; güzel bir örnek¹⁵⁵, kelimetü'l-hüsnâ; güzel söz, güzel va'd¹⁵⁶, esmâ-i hüsnâ; en güzel isimler¹⁵⁷, ahsenü'l-hüsnâ; daha güzel karşılık¹⁵⁸, cezâ-i hüsnâ; en güzel mükâfat¹⁵⁹, nebât-i hasen; özenle ve güzel yetiştirme¹⁶⁰, karz-ı hasen; güzel bir borç¹⁶¹, belâ-i hasen; güzel bir imtihan¹⁶², metâ-ı hasen; güzel faydalanma, geniş rızık, rahat geçim¹⁶³, rızık-ı hasen; güzel bir rızık¹⁶⁴, va'd-i hasen; hak olan ve gerçekleşen va'd¹⁶⁵, ecr-i hasen; güzel mükâfat¹⁶⁶, kabûl-i hasen; güzel bir şekilde kabul görmesi¹⁶⁷ vb. Hüsn ve türevlerinin genellikle sıfat olarak kullanıldığı bu terkipler bu kavramın kullanım sahasının genişliğine de işaret etmektedir.¹⁶⁸

Ahsene fiili ve bu fiilin mastarı olan "ihsan" kelimesi Kur'ân'da, Allah'a gönülden bağlılık ve bundan kaynaklanan bütün ameller ile hilm ruhunun motive ettiği fiilleri ifade eder. Özellikle de anne babaya karşı saygı göstermek, onlara karşı hürmet ve itaat ile hizmet ederek onurlandırıp sevindirmek, tüm insanlara karşı güler yüz ve yumuşak sözle, güzel ahlâkla davranmak, bencillik yerine, infak ve hatta îsar şuuruyla diğerkâm olmak, büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınmak ve ihlâs gibi mânalarda kullanılmıştır.

Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan inanan mü'min, Kur'ân'da emredilen ihsanı, yapılan her türlü iyilik, yaptığı her işi en güzel şekilde yapma ve her anını Allah'ı görüyormuşçasına yaşama şuuru olarak anladığında yapması gereken, iman ve ihsanın pratik hayatta uygulamaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de inanan insanlara emredilen "iyilik",

¹⁵³ Râgıb, a.g.e., 119; Akseki, a.g.e., 262.

¹⁵⁴ Nahl 16/125.

¹⁵⁵ Ahzâb 33/21.

¹⁵⁶ A'râf 7/137.

¹⁵⁷ A'râf 7/180.

¹⁵⁸ Yunus 10/26.

¹⁵⁹ Kehf 18/88.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/37.

¹⁶¹ Mâide 5/12.

¹⁶² Enfâl 8/17.

¹⁶³ Hûd 11/3.

¹⁶⁴ Nahl 16/75.

¹⁶⁵ Kasas 28/61.

¹⁶⁶ Kehf 18/2.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/37.

¹⁶⁸ Bu paragrafta verilen terkipler ve anlamları için Diyanet Mealli Kur'ân ve Kur'ân Yolu Tefsirinden faydalanılmıştır.

“ihsan” tüm hayatımızı kuşatan bir anlayış, bir yaşam felsefesidir. Biz mü'minlerin, bazan değil, belli kişilere değil, hayat boyunca, her işimizde ve herkese karşı hatta tüm canlılara karşı takınmamız gereken bir tavır ve İslâm'ın emrettiği yaşama biçimidir.

Kur'ân'da ihsan kavramı, insanın bir taraftan Allah'a diğer taraftan da yakın ve uzak çevresine, kısacası bütün insanlara, hatta tabiata karşı yaklaşımında kendi imkan ve kabiliyetine göre, kulluğun, özverinin ve erdemin en yüksek derecesinde hareket ederek tüm varlıklara karşı iyilik ve güzellikle yaklaşması anlamını ifade etmektedir.¹⁶⁹

Konu ile ilgili âyetler incelendiği zaman görülecektir ki; Kur'ân “ihsan” kavramını hem Allah'a hem de insanlara nispet etmektedir. Allah'a nispet edildiğinde ihsan kavramı, O'nun yaratma fiilindeki kusursuzluğunu¹⁷⁰ ve kullarına karşı cömertliğini¹⁷¹ ifade etmektedir. İnsana nispet edildiğinde ise, kulun Allah'a karşı gösterdiği saygı, bağlılık ve itaat ruhunu ve bu ruh halinin ürünü olan güzel davranışlarla, kişinin başta anne babası olmak üzere, diğer insanlar karşısındaki sevgiye dayalı özverili tutumuna işaret etmektedir.¹⁷² Şimdi de ihsan kavramının Kur'ân'daki kullanımlarını Allah'a ve insana nispeti açısından ele alacağız.

4.2. Allah'a Nispet Açısından İhsan Kavramı

Bütün varlığın kaynağı ve her şeyin yaratıcısı olan Allah, bildiğimiz ve bilmediğimiz alemlerin gâye ve nizamlarının belirleyicisidir. Başlangıcı ve sonu takdir eden Allah, bütün yarattıklarının rızkını ihmal etmeden veren, ilmin, adaletin, güzelliğin, hayrın, şerrin ve dahi her şeyin ilk kaynağı ve sahibidir. Bütün güzelliklerin kaynağı olan Allah (cc) kendini bizlere Kur'ân vasıtasıyla tanıtır.

İhsan kavramının Allah'ın zâtına nispet edilerek kullanımına örnek olarak “اسماء الحسنی” terkibi Kur'ân-ı Kerîm'de en güzel isimleri Allah'a izafe etmek üzere 4 yerde kullanılmaktadır.¹⁷³ “O Allah ki O'ndan başka ilah yoktur. En güzel isimler O'nundur.”¹⁷⁴ Allah Teâlâ zâtı ve fiilleriyle güzeldir, kabîh ve çirkin olanın O'na nisbeti câiz değildir, bütün güzel ve hoş şeyler O'na nisbet edilir. Bu nedenle en güzel isimler O'nundur.¹⁷⁵ Allah'ın isimlerinin “en güzel” olarak nitelenmesinin nedeni bu isimlerin kulaklara ve kalplere güzel gelmesidir. Yüce Allah'ın güzel isimleri O'nun tevhidinde, kudretinde, ilmine, lütf-u keremine, cömertliğine, rahmetine, noksanlık ve kusurlardan münezzeh oluşuna, bol ihsanına ve zâtındaki güzelliğe delâlet etmektedir.

İhsan kavramının, “yaptığını tam ve güzel yapmak” mânasının Allah'ın fiillerine (cc) atfedilerek kullanımına bakıldığında, bu mânanın Secde suresi 7. ayet başta olmak üzere Allah'ın (cc) yaratışındaki mükemmel sanata işaret eden birçok ayette görülmesi mümkündür. Secde suresinde bu duruma işaret eden ayetlerin mealı şu şekildedir:

“O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel, muhkem ve mükemmel¹⁷⁶, hikmetiyle gerektiği şekilde¹⁷⁷, her cinsi kendi suretinde ayrı bir güzellikte¹⁷⁸ yapmış ve ilk başta

¹⁶⁹ Kavramla ilgili bkz. Râzî, Mefâtihu'l- Gayb, XX, 100-104; Kurtûbî, el- Câmî', X, 172-176.

¹⁷⁰ Secde, 32/7; Tegâbün, 64/3, vb.

¹⁷¹ Kasas, 28/77; Talâk, 65/11, vb.

¹⁷² Çağrı, DÎA, XXI, 545.

¹⁷³ Â'raf 7/180, Tâhâ 20/8, İsrâ 17/110, Haşr 59/24.

¹⁷⁴ Tâhâ 20/8.

¹⁷⁵ Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, 2004, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Tahkik, Fâtıma Yusuf Haymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, III, 204

¹⁷⁶ Neşefî, Ömer, trs., *Medârikü't- Tenzîl ve Hakikatü't- Te'vîl*, (Hazînin Kenarında), Dârü'l Ma'rife, Beyrut, III, 455.

¹⁷⁷ Bağdâdî, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim, 2014, *Tefsîru'l Hazîn*, Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut, III, 455.

*insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onu (tastamam) düzeltip, ona kendi ruhundan üfleyen, sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yaratan O'dur. (Buna rağmen) ne kadar az şükrediyorsunuz!"*¹⁷⁹

Bu hitabın muhatabı olan insan, “احسن ت قويم” (*ahsen-i takvîm*)¹⁸⁰ üzere yaratılmış ve bu durum şükredilmesi gereken bir nimet olarak Kur'an'da şu şekilde zikredilmiştir: “*Ey İnsan! Seni yaratıp düzgün ve dengeli kılan, seni istediği bir şekilde oluşturan, ihsanı bol olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?*”¹⁸¹

“احسن الخالقين” (*Ahsenü'l- Halikîn*) vasfı ise Kur'an'da iki defa geçmekte ve “yaratanların en güzeli” anlamına gelmektedir.¹⁸² Ahsenü'l-halikîn olan Allah, yarattığı her şeyi en güzel biçimde, ölçülü, ahenkli, muhkem, mükemmel ve hikmetli bir şekilde yarattığı için zâtını bu ifadeyle vasıflandırmıştır.

İhsan kavramının “karşılık beklemeden başkalarına iyilik yapma ve ikramda bulunma” manasından hareketle bakıldığında ise Kur'an'da zikredilen “*esmâü'l-hüsna*” dan birçoğunun bu manayı mündemiç olduğu görülür. Şöyle ki, Zü'l Celâl-i ve'l İkrâm; Allah azamet ve kerem sahibidir. el-Berr; kullarına sürekli hayır ve iyilik dileyen, bütün iyiliklerin sahibi, kullarına karşı bağış ve ihsanı çok olan. el-Kerîm; keremi, yardımı ve ikramı sonsuz olan, hiçbir karşılık beklemeden cömertçe veren. el-Mecîd; şanı büyük ve yüce, övgüye layık, keremi ve ihsanı bol olan. er-Rezzâk; yaratıklarının bütün rızkını veren, ruh ve bedenlerinin gıdasını yaratan, faydalanılacak şeyleri ihsan eden. el-Vehhâb; bağışı çok olan, karşılıksız veren, nimetlerinin ardı arkası kesilmeyen, mü'min yada kafir ayrımı yapmadan bütün yarattıklarına nimetlerini yağdıran. Hâlıkın nâmütenahî isimlerinin daha niceleri O'nun sonsuz, sayısız nimet, lütuf ve ihsanının farklı bir şekli ve boyutunun ifadesidir.

Yüce Allah, Nahl suresi 16/ 18. ayet-i kerimede şöyle buyurur; “*Eğer Allah'ın nimetini saymaya kalkışsanız, onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.*”

İbrahim suresi 14/34. âyet-i kerimede yine aynı mealde şöyle buyrulur; “*O (Allah), kendisinden isteyebileceğiniz her şeyden size verdi. Öyle ki Allah'ın nimetini sayacak olsanız, sayamazsınız. (Buna rağmen) doğrusu insan (yine de) çok zalim, çok nankördür.*”

Allah'ın insanlara ihsan ettiği en büyük nimetlerinden biri de Kur'an'da “احسن الحديث” (*Ahsenü'l-hadîs*)¹⁸³ şeklinde ifade edilen Kur'an'ın bizzat kendisidir. Kur'an hem lafız hem de mâna bakımından kelimelerin en güzelidir. Nüzûlünden itibaren kıyamete kadar, alemdeki en güzel söz olarak, tüm insanlığa bir hidâyet rehberidir.

4.3. İnsana Nispet Açısından İhsan Kavramı

İhsan kavramının Kur'an'da insana atfedilmesi, onun yaratılışından başlayarak İslâm dinini kabulü, sosyal ilişkilerindeki tutumları, kimlere karşı ihsan üzere davranması gerektiği, hangi erdemlere sahip olursa muhsinlerden olacağı ve ihsanın ahiretteki karşılığına kadar uzanan geniş bir yelpazede gerçekleşir. Kur'an'da ihsan

¹⁷⁸ Kurtûbî, Ebu Abdullah Muhammed b. El- Ensârî, trs., *Câmiü'l-Ahkâmi'l Kur'an*, Darü's- Şuab, Mısır, VIII, 5/72

¹⁷⁹ Secde 32/7,8,9.

¹⁸⁰ Tin 95/4.

¹⁸¹ İnfitâr 82/ 6-8.

¹⁸² Mü'minûn 23/14; Saffât 37/125.

¹⁸³ Zümer 39/23.

kavramının, insanın yaradılışı, dinî ve sosyal yaşantısına nasıl nispet edildiğini bazı ayetlerle örneklendirecek olursak;

Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde en güzel olanı insandır. Maddî ve manevî güzellik, en mükemmel haliyle insanda tezahür etmektedir. Kur'ân'da insanın yaratılışındaki bu güzelliğe işaret eden ayetler içerisinde en çok dikkati çeken “*Muhakkak ki biz insanı en güzel biçimde yarattık*”¹⁸⁴ ayetidir. Bu ayette geçen “*ahsen-i takvîm*” ifadesi, insanın sûret ve biçim itibarıyla diğer canlılardan daha güzel ve hoş olmasının yanı sıra kendisine ihsan edilen “*akıl ve irade*” vasfıyla bütün varlıklara olan üstünlüğüne de işaret etmektedir. Bu yönüyle insan “*eşref-i mahlûk*”tur. Akıl ve irade sahibi olan insan, bütün fiil ve davranışlarında iyi ve güzel olanı tercih edip uyguladığı takdirde “*esfel-i sâfilîn*”e düşmekten kurtulur. Bu kurtuluş ise ancak insanın özünü Allah'a teslim etmesiyle gerçekleşir.

Bakara suresi 112. ayette şöyle buyrulur; “*Kim “ihsan” derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.*”

Bu ayete göre, her kim Allah için kalbini masiyetten salim tutar, nefsinin şirkten ve şirk emarelerinden temizleyerek, ihlâs ve samimiyetle Allah'a yönelir, bir tek Allah'ı tanır ve bu halinde de özü muhsin olursa, yani Allah'ı görüyormuş gibi daima Allah'ın huzurunda olduğunu hissederek, yaptığı her ibadeti güzel bir niyet ve en güzel şekilde yapmaya gayret ederse işte bu kimselere Müslüman, bu dine de İslâm denilir.¹⁸⁵

Ayette geçen “ihsan”, güzellemek, güzel yapmak, yani Allah katında makbul olan bir işi en münasip şekilde, gereği gibi yapıp, o işin, o amelin, özündeki güzelliği, zâhirini de güzel yaparak ortaya koymak demektir. Rasûlullah (sav)'ın Cibrîl hadisindeki “ihsan” tanımlaması da göz önüne alındığında “ihsan” İslâm'ın kemâlin-dendir.

Bu âyet-i kerîmede müslüman olmanın ve muhsin olmanın birlikte zikredilmesi, Cibrîl hadisindeki “İslâm- iman- ihsan” sıralamasını hatıra getirir. Bu sıralamadan yola çıkıldığında; ihsan, gerek Kur'ân'da gerekse hadiste, Allah'a inanan ve O'na teslim olan bir insanın yaşantısına yön veren, bütün tâat ve davranışlarına değer katan en temel mefhum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç prensip birbirini besleyen ve tamamlayan unsurlardır, birinin yokluğu diğerinin noksanlığına işaret etmektedir.

İhsan kavramı, bazı ayetlerde insanın davranışlarına yön veren genel bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de ihsanda bulun...*”¹⁸⁶ Bu ayette bulunan “*Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi*” ifadesi insana emredilen ihsanın tatbikat sahasının genişliğine ve çeşitliliğine işaret etmektedir. Ayet-i kerîmede mutlak emir sîgasıyla emredilen ihsanı Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*'da şöyle açıklar; “Burada bahsedilen ihsana, mal ve mevki ile yardımda bulunmak, güler yüzlü ve hüsn-ü kabul sahibi olmak, sözü iyi olmak gibi şeyler dahildir.”¹⁸⁷

Allah'ın ihsanının insandaki karşılığı olan iyilikseverlik, İslâm ahlâkının dayanak noktası olup İslâm'ın kabul görmüş ahlâkî ödevlerinin bir çoğu, bu samimi iyilikseverlikten kaynaklanmaktadır. Bu sebeple iyiliğin her türlü, her vesile ile mü'minlere tavsiye edilmektedir.

Nahl suresi 16/90. âyet-i kerîmede, “*Muhakkak ki Allah, adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşüniüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*” buyrulmaktadır.

¹⁸⁴ Tîn 95/4.

¹⁸⁵ Yazır, a.g.e., I, 463.

¹⁸⁶ Kasas 28/77.

¹⁸⁷ Râzî, a.g.e., XVII, 562.

Bu âyetin tefsirinde Kurtûbî (ö. 671/1273) farklı rivayetleri de aktararak adalet ve ihsanı şu şekilde açıklar; “Adl ve ihsanın te’vîlinde âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas (ra) şöyle dedi; Adl kelime-i tevhiddir. İhsan farzların edasıdır. Denildi ki adalet farzdır, ihsan nafilendir. Süfyan b. Uyeyne şöyle demiştir; Bu ayette adl, gizli olanın aşikâre olana eşit olmasıdır. İhsan ise gizli olanın aşikâre olandan daha fazîletli olmasıdır. Hz. Ali (ra) şöyle demiştir; “Adl, insaf (her şeyi adaletle yerli yerince yapmak)tır. İhsan ise tefaddul (üstünlük) dur.”¹⁸⁸

Adalet, mükâfatta eşitliktir; hayırsa hayır, şerse şer. İhsan ise iyiliğe daha çoğuyla, kötülüğe de daha azıyla karşılık vermektir.¹⁸⁹

İnsanî ilişkilerde karşılıklı hak ve adaletle uymak esas olmakla birlikte, hakkın ve adaletin tahakkuku esnasında ihsan ile hareket etmek de bir o kadar önemli görülmüştür. Bu hususta Bakara suresi 2/178. ayette Yüce Allah şöyle buyurur; “*Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından o (katil) şahıs lehine bir şey affedilir (bağışlanır)sa (kisas) düşer. O zaman örfe uymak (yani dine ve akla uygun diyet borcunu) ona (öldürülenin velisine) ihsan ile (güzellikle) ödemek gerekir.*”

Ayet-i kerîme “katl” gibi insanî ilişkilerin varabileceği en kötü noktada önce kisas ile adaleti tesis ederken hemen arkasından af ve diyet ile ihsanı salık vermektedir. Seyyid Kutub (ö. 1966), bu ayetteki ihsanı yorumlarken, diyetin güzellikle, gönül rızasıyla ve eksiksiz olarak ödenmesi gerektiğini ifade eder. Ancak bu şekilde her iki tarafın kalpleri huzura kavuşması, açılan yaraların tedavisi ve geride kalanların arasındaki kardeşlik bağlarının tekrar onarılabilmesi mümkün olacaktır.¹⁹⁰

Yine aynı surenin 2/ 229. ayetinde; “*Boşanma iki defadır. Bundan sonrası ya ma’rufla tutmak ya da ihsanla salıvermektir...*” Talak (boşanma), evlilik müessesesini sona erdiren ve istenmeyen bir durumdur. Aileyi derinden etkileyen veya sonlandıran bu konu, toplumu da doğrudan etkiler ve sarsar. Evliliğin sürdürülmesinde iyilik (ihsan) elzem görüldüğü gibi, sonlandırılması yani talak durumunda da iyilik ve ihsan ile davranılması tavsiye edilmektedir. İhsan şuuru; adaletin temininden sonra güzel davranışların devam ettirilmesi, aileler arasında husûmet oluşmamasını, gerek boşanma esnasında gerekse sonrasında boşanan çiftlerin birbirlerine karşı, İslâm ahlâkına yakışır güzellikte davranışlar sergilemelerini sağlayacaktır.

Sosyal yaşamı tehdit eden böyle hassas ve zor bir durumda Kur’ân’ın insana önce ma’rûfu arkasından da ihsanı emretmesi türlü hikmetleri haizdir. İhsan kavramının, insanî ilişkilerin en kırılgan ve hasar verici noktalarında dile geliyor olması, ihsanın insanlar arasında duyguları, ilişkileri ve kardeşlik hislerini onarıcı ve kuvvetlendirici etkisine ve toplum hayatındaki ehemmiyetine dayanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah; “*Allah’a kulluk edin, hiçbir şeyi O’na ortak koşmayın. (Sonra sırasınca) ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolda /sokakta kalmışa ve ellerinizin altında bulunan (hizmetkarlara) ihsanda bulunun,(iyilik edin). Allah, kendini beğenenleri ve böbürlenenenleri sevmez.*”¹⁹¹ buyurmaktadır.

Bu ve benzeri ayetlerde Allah (cc), ihsan halkalarını içeriden dışarıya doğru sayarak, insani ilişkilerimizde “ihsan” prensibini kimlere karşı, nasıl ve hangi önceliklerle uygulamamız gerektiğini açık bir şekilde bildirmiştir. Çalışmamızın bu

¹⁸⁸ Kurtûbî, a.g.e. , X, 165.

¹⁸⁹ Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, 1971-1974, *el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Matbaatü İsmailiyânî, Beyrut, XII, 235.

¹⁹⁰ Kutub, Seyyid,1991, *Fizilâli’l- Kur’ân*, trc., Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yayınları, İstanbul, I, 258.

¹⁹¹ Nisâ 4/36

bölümünde Nîsâ 4/36 ve benzeri diğer ayet-i kerîmelerden de faydalanarak, kimlere karşı, nasıl ihsanda bulunulması gerektiğini maddeler halinde işlemeye çalıştık. Başlıkların mükerrer olmaması için konuyla ilgili gördüğümüz hadisleri de burada zikretmeyi uygun gördük.

a-Ebeveyne (Anne- Babaya) İhsan: Kur'ân incelendiğinde, bir kısım ayetlerde (İsrâ 17/23; En'âm 6/151; Lokman 31/14-15, vb.) Allah (cc), tevhidî emredip şirkten menettikten hemen sonra anne ve babamıza karşı iyilikte bulunmamızı emretmektedir. Anne-babaya itaatın terki, kötü davranışlar ve büyük günahlar arasında zikredilmiştir.¹⁹² O halde anne babaya iyilik/ihsan farz; terki ise haramdır.¹⁹³

*“Rabbîn yalnız kendisine tapmanızı ve anne babaya ihsanda bulunmanızı emretti. İkisinden birisi, yahut her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa , sakın onlara “öf” bile deme. Onları azarlama, onlara güzel söz söyle.”*¹⁹⁴ Anne-babaya iyiliği emreden ayetlerin muhtevası ve tefsirine bakıldığında, genellikle, “birr” ve “ihsan” lafızları görülmektedir.¹⁹⁵

İhsan kavramı ile muradif olan birr, iyilik ve ihsanda fazlalık (ziyadelik) mânâsına gelmektedir. Hakka riayet etmek, saygı duymak anlamını da içermektedir. Hadis rivayetlerinde daha ziyade “birru'l-vâlideyn” terkibi ile karşımıza çıkan kelime anne babaya ihsanı, onlara isteyerek, samimiyetle iyilik etmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Peygamberimiz (sav) anne babaya ihsan hususunda şöyle buyurmuştur; *“Burnu yere sürülsün! Burnu yere sürülsün! Burnu yere sürülsün!”* Rasûlullah'ın (sav) bu ağır ithamı üç kere tekrarlama üzerine, orada bulunan ashabı, “Kimin Ya Rasûlallah!” diye sorduğunda, Hz. Peygamber (sav); *“Yaşlandıklarında ana babasına, onlardan birisine yahut her ikisine de yetişen fakat onlara iyilik etmediği için cennete girmeyen kimsenin.”* diyerek cevap vermiştir.¹⁹⁶

Allah'tan sonra insanın üzerinde en çok hak sahibi olanlar anne babadır. Allah, hem sözlerle hem de fiillerle anne babaya iyiliği¹⁹⁷ ve ikramı¹⁹⁸ emretmektedir. Onlara iyilik ve ihsanda bulunmak ise onların emir ve nehiyelerine (Allah'a isyana sevk etmediği müddetçe) itaat etmek¹⁹⁹, onların haklarını yerine getirmek²⁰⁰, onlar için mağfiret talebinde bulunup, iyilikleri için dua etmek²⁰¹, güzel sözle, yumuşak davranışla ve ihtiyaçları anında onlara gereğince ikramda bulunmak, onları hoşnut etmek, mutlu olmaları için çaba sarf etmek suretiyle olur. Çünkü Allah (cc) anne babayı, insanın yokluk aleminden varlık alemine geçmesine sebep kılmıştır.

b-Akrabaya İhsan: Akraba, insanın içine doğup büyüdüğü ailenin biraz daha genişletilmiş yelpazesidir. Bu yakınlık, hem anne hem baba tarafından olabilir.²⁰² Kan bağı, evlilik ve süt emzirme yoluyla kurulan bütün yakınlıkları ifade eden akrabaya iyilik ve ihsanda bulunmak İslâm'ın bir emridir.²⁰³ Yakınları ile sıla-i rahîmi korumaya

¹⁹² Buhârî, Edeb, 6; Müslim, İman, 43.

¹⁹³ Köksal, M. Âsım, 2004, *İmandan İhsana*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 87.

¹⁹⁴ İsrâ 17/23.

¹⁹⁵ Ebû Hasen Ali b. Habib, 1992, *en-Nük'etü vey'l-Uyun Tefsîru'l- Mâverdî*, Dâru'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, III, 238.

¹⁹⁶ Müslim, Birr, 9.

¹⁹⁷ Mâverdî, a.g.e., III, 238.

¹⁹⁸ Cevzî, a.g.e., V, 22.

¹⁹⁹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, 1964, *Fethu'l- Kâdir*, Mektebetü Mustafa el- Bâbi el- Halebî, Mısır, II, 177.

²⁰⁰ Mâverdî, a.g.e., II, 185.

²⁰¹ İbrahim 14/41.

²⁰² Taberî, a.g.e., V, 77.

²⁰³ İsrâ 17/26; Bakara 2/177; Nur 24/22; Nahl 16/90; Bakara 2/180; Rum 30/38.

îtina göstererek, onlara gücü nispetinde iyilikte bulunmak her kâmil mü'minin aslı görevlerindendir.

Bu bakımdan akrabaların ihtiyaçlarını gidermek, onlara yardım etmek o kadar önem arz etmektedir ki Cenâb-ı Hak, sadece ibadet etmenin iyilik olmadığını, helalinden mal kazanıp onunla, gönülden ve istekle, yakınlığı bulunan akrabalara, yoksullara ve yolda kalmışlara harcamada bulunmanın esas iyilik olduğunu haber vermektedir.²⁰⁴

Akrabalardan gelen kötülük karşısında dahi hiçbir zaman onlara iyilikten ve yardımdan vazgeçilmemelidir. Zira ayette, faziletli ve servet sahibi kimselerin, akrabaya, yoksullara mallarından vermeyeceklerine dair yemin etmemeleri gerektiği emredilmektedir.²⁰⁵

Yine Rasûlullah'ın (sav) hadislerinde, en faziletli sadakanın düşmanlık yapan akrabalara verilen sadaka olduğu²⁰⁶, yoksula verilen sadakanın bir sadaka yerine geçeceği, akrabaya verilen sadakanın ise iki sadaka yerine geçeceği²⁰⁷ ifade edilmektedir. Hadislerde akrabaya iyilik ve ihsan konusunda birçok nebevî tavsiye ve nasihata rastlamaktayız. Allah Rasûlüne göre, *"Sıla-i rahîm yapan, akrabasından gördüğü iyiliğe iyilikle karşılık veren kimse değil, akrabası kendisine iyiliği kestiğinde dahi onlara iyilik yapandır."*²⁰⁸ Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber (sav) *"Sevabı dünyada iken verilecek iyilik, (başkalarına) iyilik etmek ve akraba ile ilgilenmektir. Cezası dünyada iken verilecek kötülük de haddi aşarak azgınlık yapmak ve akraba ile iyi ilişkiyi kesmektir."*²⁰⁹ buyurmaktadır.

Akrabaya yardımda bulunmak ihsan olarak değerlendirilmiştir. İhsanda özellikle akrabaya yardımın öne çıkarılması, akrabalık bağlarını muhafazanın önemini ortaya çıkarmakta ve pekiştirmektedir. Birçok ayette ve hadis-i şerifte, akrabaya, düşküne ve yolcuya hakkını vermekten söz edilmektedir. Çünkü onlara yardım etmek, bir minnet değil bilakis haktır. Bu meyanda Cenâb-ı Hak, akrabaya hakkını vermenin, Allah'ın rızasını kazanmayı dileyenler için daha hayırlı olduğunu ve o kimselerin kurtuluşa erenlerden olacağını bildirmektedir.²¹⁰

c-Yetime İhsan: Babasını kaybetmiş, yalnız ve tek başına kalmış çocuğa yetim denir. Kur'ân-ı Kerîm, yetimlere iyi muamelede bulunmamızı ısrarla istemektedir. Birçok ayette yetimlere karşı takınılması gereken tavır ve onlara karşı sorumluluklarımız anlatılmaktadır.²¹¹ *"Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına en güzel şekilde yaklaşın..."*²¹² mealindeki ayette sadece yetime değil onun emaneti olan malına da en güzel şekilde, yani ihsan ile sahip çıkılmasının gerekliliği ortaya koyulmuştur.

Kendisi de bir yetim olan Allah Rasûlü (sav) yetim hakları ve yetimlere karşı iyi muamele ve ihsan ile ilgili bir çok uyarı ve tavsiyede bulunmuş, yetimlere karşı iyi muamelede bulunanların mükâfatlarının güzelliği hususunda müjdeler vermiştir. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanlar(in evleri) arasında en hayırlı ev, içinde kendisine ihsanda bulunan (iyi*

²⁰⁴ Bakara 2/177.

²⁰⁵ Nur 24/22.

²⁰⁶ İbn Hanbel, Müsned, 3/402. (Düşmanlık güden akrabaya verilen sadaka, kalplerdeki kin ve nefretin giderilmesine, akrabalar arasında ülfetin kurulmasına ve aile bağlarının güçlenmesine katkı sağlayacağından "en faziletli" olarak zikredilmiştir.)

²⁰⁷ Tirmîzî, Zekât, 26.

²⁰⁸ Buhârî, Edeb, 15.

²⁰⁹ İbn Mâce, Zühd, 23.

²¹⁰ Rum 30/38.

²¹¹ Bakara 2/83, 177, 220; Nisâ 4/2, 6, 10; En'âm 6/152; İsrâ 17/34 vb.

²¹² En'âm 6/152.

davranılan) bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar arasında en kötü ev ise, içinde kendisine kötü davranılan bir yetimin bulunduğu evdir."²¹³ Bu hadis ile Allah Rasûlü (sav) yetime yapılan muamelenin bir yuvanın hayrını ya da şerrini belirleyen önemli bir ölçüt olduğunu hatırlatmaktadır.

d-Fakir ve Miskine İhsan: Fakir, çalışabilir durumda olup çalışan ama herhangi bir sebeple çocuklarının geçimini temin edemeyen kimsedir. Miskin ise, çalışmaya gücü ve tâkati olmayan fakir kimsedir. Fakir ve miskin zekatın dışında yardım edilmesini emreden birçok ayet vardır.²¹⁴ Bakara suresi 2/273 âyet-i kerîmede ihsanda bulunulması gereken bu kişilerin vasıfları bildirilmiştir; "(Sadakalar), kendilerini Allah yolunda (ilim ve hizmete) adanmış olan ve yeryüzünde dolaşp kazanamayan fakirler içindir ki, iffetleri (utanıp istememeleri) sebebiyle, gerçek hallerini bilmeyen, onları zengin zanneder. (Rasûlüm!) Sen onları simalarından tanırsın; onlar yüzüzlük ederek insanlardan (bir şey) istemezler. (Hak yolunda) hayır namına ne verirsiniz muhakkak ki Allah onu hakkıyla bilir." Bu çağrı karşısında; asıl mülk sahibinin Allah olduğunu bilen "muhsin" kişi, Allah'ın kendisine ihsanda bulunduğu gibi kendisi de ihtiyaç sahibi bu kişilere ihsanda bulunmayı vazife addeder. Rasûlullah'ın (sav) hayatında fakir ve miskin ihsanın örnekleri oldukça fazladır.

Medine-i Münevvere'ye Mudâr kabilesinden bir grup insan gelmişti. Pejmürde kıyafetler içindeki bu insanların ayakları da çıplaktı. Onların ihtiyaç içerisindeki hallerini görünce Rahmet elçisinin yüzünün rengi değişti. Bilal'e (ra) ezan okuttu ve namazdan sonra cemaate, ahiret hayatını ve kardeşlik bağlarını hatırlatan sözlerle hitap etti, Ashâb-ı kiram, para, kıyafet, buğday ve hurma cinsinden yardımlarını getirdiler. İki öbek halinde toplanan yardım, Rasûlullah'ı (sav) çok mutlu etti. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav), ilk ve büyük yardımı yapan sahâbîyi kastederek şöyle buyurdu; "*Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük ederse hem kendi yaptığıının sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevabını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa önyak olursa hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahlarından da bir şey eksilmez.*"²¹⁵

İslâm'ın hedeflediği toplum yapısında, çalışan, gayret eden, durumunu düzeltmek için çırpınan ama içinde bulunduğu duruma sabreden ve hamd eden iffetli fakirler ile yaşadığı cemiyetteki fakirleri görüp gözetken, onların ihtiyaçlarını gidermeyi kendisine görev bilen zenginlerin, kardeş olarak birbirlerine sevgi ve saygı göstererek yaşamaları esastır. İşte bu İslâm'ın Kur'ân ve sünnet ile kurmaya çalıştığı "İhsan" toplumunun en önemli vasfıdır.

e-Komşuya İhsan: Komşu, ihsanda bulunulması gerekenler halkasının beşincisini oluşturmaktadır. Yakın veya uzak komşuya maddî veya manevî yardımda bulunmak ihsanın bir nev'î olup, ilahî bir emir, dinî bir vecîbedir.²¹⁶

Ayetteki "el-cârî zi'l-kurbâ" ile evi yakın veya akrabadan olan Müslüman komşular, "el-câr'il-cünub" terimiyle ise evi uzak olan, akrabadan olmayan veya Müslüman olmayan komşular kastedilir.²¹⁷ Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur; "*Kim Allah'a ve âhirete inanıyorsa misâfirine*

²¹³ İbn Mâce, Edeb, 6.

²¹⁴ Bakara 2/177, 215; Nisa 4/8; Tevbe 9/60; İsrâ 17/26; Rûm 30/38, vb.

²¹⁵ Müslim, Zekât, 69; Nesâî, Zekât, 64.

²¹⁶ Nisâ 4/36.

²¹⁷ Kurtûbî, a.g.e., V, 179-192.

ikrâm etsin. Kim Allah'a ve âhirete inanıyorsa komşusuna ihsanda bulunsun. Kim Allah'a ve âhirete inanıyorsa hayır söylesin veya sükût etsin."²¹⁸

Bir başka rivayette Allah Rasûlü (sav); "*Sana komşu olanlara güzel davran ki Müslüman olasın.*"²¹⁹ buyurmak suretiyle iyi bir Müslüman olabilmekle komşuya yapılan "ihsan" arasında doğrudan bir bağlantı kurmuştur.

Rasûlullah (sav), "*Komşuna iyilik yap ki mü'min olasın.*"²²⁰ hadisinde güzel komşuluğun Mü'min kişi için vazgeçilmez bir davranış olduğuna dikkatleri çekerek iman ve ihsan arasındaki zorunlu bağa atıfta bulunmuştur.

Bu ihsanın sınırını belirlemek adına İbn Ömer ve Hz. Aişe'den (ra) rivayet edilen Rasûlullah Efendimizin (sav) şu hadisi ufuk açıcı olmuştur; "*Cibrîl bana sürekli olarak komşuya iyilik yapmamı tavsiye etti. Bu sıkı tavsiyeden, komşuyu komşuya miras-çı kılacağını zannettim.*"²²¹

f-Yakın Arkadaşa İhsan: Nisâ 4/36 âyette zikredilen, ihsanda bulunulacak kimselerin altıncısı, yakın arkadaş olarak ifade edilmiştir. Âyette geçen "es-sâhibi bi'l-cenbi" ifadesi, yanındaki arkadaş, eğitim-öğretim, iş, mesâi, zanaat, yolculuk gibi herhangi bir hayırlı işte eşlik eden arkadaş ve yoldaş demektir. Bu anlam, karı-kocayı (hayat arkadaşını) da kapsamaktadır.²²²

Fussilet 41/34. ayette, sıcak dostlukların ancak "*hasene*"(iyi muamele, iyilik) ile kurulabileceği, ihsan ile düşmanlıkların dahi dostluklara dönüşeceği haber verilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) şahsında tezahür eden bu davranış modelini, Kur'ân-ı Kerîm, şöyle açıklamaktadır:

*"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever."*²²³ ayette bahsi geçen tutum ve davranışların hepsi bir nevî ihsandır.

Ashab-ı Kiram, Rasûlullah'ın (sav) arkadaşları ve dostları idi. Allah Rasûlü'nün (sav) ashabına karşı takındığı tavır, onlara olan sevgi, muhabbet ve merhameti oldukça dikkat çekicidir. Arkadaşa ihsan konusunda, Abdullah b. Ömer'in (ra) Rasûlullah (sav)'dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte; "*Allah indinde arkadaşın en hayırlısı, arkadaşına hayırlı olandır....*"²²⁴ Hayr ve ihsan arasındaki ilişki düşünüldüğünde, bu hadiste "hayr" kelimesi ile ifade edilen tutum ve davranışların tamamı aynı zamanda ihsanın kapsamına da girmektedir.

g-Yolcuya İhsan: Yolcuya ihsan etmek de İslâm'ın şiarındandır. Ayette zikredilen "ibnü's-sebîl" ifadesini Taberî (ö. 310/922), Katâde'den (ö. 117/735) gelen bir rivayetle "yolcu" olarak açıklarken; Mücâhid'den (ö. 103/720) gelen bir rivayete dayanarak "hazarda ve seferde misafir" olarak açıklamıştır.²²⁵ Yolcu, sefere çıkan, yahut iyilik ve faydalı bir iş için yolculuk yapan ve gittiği yere yardımsız olarak ulaşamayan kimsedir. Kur'ân'da bir çok ayette bildirildiği üzere Yüce Allah yolculuk yapan kimselere, onların işlerini kolaylaştırıcı bir çok ruhsat vererek yolcuya ihsanda bulunmuştur.²²⁶

²¹⁸ Buhârî, Edep, 31, 85, Nikâh, 80, Rikâk, 23; Müslim, İman, 74.

²¹⁹ İbn Mâce, Zühd, 24.

²²⁰ Tirmîzî, Zühd, 2.

²²¹ Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140.

²²² Kurtûbî, a.g.e. , V, 179-192.

²²³ Âl-i İmrân 3/159.

²²⁴ Tirmîzî, Birr ve Sıla, 28.

²²⁵ Taberî, a.g.e. , V, 83.

²²⁶ Bakara 2/184, 283; Nisâ 4/43; Mâide 5/6, 106 vb.

Ebu Saîd el- Hudrî'den (ra) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir; Seferde bulunduğumuz sırada devesine binmiş bir adam geldi. Sağına soluna bakmaya başladı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “(Bugün)Fazla bineği olan kimse, olmayana versin. Fazla yiyeceği olan kimse de olmayana versin, buyurdu. Ve her çeşit maldan zikredebildiği kadar zikretti. Öyle ki biz, kimsenin (kendi malının) fazlasını (gizleme) hakkı olmadığını anladık.”²²⁷ İslâm geleneğinde cihad ve ilim yolculuğu gibi yolculuklar niyeti ve hedeflenen sonucu itibarıyla diğer yolculukların fevkinde bir kıymeti haizdir. Binaenaleyh ilim ve cihad yolcularına ihsan ve ikram daima bol olmuştur. Bunun yanı sıra genel anlamda yolculara, vatanlarında zengin olsalar dahi yolculuk esnasında muhtaç duruma düşmüşse, gideceği yere ulaştıracak kadar zekat verilmesi²²⁸ İslâm'da yolcuya yapılması gereken ihsanın fikhî yönüne işaret etmektedir.

h. Köle, Cariye ve işçilere İhsan: İnsanlar yanlarında çalışanların da kendileri gibi birer insan olduklarını, onları kendi ailelerinin bir ferdiymiş gibi düşünmeleri gerektiğini, hürriyete (refaha) kavuşmaları için imkanlar sağlamasının önemini unutmamalıdır. Kölelere kardeş muamelesi yapmayı emreden İslâm, işçilere, hizmetçilere daha fazla haklar sağlamış, onların alın teri kurumadan ücretlerinin ödenmesini emretmiştir.²²⁹

Ma'rûr b. Suveyd'den (ra) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir; Bir gün Ebû Zerr'i gördüm. Üzerinde gösterişli bir elbise vardı. Kölesi de bu elbisenin bir benzerini giymişti. (Kölesine de aynı elbiseyi giydirmesinin) sebebini sordum; Rasûlullah (sav) zamanında bir adama hakaret ettiğini, annesini de (siyahî olduğu için) ayıpladığını söyledi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “Sende (hala) cahiliye izi var. Onlar hizmetçileriniz ve sizin kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Binaenaleyh bunlardan biri kimin elinin altında bulunursa o, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçlerinin yetmediği şeyleri yüklemeyin. Şayet ağır bir iş yüklerseniz, bari onlara yardım edin.” buyurdu.²³⁰

Cahiliye devrinde zulüm ve baskı altında türlü eziyet ve hakarete maruz kalan işçi ve hizmetçi (köle ve cariye) sınıfına, Rasûlullah'ın (sav) Kur'ân rehberliğinde inşa ettiği asr-ı saadet toplumunda ihsan ile muamele esas kabul edilmiştir. Rasûlullah'ın (sav) bu konudaki hassasiyeti, mü'minlerin hassasiyetinin de kaynağı olmuştur.

4.4. Kur'ân'da Muhsin Sıfatı

Muhsin kelimesi, “hüs-n” mastarından türetilmiş bir ism-i fail olup, Kur'ân-ı Kerîm'de, müfred, müzekker, cem-i müzekker ve cem-i müennes şeklinde 39 yerde geçer. Buna göre kelime, ihsanda bulunmanın (iyilik yapmanın) bizatihi güzel olması bakımından, güzel bir fayda ile başkasına yararlı olan kişiler hakkında kullanılmıştır. Veya “ihsan” mastarından türemiştir ki, fiilleri hem güzel hem de ihsan (iyilik) dolu kişi, güzel olan şeyi yapan kimse olur.²³¹

İhsan üzere olanları Kur'ân-ı Kerîm “muhsin” olarak takdim eder. Muhsin, güzellikler sergileyen ve Allah (cc) katında makbul olan işleri gerektiği gibi en güzel şekilde yapan demektir. Muhsin bir mü'min, aslında İslâm'ın hedeflediği örnek

²²⁷ Müslîm, Lukâta, 18.

²²⁸ Zuhaylî, Vehbe, 1990, *el- Fıkhu'l- İslâmiyyu ve Edilletuhû (İslâm Fıkhi Ansiklopedisi)*,trc. Hey'et, Risâle Yayınları, İstanbul, III, 363.

²²⁹ Kandemir, Yaşar,1986, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil Yayınları, 128,142.

²³⁰ Buhârî, İman , 22; Müslîm, Eymân, 40.

²³¹ Râzî, a.g.e. ,V, 138.

kişiliktir. Dünya ve âhiret azabından kurtulmuş, dünya ve âhiret mutluluğuna erişmiş kimsedir.

Muhsin iyilikte bulunan, güzel düşünüp, Allah'ın kendisine ihsanda bulunduğu gibi kendisi de ihsan eden, demektir. Aynı zamanda muhsin olan kullar, Allah'a karşı derin bir saygı, bağlılık ve itaat göstererek; yaptıkları her işi, söyledikleri her sözü, her an "Allah ile beraber olma şuuru" içerisinde ihsan mertebesine uygun olarak yaparlar.

"Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükafatı Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecektir."²³² Elmalılı bu ayetin tefsirini yaparken, "Men esleme vecchê lillah" her kim Allah için yüzünü lekeden sâlim tutar, nefsinin şirkten ve şirk emarelerinden temizleyerek, ihlâs ve samimiyetle Allah'a yönelir, bir tek Allah'ı tanır, "ve hüve muhsinun" ve bu halinde de özü muhsin olursa, yani Allah'ı görüyormuş gibi kendini Allah huzurunda bilirse, yaptığı her ibadeti temiz kalp ile ve her yönüyle güzel yaparsa işte onun Rabbi katında mükâfatı vardır." şeklinde İslâm ve ihsanı ayrı ayrı açıkladıktan sonra, "Şu halde ihsan, İslâm'ın kemalindendir." tespitiyle bulunur.²³³

Sabır, secde, ağırbaşlılık, öfkeyi yutup insanların suçlarını bağışlama, ilim ve irfan, hep hasen/güzel hasletler olup muhsinlerden sâdır olur. Onlar davranışları ve işleriyle topluma örnek teşkil ederler.²³⁴ Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Harun muhsinlerden olup²³⁵, aynı şekilde Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Eyyub, Hz. Yusuf da muhsinlerdir.²³⁶ Bilhassa Hz. Yusuf, kendi adıyla anılan surede bir çok kez muhsin olarak zikredilmektedir.

Muhsinler, bütün işlerini Allah'ın razı olacağı şekilde güzel ve takvaya uygun yaparlar. Onlar, çirkin, bayağı, kötü, zararlı ve faydasız amellerden uzaktırlar. Muhsin olan kimseler, toplum nezdinde güzel davranışların ve işleri güzel yapmanın sembolüdürler. Kur'an onlar için bir rahmettir.²³⁷ Muhsin olarak özlerini Hakka bağlayanlar gerçekten kopmaz bir ipe bağlanmış olurlar; O ip ki Allah'ın ipidir.²³⁸ Yüce Allah ihsan mertebesine ulaşan kullarına, "Allah muhsinleri sever."²³⁹, "Allah muhsinlerle beraberdir."²⁴⁰ buyurarak, ecir ve mükâfatlarına dair bir takım müjdelere vermiştir.

4.5. İhsanın (Dünevî - Uhrevî) Karşılığı

Allah Teâlâ Kur'an'da, iman edip iyi işler yapan, ihlâs ve samimiyetle salih amel işleyen kullarına, en güzel mükâfatları vereceğini her fırsatta ifade etmiştir. Kur'an'da Allah ve Rasûlüne itaatin karşılığı "ecr-i hasen"²⁴¹, "cezâ-i hasen"²⁴², "va'd-i hasen"²⁴³ vb. terkiplerle anlatılır. Allah'ın adaleti gereği, zerre kadar hayrın (iyiliğin) ve şerrin (kötülüğün) karşılığının görüleceği haber verilir.²⁴⁴

²³² Bakara 2/112.

²³³ Yazır, a.g.e. , I, 462.

²³⁴ Hûd 11/115; A'râf 7/161; En'âm 6/13; Âl-i İmrân 3/134.

²³⁵ Saffât 37/110, 121,181.

²³⁶ En'âm 6/84.

²³⁷ Lokmân 31/3.

²³⁸ Lokmân 31/22.

²³⁹ Al-i İmrân 3/134,148; Bakara 2/195; Mâide 5/13,93.

²⁴⁰ Nahl 16/128, Ankebût 29/69.

²⁴¹ Kehf 18/2, Fetih 48/16.

²⁴² Kehf 18/88.

²⁴³ Tâhâ 20/86, Kasas 28/61.

²⁴⁴ Zilzal 99/7, 8.

*“O, ölümü ve hayatı, amel/davranış bakımından hanginizin daha güzel olacağını imtihan etmek için yarattı. O, mutlak galip, çok bağışlayandır.”*²⁴⁵

*“O gün (kıyamette) insanlar, amelleri(nin karşılığı)nı görmeleri (ve iyi, kötü sonuçlarını tatmaları) için (hesap yerinden) bölük bölük dönecekler. İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onu(n karşılığı)nı görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir şer işlerse onu(n karşılığı)nı görecektir.”*²⁴⁶

Dünyaya imtihan için geldiğini bilen Müslüman, daima Kur’ân’da kendisine haber verilen hesap gününü düşünür ve buna göre hareket eder. Mükellefiyetinin başladığı andan itibaren ölüm anına kadar, yaşadığı her anın ve yaptığı (veya yapmadığı) her şeyin hesabını vereceğini bilir. Böylelikle nefes aldığı her anı, kendi arzu ve heveslerine göre değil, Rasûlullah’ın (sav) önderliğinde ve örnekliğinde, Allah’ın emir ve yasaklarına göre düzenler, amellerin en güzelini yapmaya gayret eder.

*“Eğer güzellik (iyilik) yaparsanız, kendinize güzellik (iyilik) etmiş olursunuz.”*²⁴⁷

*“Bu dünyada güzel iş yapanlara güzellik vardır.”*²⁴⁸

*“Kim bir hasene (iyilik) yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir seyyie (kötülük) yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.”*²⁴⁹

*“Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah’ın lütfu geniştir.”*²⁵⁰

Yukarıda meallerini verdiğimiz ayet-i kerîmeler, Cenâb-ı Hakkın kullarına zulmetmeyeceğini, adaletini, ihsan ve lütfunun ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. İyi niyetle kulluğa yöneldiğimiz vakit, Yüce Allah bizlere adaletinin yanı sıra ihsanı ile muamelede bulunacağını haber vermektedir. İşlenen bir kötülüğe karşılık yalnızca bir günahın takdir edilmesi, buna karşın, yapılan her iyilik ve güzel davranışın en azı “on” olmak üzere “yedi yüz” misline ve daha fazlasına kadar sevap ile karşılık görmesi şüphesiz ki adaletin ötesinde ihsandır. Bunun Kur’ânî ifadesi ise, *“İhsanın karşılığı ihsandan başka bir şey midir?”*²⁵¹ ayetidir.

Bu ayet hakkında müfessirler çok şey söylemişlerdir. Kimi müfessir, aynı surenin, *“Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.”*²⁵² ayeti ile başlayan ve *“Öyleyse Rabbinizin hangi nimetini yalanlayabilirsiniz.”*²⁵³ ayeti ile biten bölümü bu ayeti tefsir ediyor²⁵⁴ derken; kimisi de ayette geçen birinci ihsan kelimesini, “amel”, ikinci ihsan kelimesini ise “sevap” olarak tefsir etmiş ve bu ayetin, iyi ile fâcir kimse için bir tescil yani, her iyilik yapanın iyilikle, her kötülük yapanın da kötülükle karşılık bulacağını bildiren bir teminat olduğunu söylemişlerdir.²⁵⁵

Meşhur müfessir Fahrreddin er-Râzî, bu ayeti tefsir ederken kısaca şunları ifade etmiştir;

²⁴⁵ Mülk 67/2.

²⁴⁶ Zilzal 99/6,7,8.

²⁴⁷ İsrâ 17/7.

²⁴⁸ Nahl 16/30.

²⁴⁹ En’âm 6/160.

²⁵⁰ Bakara 2/261.

²⁵¹ Rahmân 55/60.

²⁵² Rahmân 55/46.

²⁵³ Rahmân 55/59.

²⁵⁴ Zemahşerî, Ebu’l- Kâsım Mahmud b. Ömer, 1998, *el- Keşşâf an Hakiki’t – Tenzîl ve Uyûni’l- Akâvil fi Vucûhi’t- Te’vîl*, Tahkik, Şeyh Ahmed Âdil, Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü’l- Abekan, Riyad, IV, 49.

²⁵⁵ Râzî, a.g.e. , XXVIII, 132.

1. Şüphesiz mü'min kişi imanının ve yaptığı iyiliğin mükafatını Allah'ın ihsanı ile cennette bulacaktır. Çünkü kul dünyada Allah'a ibadet ettiği müddetçe Allah'ın keremine layık olur.
2. Bu ayet, kulun ahirette muhkemliğine işaret eder. Zira Allah bizden emrettiği şekilde ibadet murad ediyor. Mü'min de kendisinden istendiği şekilde amel edip muhsin oluyor, bu da Allah'ın kuluna ihsanını gerektiriyor ki neticesi ahirette korkudan ve üzüntüden âzâde olmaktır.
3. Yüce Allah'ın dünyada insana takdir ettiği her bir şeyin, Allah'ın ihsanından bir nevi' olduğuna işaret eder. Fakat bu Allah'ın ahirette vadettiği ihsanın dînundadır.²⁵⁶

Elmalılı, bu ayetin tefsirini yaparken, önce aynı surenin 46. ayetine döner ve “Ayette geçen “havf”ten (korkmak) maksad, güzel amel etmektir. Zira ihsanda esas olan Cibrîl Hadisinde zikredildiği üzere “Allah’ı görüyormuşsun gibi O’na ibadet et. Sen O’nu görmeden de O seni görür.” prensibine uygun hareket etmendir.” Şeklindeki açıklamasından sonra bazı kaynaklardan naklettiği bir rivayetle devam eder. Zikrettiği hadis rivayetinde Rasûlullah (sav) ayette geçen ilk “ihsan” kelimesini “tevhid”, ikinci “ihsan” kelimesini ise “cennet” olarak tefsir eder. Böylece, kulun sahip olacağı “tevhid” inancının karşılığının ancak “cennet” olacağı anlaşılır.²⁵⁷

“Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır ne de bir zillet. İşte onlar cennet ehlidir. Orada ebedî kalacaklardır.”²⁵⁸ Bu dünya hayatında güzelliği ve iyiliği kendilerine şiar edinen muhsinler, yaşamları boyunca Allah’ı görüyormuşçasına O’na kulluk ederler ve her işlerinde Allah’ın kendilerini gördüğü bilinciyle ihsan üzere hareket ederler. Allah’ın emrettiklerini en güzel şekilde yapma, nehyettiklerinden de uzak durma yolunu seçen muhsinlere, Allah, bu dünya hayatının güzellikleri olan metâ-ı hasen²⁵⁹, rızk-ı hasen²⁶⁰, makam-mevki, eş ve çocuk sahibi olma gibi türlü nimetler vererek onlara ihsanda bulunmuş, belâ-i hasen²⁶¹ ile onları sınamış, bu zorluklara karşı onlara yardım etmiş, muzaffer kılmış ve onları en güzel mekanlara²⁶² yerleştirerek oranın varisleri kılmıştır. Bütün bu dünya nimetlerinin yanında ebedî ahiret mutluluğu, cennet ve sonsuz nimetlerini de onlara vaad etmiştir²⁶³. Muhsin olan kişi dünyada işlediği salih amellerini Allah’a karz-ı hasen²⁶⁴ olarak sunmuştur. Allah(cc) ise ihsan ile yapılmış bu amellerin karşılığını kat kat vereceğini bildirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ katında iyi olan her işin bir ecri, bir karşılığı, bir mükâfatı olduğu bir gerçektir. Bu mükâfatı en büyüğü ise O’nun rızasıdır. Netice itibarıyla denilebilir ki ihsanın karşılığı ancak ihsandır. Allah’ın ihsanı kulun ihsanını²⁶⁵, kulun ihsanı da Allah’ın ihsanını gerekli kılmaktadır.

²⁵⁶ Alûsî, a.g.e. , XXVII, 121.

²⁵⁷ Yazır, a.g.e. , VII, 423.

²⁵⁸ Yûnus 10/26.

²⁵⁹ Hûd 11/3.

²⁶⁰ Nahl 16/67.

²⁶¹ Enfâl 8/17.

²⁶² Nahl 16/41.

²⁶³ Tâhâ 20/86.

²⁶⁴ Hadîd 57/11, 18.

²⁶⁵ Kasas 28/77.

5. HADİSLERDE İHSAN KAVRAMI

İhsan, türevleriyle birlikte hadislerde oldukça sık kullanılan bir kavramdır. İhsan kelimesinin sülâsî kökü olan “حسن” fiili ve müştakları, hadis rivayetlerinde çeşitli anlamlarda olmak üzere sıkça (100’ü aşkın yerde) kullanılmaktadır. Bu ifadenin Kur’ân’da olduğu gibi hadislerde de gözle görülen güzellikten çok, akla hitap eden ahlâkî güzellik, somut güzellikten ziyade soyut güzellik anlamında isim, fiil, sıfat, mastar ve ism-i fâil kalıbında kullanımları bulunmaktadır.²⁶⁶

Hadis rivayetlerinde en çok zikredilen kavramlardan olan hasene (zıddı olan seyyie ile birlikte) özellikle davranışların ahlâkî niteliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte söz konusu davranışların kişiye kazandıracağı sevap ve günahlar da bu kavramla dile getirilmiştir.

“حسن” kökünden türeyen kelimelerin hadislerde ifade ettiği mânalar ya da sıfat olduğu fiiller, genel olarak bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda;

- İyilik yapmak
- Sevap ve âhirette karşılık
- Bir şeyi iyi, tam yapmak
- İyi davranmak, geçimini sağlamak, şefkat göstermek ve merhamet etmek
- Göze hoş gelen güzellik
- Yetiştirmek, eğitmek
- Hayır işlemek
- Bağışlanma ümidi
- Hoşa gitmek, uygun bulmak
- Salih iş, amel
- İhlâs gibi oldukça zengin bir anlam alanına sahip olduğu görülmektedir.²⁶⁷

Bu ana başlıklarla ilgili hadisler çalışmamızın ileriki sayfalarında, diğer konularla birlikte zikredilecektir.

Konu ile ilgili hadisler incelendiğinde, “ih-san” kavramının, işi tam ve güzel yapmak, iyilikte bulunmak ve Allah’ı görüyormuş gibi O’na kulluk etmek, mânaları sadece “حسن” ve ondan türeyen kelimelerle değil, çalışmamızın başında bir kısmına değinilen, ihlâs, ma’rûf, birr, itkân, in’âm, hayr, kerem, infak, cemil, hilm, tayyib, takva, amel-i salih vb. müradif kelimelerle de ifade edildiği görülmektedir. Bu tespitten yola çıkılarak, hadislerde “ih-san” kavramını incelerken; sadece lafzında (metninde) h.s.n. ve türevlerinin bulunduğu hadisleri çalışmamızın kapsamına almanın doğru olmayacağı kanaatiyle, “ih-san” kavramının tüm mânalarını mündemiç olan hadisleri araştırmamızın kapsamı içerisinde örneklendirebilmek üzere çalışmamızı şekillendirdik.

H.z. Peygamber’in (sav) hayatı incelendiğinde iman, ibadeti, ahlâkî bağlamında hayata dair tüm fiillerinin, insanî ilişkileri ve tüm mahlûkata karşı takındığı tavır ile ilgili sözleri ve davranışlarının, olabilecek en mükemmel ve en güzel şekilde ve mahiyette olduğu görülmektedir. Onun ahlâkının Kur’ân ahlâkı, şahsının da mü’minler için “üsve-i hasene” olduğu düşünüldüğünde; Allah Rasûlü’nün (sav) zatında, fiillerinde, hallerinde ve sözlerinde ihsanın müşahhas bir görüntüsünün tezahür ettiği söylenebilir. Zira ondan sadır olan her bir sünnet ya da ona nispet edilen her bir hadis, bir yönüyle ihsanın tanımı, tasviri ya da örneğidir. Bu tespit hadislerde ihsan kavramının dolayısıyla çalışmamızın da çerçevesini belirleyici olacaktır.

²⁶⁶ Wensinck, a.g.e., I, 466-469.

²⁶⁷ Yıldırım, Havva, *Kur’an’da “Hüs-n” Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007, 43-50.

5.1. Hz. Peygamber'in Üsve-i Hasene Vasfı ve İhsanla İlişkisi

İnsan, eşref-i mahlûkâtıdır. Allah'ın en güzel surette yaratıp, akıl ve irade ile donatarak mükerrer kıldığı, aralarından elçiler seçerek dünya hayatında bir varoluş imtihanına tabi tuttuğu yegâne varlıktır. İnsanın yaradılış amacı ise Allah'ın varlığını, birliğini ve hakimiyetini kabul edip sadece O'na kulluk etmektir. "Akıl sahiplerini kendi istek ve iradeleri ile iyilikleri yapmaya sevk eden ilâhî bir nizam"²⁶⁸ şeklinde tanımlanabilecek olan din, bireysel ve toplumsal birçok imanî ve ahlakî ilkeler getirerek insana Allah'a kulluğun yol ve yöntemlerini öğretir. Kur'an-ı Kerim'de; "(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et."²⁶⁹ Hz. Muhammed (sav) bu emrin gereği olarak, imanının en mükemmel, kulluğun en güzel halini bizzat yaşayarak insanlara göstermiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) İslâm dinindeki yerini ve misyonunu tam olarak kavramadan onun sünnet ve hadisinin önemini anlayabilmek güçtür. Her şeyden önce Allah'ın Kitabı'nın mübelliği ve en iyi tercümanı olan Hz. Peygamber, bir Müslüman için yegâne hayat ölçüsü ve en mükemmel şahsiyet örneğidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili ayetler mealen şu şekildedir:

"Allah'ın Rasûlü'nde sizin için en güzel örnek vardır."²⁷⁰

"Peygamber size neyi getirmiş ve emretmişse, onu alın (yapın); neyi yasaklamış ise, ondan sakının."²⁷¹

"Kim Peygambere itaat ederse, gerçekte Allah'a itaat etmiş olur."²⁷²

"(Ey Peygamber!) şüphesiz sen, (pek evrensel/genel geçerli)mükemmel bir ahlâk üzerindesin."²⁷³

el-Hakîm et-Tirmîzî (ö.320/932) bu konuda şöyle demiştir; "Allah Rasûlü'nde örneğin bulunması, onun izlenmesi, sünnetine uyulması, söz ve hareketlerde ona muhalefet etmekten kaçınılmasıdır."²⁷⁴ Râgıb el-İsfahânî'ye göre; "Üsve" (örnek), kudve gibidir. Kudve ise insanın, iyi veya kötü sahada birine uymak konusunda takındığı tavidir. Üsve, teessî edilecek, yani uyulacak, arkasından gidilecek örnek, meşk, nümune-i imtisal demektir.²⁷⁵

Allah (cc), Kur'an'da Peygamberimizi (sav) yüce ve mükemmel ahlaka sahip bir insan olarak vasıflandırırken Müslümanlara da, Rasûlullah'ın kendileri için güzel bir örnek olduğunu belirtmek suretiyle Hz. Peygamber'de (sav) ahlâkî açıdan, olan ile olması gerekenin bulunduğu ve mükemmel bir şahsiyet modeli meydana getirdiğini ifade etmiş olmaktadır. Hz. Peygamber (sav), İslâm ahlâkının şahsında görünür hale geldiği bir rol model, bütün ömrünü erdemli yaşamaya adanmış olan en seçkin insan ve "üsve-i hasene/güzel örnek"tir. Bu yüzden onu örnek almak tüm Müslümanlar için insanî ve imanî bir görevdir. İslâm âlimlerinin bir çoğu Hz. Peygamber'den (sav), peygamberliği yanında "insan-ı kâmil", yani diğer önemli vasıfları yanında ahlâkî faziletleri de en mükemmel hali ile kendisinde taşıyan insan olarak bahseder.²⁷⁶

²⁶⁸ Yazır, a.g.e. , I, 123.

²⁶⁹ Zümer 39/2.

²⁷⁰ Ahzâb 33/21.

²⁷¹ Haşr 59/7

²⁷² Nisâ 4/80

²⁷³ Kalem 68/4

²⁷⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, 1330 h., *Tefsîru Rûhu'l- Beyân*, Dersaadet, İstanbul, Trc. Abdullah Öz ve Diğerleri, Damla Yayınları, VI, 432-433

²⁷⁵ Yazır, a.g.e. , VI, 336

²⁷⁶ Görgün, Tahsin (edt.), 2010, *İslâm Ahlâk Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 29-32

Bilindiği gibi, Allah'ın Kur'an'da indirdiklerini tebliğ ve ayetlerini okumanın yanı sıra Nebi'nin (sav) bir görevi de mü'minleri tezkiye etmektir. Tezkiye ise, temizlik ve yetiştirme anlamını içeren bir kelimedir. Rasûlullah (sav) öncelikle içinde yaşadığı toplumu ve dahi bütün insanlığı içinde bulundukları cehalet, zulüm, kötülük ve çirkinliklerden temizleyip arındırmak ve onları güzel bir ahlâk ile terbiye etmekle görevliydi. Bu terbiye, dini en güzel bir şekilde anlamayı ve ona inanmayı gerekli kılmaktadır. Cahiliye toplumundaki dönüşümü sağlayacak olan bu tezkiye, terbiye ve yeniden inşa ise ancak onun gibi “*güzel bir örnek*” ile gerçekleşebilir.²⁷⁷ Bu nokta-i nazardan bakıldığında nebevî sünnet, Müslüman fert ve toplum hayatı için detaylı bir yöntem olup, tefsir edilmiş bir Kur'an'ı ve yaşayan bir İslâm'ı temsil etmektedir.

Doğrusu Rasûlullah (sav), yalnızken veya başkaları arasında iken; mukim veya yolcu iken; özel hayatında veya kamusal hayatta iken; Allah ile, insanlarla, yakın akrabalarıyla, uzak akrabalarıyla, dostlarıyla ve düşmanlarıyla olan ilişkilerinde; barışta veya savaş halinde iken; sağlıklıken veya sıkıntılı hallerinde iken; sözleri ve davranışı ile, bütün hayatıyla Kur'an'ın açıklayıcısı ve İslâm'ın hayata aktarılmış şekli idi.²⁷⁸

Müslümanların görevlerinden birisi de, içerisinde kapsamlılık, tekâmül, denge, gerçeklik ve kolaylaştırıcılık özellikleri bulunan bu detaylı Nebevî metodu ve bundan tecelli eden derin Rabbanî anlamları ve oradan çıkan insanî değerleri, asil ahlâkî mânaları bilmeleri ve hayatlarının tamamında bu yöntemden güzel örnek almalarıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “(Rasûlüm!) De ki, Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”²⁷⁹

İbn Hazm (ö. 456/1064), ahiret iyiliğini dünya bilgeliliğini, düzgün yaşayışı, ahlâk güzelliklerini kazanmak ve erdemlerle donanmak isteyenlerin Hz. Muhammed'i (sav) örnek almaları gerektiğini belirtmekte ve bunun gerekçesini şöyle açıklamaktadır; Rasûlullah (sav) her türlü iyilikte örnek ve önderdir. Allah onun ahlâkını övmüş, çeşitli faziletleri kâmil şekliyle onda toplamış ve onu bütün kusurlardan uzak tutmuştur.²⁸⁰

Gazâlî, İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn'de Peygamber'in (sav) ahlâkının Kur'an ahlâkı olduğunu belirten hadisi (Sa'd b. Hişam Medine'ye geldiğinde, Hz. Âişe'den kendisine Rasûlullah'ın (sav) ahlâkını anlatmasını istedi. Hz. Âişe, “Sen Kur'an okuyorsun değil mi?” diye sorunca Sa'd, “Evet” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Âişe, “İşte Hz. Peygamber'in (sav) ahlâkı Kur'an idi.” dedi.²⁸¹ ve bu ahlâkın özelliklerine dair bazı ayetleri zikrettikten sonra, “Rasûlullah (sav) Kur'an ile terbiye edilmiş, insanlar da Rasûlullah (sav) ile terbiye edilmiştir.”demektedir.²⁸² Rasûlullah'ın (sav) şu hadislerini konumuzun tam da bu noktasında zikretmemiz faydalı olacaktır;

“Beni Rabbim terbiye etti ve en güzel şekilde terbiye etti.”²⁸³

“Ben ahlâk güzelliklerini tamamlamak için gönderildim.”²⁸⁴

²⁷⁷ Karadâvî, Yusuf, 2014, *Sünneti Anlamada Yöntem, Sünnet'in Teşrii Değeri*, trc. Bünyamin Erul, Nida Yayınları, İstanbul, 25.

²⁷⁸ Karadâvî, a.g.e. , 134.

²⁷⁹ Al-i İmrân 3/31.

²⁸⁰ İbn Hâzım, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, 2014, *el- Ahlak ve's- Siyer fî Müdâvâtü'n- Nüfûs*, trc. Cemalettin Erdemci, H. Hüseyin Bircan, Dönem Yayınları, İstanbul, 24,56,57.

²⁸¹ Müslim, Müsâfirîn, 139.

²⁸² Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, 1975, *İhyâü Ulûmi'd- dîn*, ter. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, II, 358-387.

²⁸³ Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurrauf b. Tâcîlârifin b. Ali, 1994, *Feyzü'l- Kadir şerhi'l- Câmii's- Sağîr*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, I, 429.

²⁸⁴ Mâlik b. Enes, Ebu Abdullah el- Asbahî el- Himyerî, 2000, *Muvattâ-i Mâlik, el-Kütübü's-sitte Dâru's- Selam, Arabistan, Hüsni'l- Huluk*, 8.

Hız. Peygamber'in (sav) sadece ahlâkını değil, onun sünnetini ve siretini önemli ölçüde Kur'ân belirliyordu. Onun birçok tasarrufunun temelinde Kur'ân vardı. Bu, bazen doğrudan ve açık bir şekilde herhangi bir ayetten anladığı veya ondan çıkardığı bir hüküm olabileceği gibi bazen Kur'ân'ın bütününden hareketle varmış olduğu bir sonuç da olabiliyordu. Örneğin Allah'ın her işimizde ihsanı, iyi ve güzel davranmayı emrettiğini, bu nedenle öldürmenin kaçınılmaz olduğu savaş ve kısas gibi durumlarda bile öldürmenin ve hatta hayvan kesiminin dahi güzelce yapılmasını tavsiye ettiği *"Allah her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. (Savaşta bile) öldüreceğiniz zaman öldürmeyi ihsan ile (en iyi şekilde) yapın. Hayvan keseceğiniz zaman kesme işini ihsan ile (en iyi şekilde) yapın. Kesecek olan kimse bıçağını iyi bilesin ve hayvanı sakınleştirsın."*²⁸⁵ hadisinde de durum böyleydi. Kutlu Elçi, Yüce Allah'ın bu emrini, Kur'ân'daki iyilik, güzellik veya kısaca ihsan hakkında zikredilen çok sayıdaki ayetlerden çıkarmış, Kur'ân'daki "ihsan" düsturundan hareketle sünnet-i seniyyesini ortaya koymuş olmalıydı.²⁸⁶

5.2. Hadislerde "hüsn" ve Müştaklarının İfade Ettiği Temel Manalar

Hadislerde iyilik, güzellik ve kulluğun kemalini ifade etmek için, birr, ma'rûf, ihlâs, takva, itkân, in'âm, cemal, tayyib, hayr, infak, sıdk, hilm gibi birçok farklı kelime kullanılmıştır. Bu manaların neredeyse tamamını içinde barındıran ve hadis rivayetlerinde sıkça karşılaştığımız kavramlardan biri de hüsn kökünden türeyen kelimeler olmuştur. Hüsn ve müştakları hadislerde somut güzelliklerin yanı sıra soyut güzelliklere ve tüm iyiliklere işaret etmektedir. Genel olarak bakıldığında hüsn kökünden türeyen fiil, isim, ism-i tafdîl, sıfat ve mastar kalıbındaki kelimelerin hadislerde kullanıldığı manalar şu ana başlıklar altında toplanabilir;

5.2.1. İyilik Yapmak

İyilik, kalbe sevinç veren, fitratın ve iman gereği olarak yapılan, insanî münasebetlerde temel teşkil eden bir davranış modeli olup ölçüsü, âdâbı ve farklı tanımlarıyla hadislerin de konusu olmuştur. Hız. Aişe'den (ra) nakledildiğine göre Hız. Peygamber (sav) şöyle dedi: *"Allahım! Beni iyilik yaptıkları zaman sevinç duyan, kötülük yaptıkları zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle."*²⁸⁷

Bir adam Hız. Peygamberin (sav) yanına gelerek; "Ya Rasûlullah! İyilik ettiğim zaman iyilik ettiğimi, fenalık ettiğim zaman fenalık ettiğimi nasıl bilebilirim?" diye sordu. Hız. Peygamber; *"Senin (ne ettiğini bilen) komşuların iyilik ettin dedikleri zaman hakikaten iyilik etmişsin ve onlar fenalık ettin dedikleri zaman hakikaten fenalık etmişsin."* buyurdu.²⁸⁸

Bir başkasına iyilik etmek her zaman ona maddî bir yardımda bulunmak, bir şey vermek değildir. Kişiyi zarar verecek şeyleri ondan uzak tutmak da bir iyiliktir. Bu konuda Hız. Peygamber (sav), *"Ümmetimin bütün amellerinin iyisi kötüsü bana arz olundu. İyi amellerin içinde eziyet verici şeylerin yoldan atılması olduğunu gördüm."* buyurmuştur.²⁸⁹

²⁸⁵ Tirmîzî, Diyât, 14; Müslim Sayd, 57.

²⁸⁶ Hadislerle İslâm, VI, 483.

²⁸⁷ İbn Mâce, Edep, 57; İbn Hanbel, VI, 188.

²⁸⁸ İbn Mâce, Zühd, 25.

²⁸⁹ Müslim, Mesâcid, 57.

5.2.2. Sevap ve Âhirette Karşılık

Rasulullah (sav), özellikle “hasene” kelimesini bir çok hadisinde sevap ve yapılan iyiliğin ahiretteki karşılığı mânasında kullanmıştır. Bu rivayetlerden birkaçını zikretmek yeterli olacaktır. “*Kim çarşıya girdiği zaman ‘Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerîke leh, lehül- mülkü velehül-hamdü yuhyî ve yümût ve hüve hayyun lâ yemût’ derse Allah ona bir milyon sevap verir.*”²⁹⁰

“*Kâfir hayır işlediği vakit onun sebebiyle kendisine dünyadan bir nimet verilir. Mü'mine gelince Allah onun hasenatını ahirette biriktirir. Akabinde itaatinden dolayı dünyada da rızık verir.*”²⁹¹

“*Sizden biriniz tam olarak abdest alıp sonra mescide çıktığı vakit, sağ ayağını her kaldırdığında Allah ona bir hasene yazdırır.*”²⁹²

“*Nerede olursan ol, Allah’a karşı gelmekten sakın; (işlediğin) bir kötülüğün arkasından sevabı ulaştır ki, günahı yok etsin.*”²⁹³

“*Kıyamet gününde mü'min Rabbine o derece yaklaşacak ki, üzerine Allah affını indirecek ve ona günahlarını itiraf ettirecektir. Kendisine (filan günahını) biliyor musun? diye soracak, mü'min; “Ey Rabbim biliyorum “ diyecek. Allah Teala; “Onu ben sana dünyada örtbas etmişim. İşte bu günde onu sana başıslıyorum” diyecek. Bunun üzerine sevaplarının sahifesi verilecektir.*”²⁹⁴

“*Bir hasene ondan yedi yüz kat hasene ile, bir seyyie yalnız kendi misliyle karşılanır.*”²⁹⁵

Rasûlullah (sav) yanında oturanlara “*Biriniz her gün bin sevap kazanmaktan aciz midir?*” buyurdu. Orada oturanlardan biri; “*Bizden birimiz bin sevabı nasıl kazanır?*” diye sordu. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Yüz kere tesbih çeker ve kendisine bin sevap yazılır. Yahut üzerinden bir günah indirilir.*” buyurdu.²⁹⁶

5.2.3. Bir Şeyi İyi, Tam Yapmak

Allah katında din İslâm’dır.²⁹⁷ Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e (sav) kadar bütün peygamberler aynı dinin tebliğcisi olmakla beraber, son peygamber Hz. Muhammed’in (sav) risaleti ile İslâm dini kemâle ermiş ve Allah’ın kulları üzerindeki nimeti tamamlanmıştır. Allah Rasûlü (sav), kendisinin tamamlayıcılık ve uygulayıcılık vasfını şöyle dile getirmişti; “*Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hale getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler; ‘Keşke şu tuğla da yerine konmuş olsaydı’ İşte ben, o (yeri boş bırakılan) tuğlayım; ben peygamberlerin sonuncusuyum.*”²⁹⁸

İslâm dininde herhangi bir eksiklik olmadığı gibi, her şey en güzel ve en mükemmel şekilde mevcuttur. Allah Teâlâ bu dinle, biz insanlara gücümüzün üstünde bir sorumluluk yüklememekle birlikte kulluk vazifesi başta olmak üzere yapılan her işi gücümüzün yettiği ölçüde en iyi ve güzel şekilde yapmamızı istemiştir. Bu konuda da

²⁹⁰ İbn Mâce, Ticaret, 4.

²⁹¹ Müslim, el-Münâfikûn, 57.

²⁹² Ebû Dâvûd, Salah, 50.

²⁹³ Tirmîzî, Birr, 55.

²⁹⁴ Buhârî, Hûd suresi Tefsiri, 11; Müslim, Tevbe, 52; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

²⁹⁵ Buhârî, İman, 31.

²⁹⁶ Müslim, Zikr, 37.

²⁹⁷ Al-i İmrân 3/19.

²⁹⁸ Buhârî, Menâkıb, 18.

üsve-i hasene olan Hz. Peygamber’e (sav) işaret ederek onu örnek almamızı emretmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) yaptığı her işi en güzel şekilde yapma gayreti ve bu konudaki tavsiyeleri yol gösterici olmuştur.

“Sizden biriniz, kardeşinizin teçhiz ve tekfiniyle vazifelendirilirse, onun tekfinini (veya kefenini) güzel yapsın.”²⁹⁹

“İmam kefildir. Eğer namazı iyi kaldırırsa sevap hem onadır, hem de cemaatedir.”³⁰⁰

“Bir kul Müslüman olur ve Müslümanlığı güzel olursa, Allah onun evvelce işlemiş olduğu kötülüğünü örter.”³⁰¹ Bu durum kişinin hem dışı hem de içiyle Müslüman olmasıdır. İslâmın dilde kalmayıp öze, kalbe sirayet etmesi, hal ve hareketlerine yansımalarıdır. Allah’a iman ve ibadetin, Rasûlullah’a (sav) itaatın tastamam olmasıdır. Allah’ın emir ve yasaklarına, Rasûlullah’ın (sav) sünnetine sınıksız sarılmakla gerçekleşir. Doğumdan ölüme, evlilikten boşanmaya, ibadet, ticaret, dostluk, akrabalık, komşuluk, ilişkilerinin tamamında güzellik ve iyilik esas alınarak tam ve iyi bir şekilde hayatın tamamını yaşayabilmek, işte bu iyi bir Müslümanlıktır. Hz. Peygamber’i (sav) örnek alıp ihsan üzere yaşayarak, en yakınından en uzağa tüm insanlara güzel bir örnek olmak İslâm’ı tam yapmak demektir.

5.2.4.İyi Davranmak, Geçimini Sağlamak, Şefkat ve Merhamet Göstermek

Hadislerde özellikle zayıf, narin ve korunmaya muhtaç yapılarıyla kadınlara, yetimlere ve çocuklara şefkât, merhamet ve iyi muamele ile onlara ihsanda bulunma tavsiye edilmiştir. Urve b. Zübeyr, Hz. Aîşe’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir; “Bir gün bir kadın yanında iki kızıyla bana geldi. Benden bir şey istedi Tek bir hurmadan başka yanımda bir şey yoktu. Onu verdim. Kalkıp gittiklerinde Hz. Peygamber içeri girdi ve şöyle dedi. “Her kim bu kız çocuklarından herhangi bir şeye (bakıma, terbiyeye) velayet eder ve onlara iyilik edip güzel muamelelerde bulunursa o kız çocukları kendisi için cehennem ateşinden koruyan bir perde olurlar.”³⁰²

Kadınlara iyi davranılması ve onların maîşetini sağlamak hususunda, Süleyman b. Amr b. Ahves anlatıyor; “Veda haccında Rasûlullah (sav) ile birlikte bulunan babam bana şunları anlattı; Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu;

“.....Dikkat edin sizin kadınlar üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, sevmediğiniz kimseleri evinize sokmamaları ve hoşlanmadığınız kimselerle konuşmamalarıdır. Dikkat edin sizin üzerinizde onların hakkı ise yedirme ve giydirme konusunda onlara iyi davranmanızdır.”³⁰³

5.2.5.Göze Hoş Gelen Güzellik

İslâm’ın güzellik ve estetik anlayışını Hz Peygamber’in (sav) “Allah güzeldir, güzeli sever”³⁰⁴ nebevî öğretisi en güzel şekilde ifade etmektedir. Hüsn kelimesi hadislerde, göze hoş gelen ve estetik değer taşıyan güzellikleri ifade etmek üzere sıklıkla kullanılmıştır. Ebu Hureyre’ den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu; “İbrahim Peygamber Sare ile sefere gitti de onunla bir şehre girdi.

²⁹⁹ Müslim, Cenâiz, 49.

³⁰⁰ İbn Mâce, İkâme, 47.

³⁰¹ Buhârî, İman, 31.

³⁰² Buhârî, Edep, 18; Müslim, Birr, 147; Ebu Dâvud, Edep, 121.

³⁰³ Tirmîzî, Radâ, 11.

³⁰⁴ Müslim, İman, 147.

Orada meliklerden bir melik veya cebbarlardan bir cebbar hükümdar vardı. Bu zalim hükümdara; İbrahim kadınların en güzelinden olan bir kadınla bu şehre girdi denildi.”³⁰⁵

Ebû Said el- Hudrî’den (ra) rivayet edildiğine göre Rasulullah (sav); “Bir Müslümanın en güzel giyinme şekli, elbisesini baldırına kadar uzatmasıdır; topuklarına kadar uzatmasında da mahzur yoktur. Ancak topuktan aşağı uzanan kısmı ateştir. Allah kibirlenerek elbisesini sürüyen kimsenin yüzüne bakmaz.” buyurdu.³⁰⁶

5.2.6.Yetiştirmek, Eğitmek

Ebu Musa’dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav), “Kimin bir cariyesi olur, onu güzel bir terbiyeyle terbiye eder ve eğitimini güzel yapar, sonra onu hür bırakır ve evlendirirse onun için iki ecir vardır.” buyurdu.³⁰⁷

Küçük yaşta verilen eğitim ve terbiyenin etkinliği ve kalıcılığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu konuda Hz. Peygamber (sav);

“Çocuklarınıza ikram ediniz ve onlara güzel terbiye veriniz.”³⁰⁸ buyurmuş, “Hiçbir baba evladına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir.”³⁰⁹ diyerek çocuk terbiyesine verdiği önemi vurgulamıştır. Kendisi de tuvalet temizliği, yeme içme ve eve girerken izin isteme adabı gibi konularda dahi ashabıyla bir baba kadar yakından ilgilenmiş,³¹⁰ onları her zaman her yerde iyi, doğru ve güzele teşvik etmiş ve böylelikle ashabını sabırla eğitmiştir.

5.2.7.Hayır İşlemek

“Hayr” iyi ve Allah’ın hoşuna giden ve faydalı bütün işleri ifade eden bir kelimedir. Lâkin İslam inancında yapılan faydalı ve iyi işlerin hem bu dünyada hem de ahirette Allah tarafından mükâfatlandırılması için bu iyi davranışların sahibinin mü’min olma koşulu vardır. Hz. Peygamber (sav) buyurdu ki; “Şüphesiz, Allah hiçbir mü’minin işlediği hayrı mükafatsız bırakmaz. O hayır sebebiyle hem dünyada dilediği verilir, hem de ahirette mükafatlandırılır. Kafir gelince dünyada yaptığı hayırlar karşılığında ona rızık verilir. Ahirete vardığında ise onun kendisi ile mükafatlandırılacağı bir hayrı yoktur.”³¹¹

5.2.8.Bağışlanma Ümidi

Affetmek ve bağışlamak Allah’ın ihsanındandır. Bir kutsî hadiste kulunun zannı üzere olduğunu³¹² bildiren Allah hakkında kulun daima “hüsn-i zan” beslemesi, O’nun af ve mağfiretini ummaktır. Ebû Hureyre’den nakledildiğine göre, Rasûlullah (sav) bu hususta şöyle buyurmuştur: “(Allah hakkında) hüsn-i zan beslemek, (O’nun af ve mağfiretini ummak) güzel bir ibadettir/ ibadetin güzelliğindendir.”³¹³ Bir başka hadiste ise Câbir’den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur;

³⁰⁵ Buhârî, Buyu’, 100.

³⁰⁶ Ebû Dâvud, Libas, 26.

³⁰⁷ Buhârî, İlim, 31; İbn Mâce, Nikah, 42.

³⁰⁸ İbn Mâce, Edeb, 3.

³⁰⁹ Tirmîzî, Birr, 33.

³¹⁰ Ebû Dâvud, Tahâret, 4; Nesâî, Tahâret, 36.

³¹¹ Müslim, Münâfikûn, 14; Tirmîzî, İman, 17.

³¹² Müslim, Zikir, 19

³¹³ İbn Hanbel, II, 407; Ebû Dâvud, Edeb, 81.

*“Sakın sizden herhangi bir kimse Allah hakkında güzel zan (bağışlanma ümidi) beklemekten başka bir halde ölmesin.”*³¹⁴

5.2.9.Salih Amel, İş

Salih amel, dinin yapılmasını emir veya tavsiye ettiği, mü'min bir kişinin sadece Allah rızasını kazanmak için yaptığı, iyi, doğru, güzel, faydalı ve neticesi sevap olan işlerdir. İbn Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur; *“Ölülerinizin iyi (salih) amellerini zikredin kötülerini örtün.”*³¹⁵

5.2.10.Allah'tan Korkmak

Tavus dedi ki, Nebi (sav)'e ; *“İnsanlardan hangisi Kur'ân'ı en güzel sesle ve kıraatle okur?” diye soruldu. O da; “ Kur'an okurken, işitildiğinde, sana Allah'tan korkuyor olarak görünen kimsedir.”* buyurdu.³¹⁶

5.2.11 İhlâs

İhlâsın en güzel tanımlamalarından biri Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edilen Cibrîl hadisinde “ihşan” kavramı ile yapılmıştır. Cebrâil (as) Hz. Peygamber'e önce iman ve İslâmı sorduktan sonra ihşanı sormuştur. Rasûlullah (sav) cevap olarak; *“İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görüyor.”* buyurmuştur.³¹⁷

5.3. Hadislerde İhsan Kavramının Kullanımı

“İhsan”, yapılacak şeyin ilmine vâkıf olup, o işi güzel bir şekilde tastamam yerine getirme, başkasına iyilik etme,³¹⁸ Allah'a kulluk başta olmak üzere her vazifeyi en iyi şekilde, önemseyerek, hakkıyla ve layık-ı veçhile yapma³¹⁹ anlamına gelmektedir. Yapılan bir işin ihşan seviyesine ulaşabilmesi için kişinin öncelikle ne yaptığını iyi bilmesi ve onu en uygun, en güzel şekilde hayata geçirmesi gerekmektedir. Hz. Ali'nin (ra) bu konudaki, *“Kişinin değeri, işindeki ihşanıyla ölçülür.”*³²⁰ sözü de bir insanın hem kendisinin hem de yaptığı işin ihşan ile değer kazanacağını ve kıymetli, faydalı hale geleceğini ifade etmektedir.

“İhsan”, Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etme mânasıyla da insana ince bir kavrayış, daimi bir tefekkür hali ve tüm mahlûkata karşı hassasiyet duygusu kazandıran ahlâkî bir erdem ve yetkinlik derecesidir ki; insanı saflaştırır, arındırır ve her an Rabbinin huzurunda olma duygusu ile olgunlaştırır. Bütün amellerin ihlâs ve samimiyetle en iyi şekilde yerine getirilmesini sağlar.

Allah Teâlâ'nın kendisine şirk koşmayı menettikten hemen sonra³²¹ ve adaletle birlikte³²² emrettiği “ihşan” ilkesini hayatımızda nasıl uygulayacağımız hususunda Kur'ân bize yol göstermektedir. Yüce Rabbimiz, *“Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir*

³¹⁴ Müslim, Cennet, 81; İbn Mâce, Zühd, 14.

³¹⁵ Tirmîzî, Cenâiz, 34; Ebû Dâvûd, Edeb, 49.

³¹⁶ Darîmî, Fedâilu'l- Kur'ân, 34.

³¹⁷ Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1, Ebû Dâvûd, Mukaddime, 9.

³¹⁸ Râgıb, a.g.e., 399.

³¹⁹ Yazır, a.g.e., V, 283.

³²⁰ Râgıb, a.g.e., 399.

³²¹ İsrâ 17/23.

³²² Nahl 16/90.

müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik."³²³ ayetiyle Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvet vazifesini en kapsamlı şekilde açıklarken; Kur'an ile emrettiği ilke ve emirlerin uygulaması için örnek, müjdeleyici, uyarıcı, davetçi, aydın ve aydınlatıcı olan peygamberine itaati bildirmiştir. Yaşantısıyla İslâm'ı en güzel şekilde temsil eden Hz. Peygamber, diğer bir çok nebî gibi Kur'an'da "muhsin" olarak nitelendirilmiştir.

İhsan kavramının nebevî sünnetteki/hadislerdeki kullanımını genel itibariyle "ihsan"ın üç temel mânası üzerinden değerlendirmek mümkündür:

- Güzellik; Bir işi/şeyi en güzel şekilde yapmak.
- İyilik; İnsana ve diğer mahlûkâta iyi davranmak/ iyilik yapmak.
- Kulluk; Allah'ı görüyormuşçasına kulluk vazifesini ifa etmek.

İhsanın bu temel manalarını bünyesinde barındıran hadisler oldukça fazladır. İhsan kavramının hadislerdeki kullanımı Kur'an'daki kullanımı ile paralellik arz etmekte ve neredeyse aynı amaçla kullanıldıkları görülmektedir. Çünkü ahlâkı Kur'an ahlâkı olan Rasûlullah (sav) daima insanları iyiliğe teşvik etmiş, kendisinden güzelliğinden başka bir şey sadır olmamış, ibadet ve taatiyle kulluğun zirve noktasını temsil etmiştir. Hz. Peygamber (sav), *"İnsanların ahlakça en güzeliydi."*³²⁴ Kulluğu en güzel olan, daima iyilik üzere olup yaptığı her işe ayrı bir güzellik katan Rasûlullah'ın (sav) her sözü, her davranışı, hali, tavrı ve duruşu "ihsan"ın pratiğe dökülmüş bir veçhesidir. Bu sebeple Peygamberimizin (sav) her hadisini ve sünnet-i seniyesinin tamamını "ihsan" kavramının kapsamına dahil etmek mümkündür.

5.4. İhsanın "Güzel olma", "Güzel yapma" Manasında Kullanılması

Güzellik mefhumu ve bunu ifade eden ihsan kavramı Müslüman bireyin olduğu kadar Müslüman toplum ve medeniyetlerin de en ayırt edici özelliğini ve temel dinamiklerinden birini teşkil eder. İslam dininin ve bu dinden neşet eden medeniyetin en temel hususiyetlerinden birinin güzellik mefhumu olduğu gerçeği, Kur'an'da yer alan ve güzellik hakikatine işaret eden; cemal, behic, behcetün, ziynetün, tezyin, hüsn, ihsan vb. kavramlarla temellenirken, bu konuda en açık bilgiyi içeren açıklama, Hz. Peygamber'in (sav) bir hadisidir; *"Muhakkak ki Allah güzeldir, güzeli sever."*³²⁵

Öncelikle şunu belirtelim ki, bu hadis-i şerif doğrudan Hz. Peygamber (sav) tarafından Allah'ın zatına, hakikat ve tecelli boyutuna dikkat çeken bir açıklama olması sebebiyle, sonsuz bir değere sahiptir. Yüce Allah'ın mahiyet ve hakikat itibariyle salt güzellik olduğunu dile getirmektedir. Öyleyse denilebilir ki Allah'ın güzel olduğunu, O'nun cemal vasfının, celal yanına baskın olduğunu beyan eden bu hadis-i şerif, aynı zamanda biz mü'minlerin de, fert ve toplum olarak, fitratın gereği ve rızâ-i ilâhî için bu güzelliğe iştirak etmemiz, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak bu sonsuz güzellikle uyum içinde olma zaruretiyle güçlü bir vurgudur.

Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinde güzellik olgusu, hayatın tamamını kuşatan vazgeçilmez esaslardan birisidir. Her bir nebevî tavsiye ve telkinde güzellik cevherinin ışıltılarını ve tüm insanlığa yapılan güzellik çağrılarını görmek mümkündür. İhsan kavramıyla ifade edilen bu sayısız güzellik örneklerinden birkaçını burada zikretmemiz konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

³²³ Ahzâb 33/45, 46.

³²⁴ Müslim, Fedâil, 54.

³²⁵ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en- Neysabûrî, 2000, *el- Müstedrek ale's- Sahihayn* (Tahkik; Hamdi ed- Demurdaş Muhammed), el- Mektebetü'l- Asriyye, Mekke, 1/26.

5.4.1. Rasûlullah'ın (sav) Şemâilinde İhsan

Hadis literatüründe Hz. Peygamber'in (sav) hilkatinin güzelliğinden bahseden rivayetlerin birçoğunda, Allah'ın lütfu ve ihsanı olan bu fizikî güzellik, hüsn ve ahsen kelimeleriyle tasvîf edilmiştir. Rasûlullah (sav) ahlâkı en güzel insan olmakla birlikte³²⁶, fiziken de insanların en güzeli, en cömerdi ve en yürekli idi.³²⁷ Yüzü çok güzel, güleç yüzlü, sevecen çehreli idi.³²⁸ İhsan kavramının ifade ettiği soyut ve somut güzelliğin her ikisi de Hz. Peygamber'in (sav) şahsında vücut bulmuştu.

Ümmü Ma'bed şöyle anlatmaktadır; “....(Eşim Ebu Ma'bed) ‘Bana onu (Rasûlullah'ı) tasvir et.’ dedi. Ben de, ‘Elbette’ dedim. ‘O, tertemiz görünümlü ve latif birisiydi; yüzü aydınlıktı. Vücut yapısı güzeldi. Güler yüzlüydü. Ne şişman, ne de zayıftı. Çok uzun boylu ve siyah tenli değildi. Beyaz tenli idi. Güzel ve ahenkli bir görünüme sahipti. Ağırbaşlıydı. Gözlerinin siyahı ve beyazı belirgindi. Kirpikleri uzundu....”³²⁹

“Rasûlullah (sav) bakışlarıyla, dolgun yüzüyle heybetli bir görünüme sahipti. Yüzü dolunay gibi parlıyordu... Kirpikleri uzun, kaşları hilal gibiydi, gür ve birbirine yakındı. Saçları simsiyah, boynu (saf mermerden yapılmış) heykellerin boynu gibi gümüş berraklığında idi. Konuşması o kadar tatlıydı ki kelimeler ağızdan inciler gibi dökülüyordu. Uzaktan bakıldığında da insanların en güzeli ve en sevimlisi idi; yakından bakıldığında da tatlı ve hoş bir görünümü vardı.”³³⁰

Kısacası Rasûlullah (sav) güzel ahlâkıyla gönüllere taht kurarken, cismî güzelliğiyle de insanları kendisine hayran bırakmıştır. Böylece ihsan kavramının “güzellik” manası evvelâ onun hilkatinde var olmuş, bedeninde mücessem, ahlâkında müşahhas hale gelerek, güzelliğin bir insanda ulaşabileceği en mükâmil hali gerçekleşmiştir.

5.4.2. Güzel İsim

Ebu'd-Derdâ (ra) anlatıyor; Rasûlullah (sav) buyurdu ki; “Sizler kıyamet günü isimlerinize ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız öyleyse isimlerinizi güzel yapın.”³³¹

İsimler, insan üzerinde te'sir ve telkin gücüne sahiptir. Bu sebeple isimlerin güzel olmasına dikkat edilmelidir. Hz. Peygamber (sav) de isim üzerinde ısrarla durmuştur. Sadece insanlardaki cahiliye devrinden kalma kötü isimleri değil, hayvan, eşya ve mekanlarla ilgili kötü isimleri de değiştirmiştir.

Hz. Aişe (ra) “Rasûlullah (sav) çirkin (sevimli ve iç açıcı olmayan) isimleri güzelleriyle değiştirirdi.” buyurmuştur.³³² Hz. Aişe (ra) burada Rasûlullah'ın (sav) çirkin isimleri değiştirme prensibini haber verirken aynı zamanda Rasûlullah'ın (sav) güzele olan rağbetini de ortaya koymaktadır. Çirkin diye tercüme edilen kelimenin aslı “kabih” dir. Bu “hasen”in zıddıdır. Hadiste hasen kelimesi ile ifade edilen güzellik ise ihsan kavramının manalarından biridir.

³²⁶ Müslim, Fedâil, 55.

³²⁷ Müslim, Fedâil, 48.

³²⁸ Müslim, Fedâil, 98.

³²⁹ Şeybânî, Ebu Bekir Ahmed b. Amr b. ed- Dahhak b. Mahled, 1991, *el-Ahad ve'l-Mesâni*, Riyad, V, 629-631.

³³⁰ Şeybânî, a.g.e., V, 631; İbn. Saad, Tabakat, I, 230-231; Taberânî, Mu'cemü'l- Kebîr, IV, 48; Hakim, Müstedrek, V, 1604 (3/10); Tirmizî, Şemâil, 11.

³³¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 69.

³³² Tirmizî, Edeb, 66.

Rasûlullah (sav) telaffuzu hoş olduğu kadar anlamı da güzel olan isimlerin tercih edilmesini istemiştir. Çocuklarına “Harb” yani “Savaş” adını vermek isteyen Hz. Ali’ye (ra) bizzat engel olmuş ve torunlarına “İyilik ve Güzellik” mânasındaki “Hasan” ve “Hüseyn” adlarını vermiştir.

Adını her duyduğunda kendisini adıyla özdeşleştiren çocuğun, davranışlarına da ona göre yön vereceği düşünüldüğünde, Peygamberimizin isim konusundaki hassasiyetini anlamak zor değildir. Hayatı anlamlı kılarak sahibini hayra yönelten adları öne çıkarmıştır.

İbn Ömer (ra) anlatıyor; Rasûlullah (sav) buyurdular ki; “Allah’ın en ziyade sevdiği isimler Abdullah ve Abdurrahman’dır.”³³³

En güzel isimler, muhakkak ki Allah’ın en çok sevdiği isimlerdir. Hadiste Rasûlullah (sav)’ın zikrettiği bu ve benzeri isimler kişiye hem kulluğunu hatırlatan hem de Rabbini en cami’ sıfatları ile tanıtan isimlerdir. Çünkü güzellik de zıddı olan kavramlar gibi, sözcüklerden yola çıkarak dimağ ve gönüllere doğru hareket eder. Çocuklarımızın zihin ve gönül dünyalarında yeşerecek güzellik ve iyilik filizlerine, onlara güzel isimler vererek ufuk açmak da ebeveynlerin en önemli vazifelerindendir.

5.4.3. Güzel Terbiye etme, Güzel Bir Nesil Yetiştirme

Eyyub b. Musa’nın babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; “Hiçbir baba, evladına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir.”³³⁴

Bu hadis-i şerifte güzellik, bir sonraki nesil ve geleceğe hükmedecek hayırlı evlatlarla somutlaşan bir miras olarak karşımıza çıkar. Çocuk, Allah’ın bizlere vermiş olduğu iyi bir bakım, terbiye ve eğitimle yetiştirilmesi gereken bir emanettir. Çocuk insanlığın geleceği, yarının teminatı ve güvencesidir. Güzellik, iyilik, sabır, kanaat, hoşgörü, merhamet, ilim ve edeple yetiştirilmiş çocuk, güzel, huzurlu ve aydınlık bir gelecek demektir. Anne ve babaların “erzeli’l- umûr” denilen yaşlılık dönemlerini, rahat ve huzurlu geçirebilmeleri, kendilerine “ihsan”da bulunacak salih evlatlar yetiştirmeleri ile mümkün olacaktır.

Ebû Said el-Hudrî’nin (ra) naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları güzelce terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa ona cennet vardır.”³³⁵

Ebû Musa el-Eşârî’nin (ra) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Kimin bir cariyesi olur, onu güzel bir terbiye ile terbiye eder ve eğitimini güzel yapar, sonra onu hür bırakır ve evlendirirse onun için iki ecir vardır.”³³⁶

Bu ve benzeri hadislerde Rasûlullah (sav) kız çocuklarını hakir gören hatta geçim darlığını bahane ederek diri diri kumlara gömen cahiliye toplumuna, kız evlada karşı takınılması gereken tavır ve çocuklara yapılacak iyilikleri bir çok defa ve farklı kelimelerle ifade etmiştir. Bunlar; ihsanda bulunmak, ihtiyaçlarını görmek, infak etmek, maddi ve manevi sıkıntılarına sabretmek, yedirmek, içirmek ve giydirmek, evlendirmek ve terbiyelerini güzel yapmak, himaye etmek, merhametli davranmak ve kefilleri olmak, onlarla sohbetini güzel yapmak ve onlar hakkında Allah’tan korkmak. İbn Hacer, bu sayılan tutum ve davranışların hepsinin “ihsan” kavramına dahil olduğunu söyler.³³⁷

³³³ Müslim, Adab,2; Ebû Dâvûd, Edeb, 69; Tirmîzî, Edeb, 64.

³³⁴ Tirmîzî, Birr, 33.

³³⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 120, 121; İbn Hanbel, III, 96.

³³⁶ Buhârî, İlim, 31; İbn Mâce, Nikah, 42.

³³⁷ Canan, İbrahim, 1988, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, II, 496.

Ebû Hureyre'nin (ra) naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecûsî yapar...”*³³⁸

Bu hadisten de anlaşılacağı üzere, anne babanın çocuğuna vereceği terbiyenin mahiyeti ve üslubu, onun dünya ve ahiret hayatını doğrudan etkiler. Ayrıca insanlığın yarınını şekillendirecek neslin yetiştirilmesi gibi hassas bir konuda, nebevî öğretisi bizim için rehber olmalıdır. Kanaatimizce Rasûlullah'ın (sav) çocuklara yaklaşımındaki genel ilkeleri hadis rivayetleri ile zikretmek faydalı olacaktır.

Ebû Hureyre (ra) anlatıyor; “Rasûlullah (sav) (torunu) Hasan b. Ali'yi öptü. O sırada yanında Akra b. Habis et-Temîmî oturmaktaydı. Akra şöyle dedi; “Benim on çocuğum var ama hiçbirini öpmüş değilim.” bunun üzerine Rasûlullah (sav) ona baktı ve şöyle dedi; *“Merhamet etmeyene merhamet edilmez.”*³³⁹

Bu hadisin gereği çocukları sevgi, merhamet ve şefkatle yetiştirmek ve terbiye etmektir.

Enes b. Malik şöyle demiştir; “Rasûlullah'a (sav) on sene hizmet ettim. Vallahi bir kez olsun “Öf!” bile demedi. Her hangi bir şeyden dolayı, *“Niçin böyle yaptın?”* demediği gibi, *“Şöyle yapsaydın ya!”* da demedi.”³⁴⁰

Çocukların terbiyesi esnasında onların da kararlarına, fikirlerine saygı göstererek; onları birer yetişkin gibi kabul edip, öyle muamelede bulunmak, fikirlerine destek vererek, yanlışlarını tashih ederek karakterini oluşturmada onlara yardımcı olmak Nebvî bir terbiye metodudur.

Hz. Peygamber'in üvey oğlu Ebu Hafs Ömer b. Ebu Seleme Abdullah b. Abdüsed'den, şöyle dediği rivayet edilmiştir; “Ben, Peygamber'in (sav) bakımında bir çocuktum. Yemek yerken elim kabın her tarafına uzanıyordu. Rasûlullah (sav); *“Yavrucuğum, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye.”* buyurdu. Ben de ondan sonra hep bu şekilde yedim.”³⁴¹ Yemeden içmeye, giyim kuşamdan yatıp kalkmaya, eve girip çıkmaya, camiye gitmekten namaz, oruç, sadaka gibi her davranışın ve her ibadetin bir adabı vardır. Sabırla, sevgi ve emanet bilinciyle hayatın bütün detayları, çocukların terbiyesinde adeta bir nakış gibi işlenmelidir.

5.4.4. Her İşin/Şeyin Güzel Yapılması

Hz. Peygamber'in (sav) insanlığa öğrettiği yaşam biçiminde güzellik, adeta her şeye saçılmış bir cevherdir. Bir hadis-i şerifte Rasûlullah (sav) Allah'ın her yapılan işte “ihsan”ı emrettiğini en çarpıcı örneğiyle birlikte dile getirmektedir.

Şeddad b. Evs'den (ra) nakledildiğine göre; *“Allah insana her işinde “ihsan”ı güzel ve zarif davranmasını emredip yazmıştır. (Savaşta bile) öldüreceğiniz zaman öldürmeyi “ihsan” ile (acı çekirmeden ve hunharca görüntülere meydan vermeden) yapın. Hayvan keseceğiniz zaman da kesme işini “ihsan” ile /en güzel şekilde yapın. Hayvanı kesecek olan kimse, bıçağını bilesin ve hayvanı sakınleştirsın.”*³⁴²

Hz. Peygamber (sav) bu telkini, ilk muhatabı olan ve savaşta “müsle” yapan bir cahiliye toplumuna ve oradan da kıyamete kadar gelecek bütün insanlığa yapmıştır. Kur'an'daki tavsiyeler³⁴³ ve Peygamber Efendimizin (sav) de komutanlarına savaş

³³⁸ Buhârî, Tefsir, (Rum), 2; Müslim, Kader, 22.

³³⁹ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65.

³⁴⁰ Buhârî, Edeb, 39; Müslim, Fedâil, 51.

³⁴¹ Buhârî, Et'ime, 2; Müslim, Eşribe, 10.

³⁴² Müslim, Sayd, 57; Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11; İbn Mâce, Zebâih, 3.

³⁴³ Nisâ 4/84; Tevbe 9/6-7; Mümtahîne 60/8-9.

öncesi verdiği talimatlar, mümkün olduğunca barışın ve huzurun sağlanmasına yönelik tedbirlerdir. Çünkü İslâm'da asıl olan barıştır. Hz. Peygamber (sav), bir ordu hazırlanıp savaş için yola çıkacağı esnada, ordunun komutanına şu tavsiyelerde bulunurdu;

“Müşrik düşmanlarıyla karşılaştığın zaman onlara şu üç seçeneği sun. Bunların hangisinde sana olumlu cevap verirlerse kabul et ve onları bırak; Onları İslam’a çağır; kabul ederlerse bunu kabullen ve onları serbest bırak. Onları kendi yurtlarından muhacir diyarına göç etmeye çağır. Eğer bunu yaparlarsa muhacirlerin haklarına ve sorumluluklarına sahip olacaklarını haber ver. Ama yurtlarından göç etmeyi kabul etmezlerse Müslüman bedeviler gibi olacaklarını, Allah’ın onlar için belirlediği hükümlerin kendileri için de geçerli olacağını söyle. Bu durumda ancak Müslümanlarla birlikte cihada katılırlarsa ganimet ve fe’y elde edebileceklerdir. Şayet bunu da reddederlerse cizye vergisi vermelerini teklif et. Eğer cizye vermeyi olumlu karşılırlarsa bunu kabullen ve onlara dokunma. Son olarak bunu da reddederlerse Allah’tan yardım dileyerek onlarla savaş....”³⁴⁴

Hz. Peygamber’in (sav) savaş esnasında yaşlı, kadın, çocuk ve din adamları gibi, savaşa bilfiil katılmayanlara dokunulmaması konusunda ashabını uyardığı bilinmektedir.³⁴⁵ Hz. Peygamber’in (sav) uyardığı bir diğer konu ise “müsle” dir.

“Müsle”, ölüye işkence demektir. Başta Hz. Hamza olmak üzere Uhud Savaşı’nda şehid olan Müslümanların kulaklarının ve burunlarının müşrikler tarafından kesilmesi, iç organlarının çıkartılıp parçalanması Hz. Peygamber’i (sav) ve ashabını çok üzmüştü. Sevdiklerini bu halde gören bazı mü’minler önlerine çıkacak ilk fırsatta bunun aynısını veya daha fazlasını müşriklere yapacaklarına dair karar almışlardı.³⁴⁶ Gün gelip Mekke fethedildiği esnada Müslümanlar bu fırsatı yakalamış ancak insan onuruna yakışmayan bu çirkin davranışlar Rahmet Elçisi tarafından yasaklanmıştı.

“Allah yolunda Allah’ın adıyla savaşın! Allah’ı inkâr edenlerle savaşın! Savaşın ama ganimet malına ihanet etmeyin. Ölümlere (organlarını keserek) müsle yapmayın! Asla çocukları öldürmeyin!”³⁴⁷

5.4.5. Güzel Amel

Enes b. Mâlik’in (ra) naklettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu; *“Kim güzelce abdest alır ve sevabını Allah’tan umarak (hasta olan) Müslüman kardeşini ziyaret ederse, yürüyerek yetmiş yılda katedilecek bir mesafe kadar cehennemden uzaklaştırılır.”³⁴⁸*

Güzel ve iyi amel için Kur’ân ve sünnette “salih amel” tabiri kullanılır. “Salih amel”, dinî literatürdeki yaygın kullanımı ile öncelikle “Allah Teâlâ’ya ibadet ve taatte bulunmak, Allah’ın yarattıklarının yararına olan faydalı işler” demektir. Helal ve meşru olan her türlü iş, şayet düzgün, sağlam, dürüst ve güzel yapılıyorsa bu, salih amel olarak nitelendirilir.

Salih amel, Müslümanlara sadece ahiret mutluluğu değil, güzelliklerle dolu bir dünya hayatı yaşamanın da kapılarını açar. *“Erkek veya kadın, kim mü’min olarak salih amel/iyi ve güzel iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını, yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”³⁴⁹*

³⁴⁴ Müslîm, Cihad ve siyer, 3; İbn Mâce, Cihad, 38.

³⁴⁵ Müslîm, Cihad ve siyer, 138; Tirmîzî, Siyer, 48.

³⁴⁶ Tirmîzî, Tefsîru’l- Kur’ân, 16.

³⁴⁷ Müslîm, Cihad ve siyer, 3; Ebu Dâvud, Cihad, 82; Muvatta, Cihad, 3.

³⁴⁸ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 3.

³⁴⁹ Nahl 16/97.

Adamın biri; “Ey Allah’ın Rasûlü! İnsanların hangisi daha hayırlıdır?” diye sordu. Rasulullah (sav); “Ömrü uzun olan ve ameli güzel olanıdır.”³⁵⁰ buyurdu.

Kula verilen ömür sermayesinin her an tükenebileceğine dikkat çeken Rasulullah (sav), gaflete düşerek aldanılan bazı konularda mü’minleri uyarmaktadır; “Yedi şey gelmeden (güzel, salih) ameller işlemede acele edin! Ne bekliyorsunuz? Her şeyi unutturan yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi, sıhhati bozan hastalığı mı, bunaklaştıran ihtiyarlığı mı ansızın geliveren ölümü mü, beklenenlerin en şerlisi Deccal’i mi? Yoksa kıyameti mi? Ki kıyamet (hepsinden) daha dehşetli ve daha acıdır.”³⁵¹

İman, güzel bir amelin, davranışın Allah indinde kabule mazhar olması için gereken ilk ve en önemli koşuldur. Peygamber Efendimiz (sav) bu konuda şöyle buyurur; “Allah, sırf kendi rızası için yapılmayan hiçbir ameli kabul etmeyecektir.”³⁵²

Rasûlullah (sav) ameli güzel olanın yüzünün de güzel olacağına işaret ederek şöyle buyurmuştur; “Gece namazı çok olanın gündüz yüzü güzel olur.”³⁵³

“Salah, iyilik, güzellik”, Allah’a inanan bir kişinin sadece ibadet hayatına değil, onun ahlakına ve tüm mahlukata karşı olan tutum ve davranışlarına da yansımalıdır. Mü’minin kendi kudretinin fevkinde olan, her an ve herkese karşı iyilik ve güzellik hali, güzel ahlak ve salih amel için Allah’ın yardımına talip olması ve Hz. Peygamber’in (sav) bizzat kendisinin de sık sık tekrarladığı şu dua ile bu talebini dile getirmesi gerekir;

“.....Allah’ım, beni amellerin en güzeline ve ahlakın en güzeline kavuştur. Onların en güzeline ancak sen ulaştırırsın. Beni kötü işlerden ve kötü ahlaktan muhafaza et. Bunlardan ancak sen koruyabilirsin.”³⁵⁴

5.4.6. Tekfin ve Definde Güzellik

İbn Ömer’den (ra) rivayet edildiğine göre; “Rasûlullah (sav) ile birlikte idim. Ensardan bir adam gelerek Hz. Peygamber’e (sav) selam verdi. Sonra şöyle dedi; ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Mü’minlerin hangisi daha faziletlidir?’. Hz. Peygamber, “Ahlâk bakımından en güzel olanları.” buyurdu. Sonra adam, ‘Mü’minlerin hangisi daha akıllıdır?’ diye sordu. Hz. Peygamber, “Ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananları. İşte onlar en akıllı olanlardır.” diyerek cevap verdi.”³⁵⁵

Rasûlullah (sav), dünya hayatının fani, ömür sermayesinin sınırlı, ölümün ise ani olduğunu her fırsatta ümmetine hatırlatarak, ölüme ve ölüm sonrası ebedî hayata her an hazırlıklı olunması gerektiğini telkin etmiştir. Bir gün namazgâha girdiği esnada bazı insanların ölçüsüz ve nahoş bir şekilde güldüklerini gören Peygamberimiz (sav), insanların hareketlerinde ölçülü ve davranışlarında güzel olmalarını hatırlatmak için onlara şu uyarıda bulundu;

“Aslında sizler ölümü çok sık hatırlamış olsaydınız şu gördüğüm (nahoş) vaziyette olmazdınız. Öyleyse lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın.”³⁵⁶

İslâm inancında ölüm, dünya hayatının sonu olmakla beraber ebedî hayatın başlangıcı, insanın yaratıcısına, Allah’a kavuştuğu bir vuslattır. Bu nedenle Müslüman

³⁵⁰ Tirmîzî, Zühd, 21; Dârimî, Rikak, 30.

³⁵¹ Tirmîzî, Zühd, 3.

³⁵² Nesâî, Cihad, 24.

³⁵³ İbn Mâce, İkamet, 174.

³⁵⁴ Nesâî, İftitah, 16.

³⁵⁵ İbn Mâce, Zühd, 31.

³⁵⁶ Tirmîzî, Sıfatü’l-kıyâme, 26.

kalbi hüznle dolu olsa da yakınını, mü'min kardeşini, bu dünyadan en güzel şekilde uğurlamaya çalışmalıdır. Dünya hayatına veda eden mü'minin Rabbine en güzel şekilde kavuşması, ebedi hayata maddi ve manevi kirlerinden arınmış bir şekilde başlayabilmesi için cenaze özenle yıkanır, güzel kokularla kokulanır ve sonra da güzelce kefenlenir. Allah Rasûlü (sav), sevgili kızı Zeyneb'in (ra) cenazesini nasıl yıkayacaklarını şöyle tarif etmiştir; *"Onu su ve sidr ile üç defa yahut beş defa hatta lüzum görürseniz daha fazla yıkayın. Sonuncuda bir parça da kafur katın."*³⁵⁷

Rasûlullah'ın (sav) tavsiyeleri doğrultusunda yıkanıp güzel kokular sürülen cenazenin saçları toplanıp düzenlendikten sonra saflığın ve temizliğin sembolü beyaz kumaşla kefenlenmesi de yine Rasûlullah'ın (sav) tavsiyesidir.³⁵⁸ Ayrıca Rasûlullah (sav); *"Biriniz, din kardeşini kefenlediği zaman, onu güzelce kefenlesin."*³⁵⁹ buyurarak kefenleme işine özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) oğlu İbrahim henüz on sekiz aylık iken rahatsızlanıp vefat etmişti.³⁶⁰ Bir baba olarak, oğlundan ayrılmak onu derinden hüznlendirmiş ve göz yaşlarına hakim olamamıştı. Ama Allah'ın takdiri karşısında sabır ve metanetle oğlunun defin işlemini kendi elleriyle yapmakta iken kerpiçlerle örtülen mezarda bir eğrilik gördü. Hemen bu kısmın düzeltilmesini istedi. Etrafındaki ashabı merak edip bunun sebebini sorduğunda ise; *"Bu, ölüye ne fayda ne de zarar verir, ancak hayattakilerin gözüne hoş görünür. Biriniz bir iş yaptığında onu en güzel şekilde yapsın. Zira Allah kişinin, işini sağlam yapmasından hoşlanır."*³⁶¹ Evladını kaybetmiş bir baba olarak Rasûlullah'ın (sav) oğlunun kabri başından yaptığı bu uyarı ihsan şuurunun müslümanın yaşantısındaki vazgeçilmez yerini göstermektedir.

5.4.7. En Güzel Taziye

Evladını kaybetmiş bir kimseyi tesellî etmek en zor işlerden biridir. Tesellî ederken aynı zamanda irşad etmenin yani ihsanın bir taziye mektubundaki tezahürünü yine Rasul-ü Ekrem Efendimizde bulmak mümkündür.

Mektup, bir oğlu vefat etmiş bulunan Muaz b. Cebel'e, onu taziye etmek için Rasûlullah (sav) tarafından yazılmıştır;

"Bismillahirrahmanirrahim,

Allah'ın elçisi Muhammed'den Muaz b. Cebel'e!

Sana selam olsun. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a olan hamdimi ifade ederim.

Emma ba'd; Allah ecrini büyük kılsın, sana sabır ilham etsin. Bize de, sana da, şükretmeyi nasib etsin. Şurası muhakkak ki, nefislerimiz, mallarımız, ehlimiz, Allah'ın hoş mevhibeleri ve geri almak üzere emanet bıraktığı ariyeleridir. Onlardan belli bir müddet istifade edersin. Önceden belirlenen vakit gelince elinden alınırlar. Ayrıca şunu da bil, Allah, verince şükretmemizi, alınca da sabretmemizi farz kıldı. Oğlun da Allah'ın tatlı bir mevhibesî, geri almak üzere emanet ettiği bir ariyeti idi. Seni neşe ve sürur içinde bir müddet onunla nimetlendirdi. Büyük bir ecir mukabilinde de senden geri aldı. Şöyle ki; Mükafatı umarak sabrettiğin takdirde, Allah'ın mağfireti, rahmet ve hidayeti seninledir.

³⁵⁷ Müslîm, Cenâiz, 36; Nevevî, Şerhu Müslîm, VII, 2.

³⁵⁸ Ebû Dâvud, Libas, 13; Tirmizî, Edeb, 46.

³⁵⁹ Müslîm, Cenâiz, 49.

³⁶⁰ Ebû Dâvud, Cenâiz, 48, 49.

³⁶¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, trs, et- Tabakâtü'l- Kübrâ, Dâru Sâdır, Beyrut, I, 142.

Öyleyse Ey Muaz! Üzerinde iki sıfatı cem etme. Dövünüp yakınmaların, sabrını yok ederse, kaybettiklerine pişman olursun. Sana gelen musibetin sevabını almaya gayret edersen, Rabbine itaat etmiş olur ve buna mukabil vaad ettiği mükafatın haklı talibi olursun. Bilirsin ki O'na musibet ulaşmaz.

Şunu da bil ki, dövünüp yakınmalar boşadır, öleni geri getirmez, üzüntüyü def etmez. Mükafatının güzel olmasına çalış. Vaad edilen ecrin talibi ol ki başına gelen musibet(ten elde edeceğin ecrin tesellisi) üzüntünü kaldırsın, hiç yokmuş gibi olsun. Kaderde olan değişmez. Vesselam”³⁶²

5.4.8. Güzel Ahlâk

Hadislere bakıldığı zaman hüsn ve ihsan kavramının güzel ahlâkı tavsif etmek için sıkça kullanıldığı gözden kaçmamaktadır. Hz. Muhammed (sav) bizzat kendi misyonunu tanımlarken; “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.*”³⁶³ buyurmuşlardır.

Ahlâk, kişinin yalnızca insanlarla ilişkilerinde değil, Rabbiyle, diğer canlılarla ve çevresi ile olan ilişkilerinde de etkin olan ve dikkat edilmesi gereken ilkelerin bütünü ve bir davranış düzenidir. İslâm ahlâkı ise, Cenab-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e bildirdiği ve onun hayatında görünür hale gelen, Hz. Peygamber'in (sav) davranış ve tutumlarında “en güzel örnek”liğini bulan ilke ve prensiplerden oluşan bir ahlâkî düzendir. İslâm ahlâkının ana hatlarıyla tüm ilkeleri Kur'ân ile belirlenmiş, Rasûlullah'ın (sav) sünnetinde ve sîretinde “üsve-i hasene” olarak tebarüz etmiştir.

Bir defasında Enes b. Mâlik'in amcasının oğlu Sa'd b. Hişam Medine'ye geldiğinde, Hz. Aişe'den kendisine Rasûlullah'ın (sav) ahlâkını anlatmasını istemişti. Hz. Aişe “Sen Kur'ân okuyorsun değil mi?” diye sorunca Sa'd, “Evet” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Aişe, “İşte Hz. Peygamber'in (sav) ahlâkı Kur'ân idi.” dedi.³⁶⁴

İslâm ahlâkının en belirgin yönleri, “hasbîlik” yani hiçbir çıkar kaygısı olmadan sırf Allah rızasını gözetmek ve “ihsan” yani kendisi Allah'ı görmese de her an Allah'ın onu gördüğünün bilincinde olmak ve ona göre davranmaktır. Ahlâkın güzel olmasında, ihsanın iman ile olan bağlantısı devreye girmektedir. Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde ahlâk- iman- ihsan birlikteliğine işaret ederek şöyle buyurmuştur; “*Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır.*”³⁶⁵

Rasûlullah (sav) her fırsatta ashabını güzel ahlâklı olmaya ve bunun için gayret göstermeye teşvik etmiştir. Buna işaret eden bir rivayette; “*Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâkla uygun biçimde davran.*”³⁶⁶ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken ise; “*Ey Muaz! İnsanlara güzel ahlâkla muamele et.*” tavsiyesinde bulunmuştur.³⁶⁷

Hz. Peygamber (sav), güzel ahlâkın dünyevî kazanımları yanında ahiretteki karşılığına da işaret ederek; “*Kıyamet günü mü'minin mizanında güzel ahlaktan daha ağır bir şey yoktur. Muhakkak ki Allah söz ve fiilleri çirkin kimselere son derece*

³⁶² Canan, a.g.e. I, 423.

³⁶³ İbn Hanbel, II, 381.

³⁶⁴ Müslim, Misâfirin, 139; Ebû Dâvûd, Tatavvû, 26.

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmîzî, Radâ, 11.

³⁶⁶ Tirmîzî, Birr, 55.

³⁶⁷ Muvattâ, Hüsnü'l- Huluk, 1.

öfkelenir.” buyurmuş,³⁶⁸ ahlâkını güzelleştiren kimseye cennetin en yüksek makamından bir köşk verileceğine kefil olduğunu bildirmiştir.³⁶⁹

Üsâme b. Şerîk naklediyor: Bedevîlerin, Hz. Peygamber’e (sav) “Kula verilen şeylerin en hayırlısı nedir?” diye sorduklarında, Hz. Peygamber’in de (sav) “ *Güzel ahlâk.*” cevabı verdiğine şahit oldum.³⁷⁰

Enes b. Mâlik (ra) anlatıyor; “Rasûlullah (sav) insanların en güzel ahlâklısıydı. Benim bir erkek kardeşim vardı, adı Ebu Umeyr’di. Zannederim yeni sütten kesilmişti. Rasûlullah (sav) gelip onu gördüğünde; “*(Ey) Ebû Umeyr! Ne yapıyor o nugayr (küçük kuş)?*” derdi. Ebû Umeyr bu küçük kuşla oynardı.”³⁷¹

Enes b. Mâlik’in ifade ettiği gibi Rasûlullah (sav) insanların ahlâk bakımından en güzeli idi. Bununla birlikte Hz. Peygamber, ahlâkını daha da güzelleştirmeye gayret ederek kötü ahlâktan Allah’a sığınır.³⁷² Ve şöyle dua ederdi; “*(Allah’ım!) Beni güzel ahlâka erıştır. Senden başka güzel ahlâka eristirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur!...*”³⁷³

İslâm akîdesinde, varlık ve bilgi düzeyinde her şeyin sebebi ve kaynağı Allah Teala kabul edilmektedir. Bütün varlığın olduğu gibi ahlâkın sebebi ve kaynağı da tabii olarak Allah’tır. Hz. Peygamber (sav) dahil bütün insanların, ahlâklarını güzelleştirmesi için Allah’a dua etmeleri böyle bir tasavvura dayanmaktadır. Çünkü İslâm inancında kişinin, Allah’ın inayeti ve hidayeti olmaksızın sırat-ı müstakîme ve güzel ahlâka ulaşması mümkün değildir.

5.4.9. Güzel Söz

Güzel söz, gönül alan, onur kırmayan, hak ve doğruyu gösteren,³⁷⁴ acı da olsa doğru olan ve Allah’a davet edip, salih amel işleyen, “ben Müslümanlardanım” diyenin sözüdür.³⁷⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de kökleri sağlam, sabit ve dalları göğe uzanan, Rabbin izniyle daima meyve veren güzel bir ağaca benzetilen güzel söz³⁷⁶, hadis rivayetlerinde sahibini ateşten koruyacak kadar güçlü bir davranış modeli ve salih amel olarak karşımıza çıkmaktadır.

“*Yarım hurma bile olsa, cehennem ateşinden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız, o vakit, güzel bir söze sarılın.*”³⁷⁷

İlahî güzellikten esinlenen; nebevî ahlâkın temel göstergelerinden birisi olan güzel söz, sadece ateşten koruyucu bir amel değil, aynı zamanda mü’min için bir tasadduk aracı olarak nitelendirilmiştir. Örneğin bir hadisinde Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır; “*Güzel söz, (namaza giderken) atılan her adım, sadakadır! Yol göstermek de bir sadakadır.*”³⁷⁸

³⁶⁸ Tirmîzî, Birr, 62.

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 7.

³⁷⁰ İbn Mâce, Tıb, 1, no:3436, 2/1137.

³⁷¹ Buhârî, Edeb, 112.

³⁷² Ebû Dâvûd, Vitr, 32; Nesâî, İstiâze, 21.

³⁷³ Buhârî, İman, 11.

³⁷⁴ Hucûrat, 49/ 11,12.

³⁷⁵ Fussilet, 41/33.

³⁷⁶ İbrahim 14/24, 25.

³⁷⁷ Müslîm, Zekât, 68.

³⁷⁸ Buhârî, Cihad, 72.

“Kullarıma söyle sözün en güzelini söylesinler....”³⁷⁹ ayetinin muhatabı olan Hz. Peygamber (sav) kendisi güzel sözlü olduğu gibi ashabın da güzel sözlü olmak hususunda sıkça uyararak, sözün güzel olması için ölçüleri ve ilkeleri de belirlemiştir;

Güzel söz, sevindirici sözdür. “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz (sevindiriniz), nefret ettirmeyiniz.”³⁸⁰

“(Sevdirici ve sevindirici) tatlı söz, (muhataba verilmiş) bir sadakadır.”³⁸¹

Güzel söz, muhatabın seviyesine uygun olan sözdür; “(Rabbimiz tarafından) insanlara aklı seviyelerine uygun olarak konuşmakla emrolunduk.”³⁸²

Güzel söz, Allah’a davet eden ve salih amel işleyen, ben Müslümanım diyenin sözüdür. “İnsanları Allah’a çağıran, salih, iyi iş yapan ve ‘ben müslümanım’ diyenden daha güzel (ahsen) sözlü kim vardır.”³⁸³

Rasûlullah’ın (sav) sünnetinde, kelimada ihsan, sadaka vermekle eş tutulur; “...Güzel söz sadakadır.”³⁸⁴

Söz hazinelerinin anahtarları kendisine verilen Kutlu Nebi, sözlerin en latifini, en veciz ve en anlaşılır biçimde söyler, konuşurken tane tane konuşur, anlatırken dinleyenler rahat kavrasın diye sözlerini tekrarlar.³⁸⁵

Rasûlullah’ın (sav) sözlerinin edebî niteliği hakkında, âhenkle telaffuz edilen az lafız ile anlatım güzelliğini, saygınlık ve vakar ile sıcak ve tatlı hitabeti, mümkün olabilecek en az söz ile derûnî bir anlam zenginliğini birleştirmiş, anlaşılması güç olan nadir kelimelerle sokak tabirlerinden ve yapmacıklıktan arınmış samimi ve tabii bir kelimelerle değerlendirilmesi yapılabilir. Yüce bir dinin mübelliği olarak sahip olduğu bu edebî üsluba işaret eden bir rivayette Rasûlullah (sav); “Bana sözün özü verildi.”³⁸⁶ buyurarak, üstün hitabetin O’nun nübüvvetinin bir gereği olduğuna işaret etmiştir.

Allah Rasûlü (sav), ümmetini faydasız lakırdılara karşı ikaz ederek, malayaniyi terk edebilmenin güzel Müslüman olmanın işareti olduğunu belirtmiştir.³⁸⁷ Ona göre sözün en kıymetli vasfı, samimi ve içten olmasıdır. Ebû Hureyre’nin naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; “Her kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun...”³⁸⁸

Söylenen her sözün hesap gününde bir karşılığının olacağını hatırlatan Allah Rasûlü (sav), “dili tutmanın” az, öz ve hayır konuşmanın hem bu dünyada hem de ahirette bir kurtuluş vesilesi olduğunu vurgulamıştır.

Hz. Peygamber (sav), Müslümanların konuşmalarında belli bir seviyenin olmasını salık verir, bu amaçla ümmetini uyararak; “En kötü olanlarınızı size haber vereyim mi? Onlar gevezelik edip ne söylediğine dikkat etmeden konuşanlardır.”³⁸⁹ buyurmuştur.

Kur’ân bizzat kendisini, “sözün en güzeli” olarak nitelemektedir.³⁹⁰ Bu meyanda Allah’ın Rasûlü de, “Sözün en güzeli Allah’ın kelamı, en güzel yol da

³⁷⁹ İsrâ 17/53.

³⁸⁰ Buhârî, İlim, 11, Edeb, 80, Cihad, 164; Müslim, Cihad, 6-7; Ebû Dâvûd, Edeb, 17.

³⁸¹ Buhârî, Cihad, 72, 128.

³⁸² Buhârî, İlim 4; Ebu Dâvud, Edeb, 20.

³⁸³ Fussilet 41/ 33.

³⁸⁴ Müslim, Zekât, 56; Tirmîzî, Birr, 36.

³⁸⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 18.

³⁸⁶ Buhârî, İ’tişam, 1, Cihad, 122; Müslim, Mesâcid, 5.

³⁸⁷ Muvatta’, Hüsnü’l- Huluk, 1; Tirmîzî, Zühhd, 11.

³⁸⁸ Buhârî, Rikak, 2; Müslim, İman, 74.

³⁸⁹ İbn Hanbel, II, 370.

³⁹⁰ Zümer 39/23.

Muhammed'in yoludur." buyurmuştur.³⁹¹ Dolayısıyla konuşmalar, söylenen sözler nitelik ve nicelik açısından bu iki kaynağa uyum gösterdiği nispette değer ve güzellik kazanacaktır. Özellikle öfke anında susabilmek, kelamı, yalan, gıybet, iftira ve boş sözden arındırabilmek kişiyi dilin afetinden koruyacaktır.

5.4.10. Güzel Bir Çığır Açmak

İslâm Peygamberinin dilinde ve söyleminde güzellik, sadece şimdiki zamanla sınırlı sonuçlar ihtiva etmez. Tam aksine güzel davranışlar, bugünü güzelleştirmenin yanı sıra gelecek zamana doğru uzanan kalıcı modeller haline dönüşür ve onu ilk olarak hayata geçiren kimsenin manevî hazinesine katkı sağlamayı, bu güzel davranış devam ettiği müddetçe sürdürür. Bugünü ve yarını, güzel bir işi başlatanı ve devam ettireni bir araya getirerek îrad edilmiş şu hadis-i şerif, oldukça önemli bir müjdeyi de ihtiva etmektedir: *"Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük ederse, hem kendi yaptığı için sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Ne var ki, o güzel işi yapanların sevaplarından da hiçbir şey eksilmez."*³⁹²

Ensar'dan Ebû Mes'ud, Ukbe b. Amr'dan rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) ; *"İyiliğe aracı olan kimseye, o iyiliği yapanların mükafatı gibi sevap vardır."* buyurmuştur.³⁹³

5.4.11. Borcu En Güzel Şekilde Ödemek (Ticârî ilişkilerde İhsan)

İslâm dini bir çok ayet ve hadiste, borç alıp verme, alış-veriş gibi ticârî ilişkilerde adaletin ötesinde yani "ihsan" üzere davranılmasını istemiştir. Ebû Hureyre'den (ra) rivayet olunduğuna göre, (Bir kere) Nebi (sav)'e muayyen bir yaşta matlubî (olan bir devesi)ni istemek üzere (bedevî) birisi gelmişti. Ve (bedevîlik adeti üzere) talebinde huşunet(kabalık) göstermişti. Ashab-ı Kiram bu bedevîye (kavlen ve fiilen) haddini bildirmek istemişlerse de Rasûlullah (sav); *"Bu adamı bırakınız, (dokunmayınız). Her sahib-i hakkın (edep dairesinde) hakk-ı talebi vardır."* buyurmuş sonra da; *"Devesi yaşta bir deve veriniz!"* diye (emretti). Ashab-ı Kiram; *"Ya Rasûlullah! O yaşta bir deve bulamıyoruz, ancak onun devesinden daha değerli bir bir yaşta vardır."* demişlerdi. Bunun üzerine Rasûlû Ekrem (sav); *"Bunu veriniz! Sizin en hayırlınız borç verimi en güzel olanınızdır."* buyurmuştur.³⁹⁴

Bu hadis-i şerifte, borçlunun, borcunu eda ederken alacaklıya borç aldığı şeyin cinsi, keyli, vezni, pahası cihetiyle daha iyisini vermesinin ma'rûf ve ihsan, bunu alacaklının almasının ise helal olduğu hususunda yüksek ahlâkî bir erdem öğretilmektedir. Rasûlullah (sav) bu şekilde borcun eda edilmesini "ahsen-i kaza" şeklinde ifade ederek, bu şekilde davranmayı teşvik ve methetmiştir.³⁹⁵ Câbir b. Abdillâh'tan (ra), Rasûlullah'ın (sav); *"Satarken, alırken, alacağını talep, borcunu eda ederken seha (ve suhulet) gösteren kimseye Allah rahmet eylesin!"* buyurduğu rivayet edilmiştir.³⁹⁶

Hadis-i şerifte, alışveriş de dahil olmak üzere bütün medenî muamelelerde müsamahaya, hüsnü muameleye, ihsan ve ikram ahlâkının icab ettirdiği şekilde davranmaya teşvik ve terğib vardır.

³⁹¹ Nesâî, Sehv, 65.

³⁹² Müslîm, İlim, 15.

³⁹³ Müslîm, İmâre, 133.

³⁹⁴ Buhârî, İstikrâz, 5, Vekâlet, 6; Müslîm, Musâkât, 120.

³⁹⁵ Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, 1974, D.İ.B. Yayınları, Ankara, VII, 90.

³⁹⁶ Buhârî, Buyu', 16.

İnsanî ilişkilerde, hüsn-i muamelenin, kolaylık göstermenin bereket ve saadet vesilesi olduğunda şüphe yoktur. Ebû Katâde'den (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav); “Allah Teâlâ'nın kendisini kıyamet günü sıkıntılardan kurtarmasını isteyen kimse, borcunu ödeyemeyen kişiye ya mühlet versin ya da borcunu silversin.” buyurmuştur.³⁹⁷

Ebû Huzeyfe'den (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav), Allah'ın (dünyada) kendisine mal mülk verdiği kimse Allah'ın huzuruna getirilir. Allah Teâlâ ona; “Dünyada bu mal ile ne yaptın?” diye sorar. Râvî diyor ki; Kullar (o gün) Allah'tan hiçbir şeyi gizleyemezler. Bunun üzerine o kimse: “Ey Rabbim, sen bana mal verdin, ben de insanlarla alışveriş ettim. Kolaylık göstermek âdetimdi; Hali vakti yerinde olanlara kolaylık gösterir, darda olanlara da mühlet verirdim.” der. Bunun üzerine Allah(cc.): “Kolaylık göstermek bana senden daha çok yakışır” der ve meleklerle, “Bu kulumun kusurlarını affedin.” buyurur. Ukbe b. Âmir ve Ebû Mesud el-Ensârî (ra.), biz bu sözleri böylece Peygamberimizin (sav) ağzından işittik, demişlerdir.³⁹⁸

5.4.12. Edebin Güzelliği (Adab) ve İhsan

Ahlâk bir davranış düzenidir, ilke ve kurallardan oluşur. Edep ise bu ilke ve kurallara uyarken veya onları uygularken, en güzel şekilde yapmayı ifade eder. İbadetin, yemek yemenin, yolda yürümenin, insanlara yardım etmenin bir ahlâkî bir de edebi vardır. Ahlâkî olan ile estetik olanı buluşturma anlamına gelen edep, iyiyi ve güzeli kemal derecesinde gerçekleştirmeyi bir zevk haline getirmektir.

Bir işi yapmak önemli olmakla birlikte, edebine/adabına uygun bir şekilde yapmak daha önemlidir. Bu kemal derecesi klasik İslâm kültüründe “ihsan” kavramıyla ifade edilmiştir. Nitekim “hasen” kelimesi hem ahlâkî “iyi”yi, hem de estetik anlamda “güzel”i temsil etmektedir. Bir fiilin “hasen” olması, ahlâkî kurallara uygunluğu gerektirdiği gibi, edebe uygunluğu da iktizâ eder. Örneğin düşküne yardım etmek ve infakta bulunmak ahlâkî bir davranıştır. Bu yardımı, infaki yaparken onu rencide etmeden “sağ elin verdiğini sol el duymadan” yapılması ise o işin adabındandır. Yapılması gereken iyi ve doğru davranışı, adabına uygun bir şekilde ifa etmek o davranışın ecrini artıran bir ziyade, ince bir duygu, zevk ve hassasiyetin, ihsan şuurunun bir neticesidir.

Hadis eserlerinin içerdiği konuların yalnızca birine ayrılmış müstakil tasnif devri eserleri içinde ahlak ve edeble ilgili olanlar bulunmaktadır. İbn Ebi'd- Dünya'nın, Harâitî'nin ve Taberânî'nin *Mekârimü'l- Ahlâk* adlı eserleri bu türün en meşhur olanlarındandır. Buhârî'nin *Edebü'l Müfred*, Abdullah b. Mübârek'in *ez-Zühed ve'r-Rekâik*, Beyhâkî'nin *el-Âdab* adlı derlemeleri de, ahlâk ve adabla ilgili hadislerin yer aldığı müstakil hadis eserlerindendir. Bu eserlerde bir araya getirilen adab hadislerinde, bütün ibadetlerin ve hayata dair neredeyse bütün fiillerin, en güzel şekilde nasıl yapılacağı detaylı bir şekilde işlenmiştir. Yani bu külliyat bir yönüyle, ihsanın hayata yansımalarının hadislerle izah edildiği eserlerdir.

Edeb, insanlarla ilişkilerinden ibadetlerine kadar mü'minin günlük hayatında her alanı kuşatan, böylece bireysel ve toplumsal hayatın bütün detaylarını tanzim edip güzelleştiren bir işlev görür. Bu çerçevede yeme-içme, giyim-kuşam, selamlaşma, uyku gibi burada bahsedeceğimiz birkaç başlık adabın yanı sıra ihsan kavramının hadislerdeki ifadesidir. Örneğin;

³⁹⁷ Müslîm, Musâkât, 32.

³⁹⁸ Müslîm, Musâkât, 29.

Yeme-İçme Adabı: “Yemek yiyeceğiniz zaman (önce) besmele çekin. Eğer yemeğe başlarken besmele çekmeyi unutursanız, başı için de sonu için de “bismillah” deyin.” buyurmuştur.³⁹⁹

Hafsa’dan (ra) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir; “Peygamber (sav), yemek, içmek ve giyinmekte sağ elini, bunların dışında ise sol elini kullanırdı.”⁴⁰⁰

Ebû Hureyre’den (ra) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir; “Rasûlullah Efendimiz asla bir yemeği beğenmemelik etmemiştir. İştahı varsa yer, hoşlanmazsa yemezdi.”⁴⁰¹

Câbir’den (ra) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir; Peygamber (sav) ailesinden katık istemişti. Sirkeden başka bir şey yok dediler. Rasûlullah; “*Getir*”, dedi ve “*Sirke ne iyi katıktır, sirke ne güzel katıktır.*” diyerek yemeye başladı.⁴⁰²

Vahşi b. Harb’den (ra) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir; Bir gün Peygamber’in (sav) ashabı; Ya Rasûlallah, yemek yiyoruz, ama karnımız doymuyor, dediler. “*Muhtemelen ayrı ayrı yiyorsunuz*”, diye karşılık verdi. Evet, dediler. Peygamber (sav) de; “*Birlikte yiyin ve besmele çekin ki yemeğiniz bereketli olsun.*” buyurdular.⁴⁰³

İbn Abbas’tan (ra) rivayet edildiğine göre Rasul-i Ekrem (sav); “*Suyu develerin içişi gibi bir nefeste içmeyin; iki veya üç nefeste için; içerken besmele çekin. İçtikten sonra da Allah’a hamd edin.*” buyurmuştur.⁴⁰⁴

Ebû Hureyre’den (ra) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir; “Rasûlullah(sav), kabın veya tulumun ağzından su içmeyi yasakladı.”⁴⁰⁵

Bu hadislerde Rasûlullah (sav)’ın yeme ve içme adabıyla ilgili bir çok uyarısı ve tavsiyesi, günlük hayatımızın en rutin işlerini dahi itina ile ince bir nezaket ve zerafet ile güzel bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret eder.

Giyinme adabı: İbn Abbas’tan (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav): “*Beyaz giysi giyin; çünkü o, giysilerinizin en hayırlısı / güzelidir. Ölülerinizi de beyaz renkli bezle kefenleyin.*” buyurmuştur.⁴⁰⁶

Ebû Saîd el- Hudrî’den (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav): “*Bir Müslümanın en güzel giyinme şekli, elbisesini baldırına kadar uzatmasıdır; topuklarına kadar uzatmasında da mahzur yoktur. Ancak topuktan aşağı uzanan kısmı ateştir. Allah Teâlâ kibirlenerek elbisesini sürüyen kimsenin yüzüne bakmaz.*” buyurmuştur.⁴⁰⁷

Muazb. Enes’ten (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav), “*Bir kimse, imkanı varken, Allah için tevazu gösterip (lüks) giyinip- kuşanmayı terk ederse Allah Teâlâ kıyamet gününde bütün insanların önünde onu huzura çağırır ve iman (ehlinin giyeceği) elbiselerden dilediğini seçmede özgür bırakır.*” buyurmuştur.⁴⁰⁸

Hz. Peygamber’in (sav) öğretilerinde, Müslümanların temiz ve kibar insanlar olarak, göz zevkine uygun, şık bir giyim kuşam ve süslenme tarzını benimsemeleri öngörülür. Kendini beğenme, kıyafetiyle kendini ispatlama, pahalı harcamalarla israfa dalma gibi hatalı tutumlardan sakındıran Rasûl-i Ekrem, mütevazı, zarif ve nezih bir

³⁹⁹ Ebû Dâvûd, Et’ime, 15; Tirmîzî, Et’ime, 47.

⁴⁰¹ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslîm, Eşribe, 187.

⁴⁰² Müslîm, Eşribe, 167, 169.

⁴⁰³ Ebû Dâvûd, Et’ime, 14.

⁴⁰⁴ Tirmîzî, Eşribe, 13.

⁴⁰⁵ Buhârî, Eşribe, 24; Müslîm, Musâkât, 136.

⁴⁰⁶ Ebû Dâvûd, Tıb, 14, Libas, 1; Tirmîzî, Cenâiz, 14.

⁴⁰⁷ Ebû Dâvûd, Libas, 26.

⁴⁰⁸ Tirmîzî, Sıfatu’l- Kıyâme, 39.

giyim alışkanlığı edinmemizi istemiştir. Böylece Müslümanın özündeki, ahlâkındaki güzellik ve tevazu, dış görünüşüne de yansımış olacaktır.

Selamlaşma adabı: Abdullah b. Amr b. As'tan (ra) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Bir adam Rasûlullah'a (sav) Müslümanlıktaki hangi amel (davranış) daha hayırlıdır? diye sordu. Rasûlullah Efendimiz, *"Yemek yedirmen, tanıdığın ve tanımadığın herkese selam vermendir."* buyurdu.⁴⁰⁹

Mikdad'dan (ra) rivayet edildiğine göre o, uzun bir hadiste şöyle diyor; *"Rasûlullah (sav) geceleyin gelir, uyuyanları uyandırmayacak ve uyanık bulunanlara işittirecek şekilde selam verirdi. (Yine) bir gün geldi ve her zaman ki gibi selam verdi."*⁴¹⁰

Ebû Hureyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav), *"Binekli, yürüyene; yürüyen, oturana; az olanlar, çok olanlara selam verir."* buyurmuşlardır.⁴¹¹ Buhârî'nin bir rivayetinde *"Küçük, büyüğe selam verir."* şeklindedir.⁴¹²

Enes'ten (ra) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir; Rasûlullah (sav) bana, *"Yavrucuğum, ailenin yanına girdiğinde selam ver ki sana ve hane halkına bereket olsun."* buyurdu.⁴¹³

Ebû Ümame'nin (ra) naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanların Yüce Allah katında en hayırlısı, önce selam verenleridir."*⁴¹⁴

Allah Teâlâ'nın *"...Size verilen selama daha güzeliyle karşılık verin...."*⁴¹⁵ Emri mucibince Hz. Peygamber de (sav) selama güzel lafızlar eklemenin ecir artırdığına dikkat çekmiş, *"es- Selamü aleyküm"* sözüne, *"ve rahmetullah ve beraketuh ve mağfîratüh"* gibi sözcükler eklemek suretiyle kendisine selam veren kişilerden her birinin söylediği fazladan sözler için ayrıca sevap kazanacağını bildirmiştir.⁴¹⁶

Meclis Adabı: İbn Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav), *"Sizden biri, bir kimseyi oturduğu yerden kaldırıp da oraya kendisi oturmasın. Fakat ya sıkışın veya yer açın."* buyurmuştur.

İbn Ömer (ra), bir mecliste kendisine yer vermek için kalkan kimsenin yerine oturmazdı.⁴¹⁷ Ebû Hureyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav), *"Biriniz oturduğu yerden kalkıp dışarı çıkarsa döndüğünde, eki yerine oturma hakkına (herkesten) daha fazla sahiptir."* buyurmuştur.⁴¹⁸

Amr b. Şuayb'dan (ra), babası vasıtasıyla dedesinden rivayet edilmektedir. Rasûlullah (sav), *"(Camide yahut toplantıda) izinlerini almadıkça iki kişinin arasına sokulmak helal olmaz."* buyurmuştur.⁴¹⁹ Ebû Dâvûd'un diğer bir rivayetinde ise *"İki kişinin arasına ancak izinleri alındıktan sonra oturulur."* denilmiştir.⁴²⁰

Uyku Adabı: Berâ b. Azîb, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine şunları söylediğini bildirmiştir: *"Yatacağın zaman namaz için abdest aldığın gibi abdest al. Sonra sağ tarafın üzerine yat ve şöyle de; 'Allahım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Sırtımı sana dayadım, sana karşı ümit ve korku besleyerek...Senden"*

⁴⁰⁹ Buhârî, İman, 20, İsti'zan, 9; Müslîm, İman, 63.

⁴¹⁰ Müslim, Eşribe, 174.

⁴¹¹ Buhârî, İsti'zan, 5; Müslîm, Selam, 1, Adab, 46.

⁴¹² Buhârî, İsti'zan, 7.

⁴¹³ Tirmîzî, İsti'zan, 10.

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 132, 133.

⁴¹⁵ Nisâ 4/86.

⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 131, 132.

⁴¹⁷ Buhârî, Cum'a, 20; Müslîm, Selam, 28, 29.

⁴¹⁸ Müslîm, Selam, 31.

⁴¹⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 21; Tirmîzî, Edeb, 11.

⁴²⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 21.

siğınacak yer yine sensin, senden kurtulacak yer de yine sensin. Allahım! İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin Peygamberine iman ettim.’ Şayet o gece ölecek olursan fitrat üzere ölürsün. (Uyumadan önce) söyleyeceğin son sözler bunlar olsun.”⁴²¹

Ebu Berze’den nakledildiğine göre, Rasûlullah (sav), yatsıdan önce uyumayı ve yatsı sonrasında da (oturup) konuşmayı hoş karşılamazdı.⁴²² Amr b. Osman b. Affan’ın (ra) , babasından naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Sabah uykusu, rızkın azalmasına sebep olur.*”⁴²³

Hadislerde uykunun Yüce Allah’ın bir nimeti olarak gerekliliğinin yanı sıra ibadeti engelleyecek kadar çok olmamasına dikkat çekilmiştir. Uykuya dalmanın da uykudan uyanmanın da Allah’ın dilemesiyle gerçekleşeceği bu sebeple “küçük ölüm”e benzetilen uykuya, kişinin Allah’ı yanında hissederek, dua, zikir ve istiğfar ile manen hazırlanması tavsiye edilmiştir. Akıl ve şuurun devre dışı kaldığı uyku halinde başına gelebilecek maddî zararlara karşı da kişinin tedbir alması gerekliliği hadislerde yer bulmuştur. Örneğin Nebevî bir tedbir olarak, etrafı çevrili olmayan damda uyuması yasaklanmış⁴²⁴, uyumadan önce evdeki ateşin ve lambaların söndürülmesi istenmiştir.⁴²⁵

Birkaçını örneklendirmeye çalıştığımız, hadis kitaplarında geniş hacimli yer tutan adab başlıkları oldukça fazladır. Abdest ve temizlik adabından başlayan başlıklar, namaz, oruç, zekât ve sadaka, yeme içme, selamlaşma, hasta ziyareti, yolculuk, izin isteme, uyku, oturma, giyim-kuşam, süslenme, mescitlere girme, ilim, ikram, sohbet ve arkadaşlık, ziyafet, alış veriş adabına kadar hayatın her sahasını kapsayacak şekilde teferruatlı bir şekilde sıralanır. Kısacası edeb, Kur’ân-ı Kerîm’de işaret edilen Rasûlullah Efendimizin (sav) güzel ahlakının, günlük hayattaki her bir davranışında vücut bulmuş hali ve yapılacak her işin en güzel şekilde ve ihsan üzere oluşunun tarifidir. Ahlâkî iyi ile estetik güzelin buluşmasıdır.

5.5. “İyilik Etme” Manasında İhsan

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde bizlere bildirilen (emredilen) iyilik, salih bir amel, dinî bir vecibe ve bizim tüm hayatımızı ibadete dönüştüren bir ahlâkî ilkedir. Saymakla bitmeyecek kadar çok olan bu tür davranışları bir yarış havası içinde yapılması ve bu uğurda gösterilen çaba hadislerde sıkça dile getirilip övülmüştür. Herkesin yapabileceği bir iyiliğin var olduğu, hatta iyilik olarak değerlendirilebilecek davranışları sadece yapmakla kalmayıp başkalarının da yapmasına vesîle olmanın önemi hadislerde vurgulanan konulardandır. Birçok hadiste insanlar iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik edilmiş ve iyilikte bulunanlara farklı müjdeler verilmiştir. Çünkü dinimizin en önemli özelliği bütün insanlığı iyiliğe, güzelliğe, hakka, adalete, barışa ve kardeşliğe çağırmasıdır.

Hadis rivayetlerinde ahlâk ve din ilişkisi, dinden ahlâka doğru giden bir yol takip edilerek ortaya konmuştur. Dinî olan her emir ve yasak, tavsiye ve telkin kişiyi güzel ahlâka bir adım daha yaklaştırmayı hedeflemiştir. Güzel ahlâkın neticesi ise salt iyiliktir. Buna göre ‘iyilik’, ilahi ve nebevi iradeyle uyum içerisinde ortaya konulan bütün davranışlardır.

Hadis rivayetlerinde, gerek iyiliklerin ve gerekse kötülüklerin mahiyeti, eylemden niyete intikal ettirilmiş, bir fiili iyi veya kötü kılan şeyin o eylemin

⁴²¹ Buhârî, Vudu’, 75.

⁴²² Buhârî, Mevâkitü’s-salât, 23.

⁴²³ İbn Hanbel, I, 73.

⁴²⁴ Tirmîzî, Edeb, 72.

⁴²⁵ Buhârî, İsti’zân, 49.

kaynağındaki niyet olduğu belirtilerek niyetin belirleyiciliğine de vurgu yapılmıştır. Bu sebeple “*Ameller niyetlere göredir.*”⁴²⁶ hadisi amellerin değerini takdir noktasında bir mihenk taşı konumunda kabul görmüştür.

Hadislerde “iyilik” kavramı; birr, ma’rûf, hayr, kerem, in’am, infak, hilm, sadaka, cömertlik vb. birçok kelime ile ifade edilirken, “iyilik” anlamında en çok kullanılan kelimelerden biriside “hasene” dir.

5.5.1. Hadislerde İyiliğin(İhsan) Tanımı

Hadislerde “iyilik”, çok farklı ve zengin bir lafız çeşitliliği ile hayatın her sahasına yayılarak, bazen vicdan bazen komşu bazen imanla ilinti kurularak, en küçük iyiliğin dahi önemine vurgu yapılarak defalarca tanımlanmıştır.

Vâbisa b. Ma’bed’in (ra) naklettiğine göre, Rasûlullah (sav), kendisine, “*İyilik ve kötülüğün ne olduğunu sormaya geldin, değil mi?*” demiş, Vâbisa da, “Evet” karşılığını vermişti. Bunun üzerine Allah Rasûlü, parmaklarını birleştirip Vâbisa’nın göğsüne vurarak, üç defa, “*Sen fetvayı kendinden iste, Sen fetvayı kalbinden iste, Ey Vâbisa!*” buyurmuş; ardından da şunları ilave etmiştir;

“*İyilik, içinin huzurlu, kalbinin rahat olduğu şeydir. Kötülük ise, içine huzursuzluk, gönline de tereddüt ve rahatsızlık veren şeydir; velev ki insanlar sana fetva versinler ve sana (farklı) açıklamalarda bulunsunlar.*”⁴²⁷ Yine bir başka hadiste iyilik şöyle tanımlanır;

Nevvas b. Sem’ân el- Ensârî (ra) naklediyor; Allah Rasûlü’ne (sav) “İyilik ve kötülük nedir?” diye sordum. O da şöyle buyurdu;

“*İyilik, güzel ahlâktır. Kötülük ise, içini (vicdanını) rahatsız eden ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir.*” buyurdu.⁴²⁸ Bu hadislerin şerhine bakıldığında;

“Birr”, sözcüğüne belirli iki açıdan anlam verilebilir. Bunlardan birisi, mahlukata iyi muamelede bulunma açısından (verilen anlam)dır. Bu bağlamda birr, bazen özellikle anne-babaya iyi muamelede bulunma anlamında kullanılır ve “*birru’l-valideyn*” denilir. Ancak birr çoğunlukla mahlukatın geneline iyi muamelede bulunma anlamında kullanılır.⁴²⁹ İbn Ömer (ra) şöyle dermiş; “Birr, kolay bir şeydir; güler yüz ve tatlı dil.” Birr’in anlamlarından ikincisi şudur; Birr ile zahirî ve batınî taatlerin tamamını yerine getirmek kastedilir. Yüce Allah’ın şu ayetinde olduğu gibi;

“*Birr (iyilik), yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir. Asıl birr (iyilik), o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekat verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir.*”⁴³⁰

İyiliğin “sıdk” kelimesi ile ifade edildiği ve vicdanla irtibatlandırıldığı bir başka hadis ise şöyledir; Hz. Ali’nin (ra) oğlu Hz. Hasan (ra) naklettiğine göre; Rasûlullah’tan (sav) şu hadisi ezberledim; “*Seni şüphelendireni bırak, seni şüphelendirmeyene bak.*

⁴²⁶ Buhârî, Bedu’l- Vahiy,1, İman,41; Tirmîzî, Fedâilu’l- Cihad,16; Nesâî, Tahâret, 60,Talâk, 24; Eymân, 19; İbn Mâce, Zühd, 26; İbn Hanbel, 25, 43.

⁴²⁷ Dârimî, Buyu’, 2, 642.

⁴²⁸ Müslim, Birr ve Sıla, 5.

⁴²⁹ İbn Receb, Ebu’l Ferec Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman ed- Dimeşki, 2001, *Câmiu’l- Ulûm ve’l- Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmi’il- Kelîm*, Tahkik, Şuayb el Arnaût ve İbrahim Bacis, Müessesetü’r- Risâle, Beyrut, II, 97-101.

⁴³⁰ Bakara 2/177.

Çünkü doğruluk, içini (vicdanını) huzur içinde olmasıdır. Yalancılık ise (vicdanı huzursuz eden) şüphedir."⁴³¹

İyiliğin komşuyla alaka kurularak anlatıldığı bir başka hadiste; Bir adam Hz. Peygamber'in (sav) yanına gelerek; "Ya Rasûlallah! İyilik ettiğim zaman iyilik ettiğimi, fenalık ettiğim zaman fenalık ettiğimi nasıl bilebilirim?" diye sordu. Hz. Peygamber (sav); *"Senin (ne ettiğini bilen) komşuların 'İyilik ettin' dedikleri zaman hakikaten iyilik etmişsin ve onlar 'Fenalık ettin' dedikleri zaman hakikaten fenalık etmişsindir."* buyurdu.⁴³²

Hem maddî, hem de manevî iyiliğin, "sadaka" ve "ma'rûf" kelimeleriyle ifade edildiği bir başka hadiste ise iyiliğe ulaşmanın tek yol değil birçok yolla gerçekleştirilebileceği zikredilir.

Saîd b. Ebu Bürdeb. Ebu Musa el- Eşârî'nin , babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur; *"Her Müslüman sadaka vermelidir."* Oradakiler, "Peki, ya verecek bir şey bulamazsa?" deyince Rasûlullah (sav) *"O zaman çalışır ve (kazandığından) hem kendisi faydalanır hem de sadaka verir."* buyurdu." Buna da güç yetiremezse ya da yapamazsa?" dediler. *"Yardıma muhtaç, mazlum ve mağdur bir kimseye yardım eder!"* buyurdu. "Bunu da yapamazsa?" dediler. *"İyiliği emretsin/ teşvik etsin!"* buyurdu. "Bunu da yapamazsa?" dendiğinde, Rasûlullah (sav) *"Kötülükten uzak dursun . Bu da onun için sadakadır."* buyurdu.⁴³³

İyiliğin "hasene" kelimesiyle ifade edildiği ve iman ile ilişkilendirildiği bir başka hadis ise; Ebu Musa'nın rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur;

*"Kim bir iyilik yaptığında seviniyor, bir kötülük yaptığında ise üzüliyorsa, o mü'mindir."*⁴³⁴

5.5.2.Kötülüğe Karşı İyilik Etmek

"İyiliğe iyilik her kişinin; kötülüğe iyilik ise er kişinin kârıdır." Şeyh Edebalı'nın dilinden dökülen bu veciz söz aslında kaynağını bir hadis-i şeriften alır. Huzeyfe (b. el-Yemam) tarafından nakledildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; *"İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz." diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinizde (bir ilke olarak) yerleştirin"*⁴³⁵

İyilik etmenin başlıca üç şekli vardır; Birincisi, yapılan bir iyiliğe karşılık iyilik etmektir. Yapılan bir iyiliğe en azından teşekkür etmek, ya da iyiliğe benzeri bir iyilikle karşılık vermek insanın en doğal görevidir. Tabîî olan bu davranış iyiliğin en asgarî halidir ve insan üzerinde bir vecibedir. İkincisi, karşılık beklemeden iyilik etmektir. Şüphesiz böyle davrananlar birinci basamaktakilerden daha üstün bir seviyede olan kimselerdir. Üçüncüsü ise, kötülük edene iyilik etmektir ki, yapılan iyiliklerin en üst seviyesi de budur. Hakk ve halk nezdinde de en kıymetli iyilik işte bu tür iyiliklerdir. Tedricî olarak sıralanan bu iyilik seviyelerinin ilki adaletin ve hakkın gereği, ikinci ve üçüncü seviyedeki iyilik ise ihsanın gereğidir.

⁴³¹ Tirmîzî, Sıfatu'l- Kıyâme, 60.

⁴³² İbn Mâce, Zühd, 25.

⁴³³ Buhârî, Edeb, 33.

⁴³⁴ İbn Hanbel, Musned, 4.

⁴³⁵ Tirmîzî, Birr, 63.

Rasûlullah (sav), Ukbe b. Âmir'e bazı ahlâkî prensipleri tavsiye ederken de şöyle buyurmuştur; *"Seninle ilgisini kesenden sen ilgini kesme! Sana vermeyene sen ver! Sana kötülük eden sen bağışla!"*⁴³⁶

Kötülüğe karşı iyilik etmeyi sürdürmek, akrabalarla ilişkilerde de esas alınması gereken bir ilke olarak hadislerde zikredilir. Ebû Hureyre (ra) anlatıyor; Bir adam, "Ya Rasûlallah (sav), benim akrabalarım var. Onlarla ben irtibat kuruyorum, fakat onlar benimle ilişkiyi kesiyorlar. Onlara iyilik yapıyorum, onlar bana kötülük ediyorlar. Onlara yumuşak davranıyorum, onlar bana kaba davranıyorlar." dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav); *"Eğer dediğin gibi yapıyorsan, senin bu tutumun onlara giran geliyor. Böyle ilişkiyi ve iyiliği sürdürerek davranmaya devam edersen, onlara karşı Allah'ın desteği seninle olur."*⁴³⁷ buyurdu.

Mus'ab b. Umeyr'in kardeşi Ebu Aziz b. Umeyr anlatıyor; "Bedir günü esirler arasındaydım. Rasûlullah (sav), *"Esirlere iyi davranın!"* buyurdu. Ben bir ensar grubunun elinde esirdim. Ensar, Rasûlullah'ın (sav) emrine uyarak sabah ve akşam ekmek ve yemeklerini bana ikram ederler, kendileri de hurma ile yetinirlerdi."⁴³⁸

Yine Peygamber Efendimiz (sav) Mekke'yi fethettiğinde, kendisine ve İslâmiyet'i seçen mü'minlere akla hayale gelmedik eziyetler ve işkenceler yapmış olan, Rasûlullah'ı (sav) doğup büyüdüğü bu şehirden kendisine inananlarla birlikte hicret etmeye mecbur bırakan Mekkelilere; *"Size ne yapacağımı sanıyorsunuz?"* deyince; onlar, etrafında toplanıp, "Sen iyi bir kardeş ve iyi bir kardeş oğlusun" dediler. Rasûlullah da (sav); *"Bu gün artık sizler hiçbir şekilde hakir görülmeyeceksiniz; Haydi şimdi dağılın, hepiniz hür ve serbestsiniz."* buyurarak⁴³⁹ onları cezalandırmak veya intikam almak gücüne sahip iken; bunu yapmamış ve kötülüğe karşı iyiliğin en güzel örneğini vermişlerdir.

5.5.3. Hadislerde İyiliğin Karşılığı

Allah Teâlâ insanlara, yalnızca kendisine ibadet etmelerini emretmiş, bunun yanı sıra diğer insanlarla ilişkilerinde de huzuru ve selamı tesis edebilmeleri için adalet ve ihsan gibi bir takım ahlâkî ilkeleri de vaz' etmiştir.⁴⁴⁰ Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de Hz Peygamber (sav) insanları birbirlerine karşı iyilik yapmaya teşvik etmiş ve bu iyiliklerinin karşılıklarının da kat kat olacağını haber vermiştir. Rasûlullah (sav) bir hadis-i şeriflerinde; *"Ademoğlunun her ameli katlanır. Bir iyilik on mislinden yedi yüz misline kadar katlanır."* buyurmuştur.⁴⁴¹

İbn Abbas'ın (ra) naklettiğine göre Rasûlullah (sav) bir kutsî hadiste, İzzet ve celâl sahibi Rabbinin şöyle buyurduğunu bildirmiştir; *"Muhakkak Allah iyilikleri ve kötülükleri yazmış ve sonra bunları açıklamıştır. Kim iyi bir iş yapmaya niyet eder de yapmazsa Allah kendi katında ona bir tam iyilik (sevabı) yazar. Eğer iyi bir iş yapmaya niyet eder ve onu yaparsa on kattan yedi yüz kata kadar hatta bundan daha fazla iyilik (sevabı) yazar. Eğer kul bir kötülük yapmaya niyet eder de yapmazsa Allah kendi*

⁴³⁶ İbn Hanbel, Müsned, IV, 148-158.

⁴³⁷ Müslim, Birr, 22.

⁴³⁸ Taberânî, Ebu'l- Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el- Lahmî, 2002, *el- Mu'cemü'l- Kebîr*, (Tahkik, Hamdi Abdulmecid es- Selefi) Dâru İhyâi't- Turâsıl Arabî, y.y, XXII, 393.

⁴³⁹ İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, 1411 *es- Siretü'n- Nebeviyye*, (Tahkik, Taha Abdurrauf Sa'd) Dâru'l Ciyl, Beyrut, II, 412; Muhammed Hamîdullah, trs., *İslam Peygamberi*, I, 268.

⁴⁴⁰ İsrâ 17/23.

⁴⁴¹ Müslim, Kitâbu's- Sıyam, 30.

*katında ona bir tam iyilik (sevabı) yazar. Ancak kul bir kötülük yapmaya niyet eder ve onu yaparsa Allah ona bir kötülük (günahı) yazar.*⁴⁴²

Bir başkasına iyilik etmek her zaman ona maddî bir yardımda bulunmak değildir. Başkalarına zarar verecek şeyleri onlardan uzak tutmak da bir iyiliktir. Bu konuda Hz. Peygamber (sav); “*Ümmetimin bütün amelleri iyisi ve kötüsü bana arz olundu. İyi amellerin içinde eziyet verici şeylerin yoldan atıldığını gördüm.*” buyurmuştur.⁴⁴³ Bu hadisin devamı niteliğinde ki başka bir hadiste bu davranışın Allah nezdindeki değeri zikredilir;

Ebû Hureyre (ra) anlatıyor; Rasûlullah (sav) buyurdu ki, “*Bir adam yolda yürürken, yol üzerinde bir diken dalına rastladı. Onu alıp dışarı attı. Cenab-ı Hakk bu davranışından memnun kalarak, ona mağfiret etti.*”⁴⁴⁴

Safvan İbn Süleym (ra) anlatıyor; Hz. Peygamber (sav) buyurdu ki; “*Dul ve kimsesizler için çalışan (onlara iyilik eden), Allah yolunda cihad eden veya gündüzleri oruç tutup geceleri de ibadet eden kimse gibidir.*”⁴⁴⁵

Toplunun en yaralı ve iyiliğe en muhtaç kesimi olarak nitelendirebileceğimiz yetimler ve yetimlere yardım ve iyilik hususu hadislerde geniş yer bulmuştur. Yetimlere yapılan yardım ve iyiliklerin Allah katındaki ecir ve mükâfatını dile getiren şu iki hadisi bu başlık altında zikretmek uygun olacaktır;

Sehl İbn Sa’d (ra) anlatıyor; Rasûlullah (sav) buyurdu ki; “*Ben ve yetime bakan kimse cennette (Orta parmağı ile işaret parmağını yan yana getirerek) şöyleyiz.*”⁴⁴⁶

İbn Abbas (ra) anlatıyor; Rasûlullah (sav) buyurdu ki; “*Kim Müslümanlar arasından bir yetimi (evine) alarak, kendi yediğinden yedirir, kendi içtiğinden içirirse, afvı kâbil olmayan bir günah (yani şirk) işlemediği takdirde Allah onu mutlaka cennetine koyar.*”⁴⁴⁷

Yetime karşı yapılan iyiliğin karşılığı olarak zikredilen bu uhrevî mükâfatın yanı sıra yapılan iyiliklerin bu dünyada da mükâfatlandırılacağını haber veren hadislerde mevcuttur. Enes’ten (ra) rivayet edildiğine göre Rasûl-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştur; “*Rızkının bol olmasını ve ömrünün uzun olmasını isteyen kimse, akrabasını gözet sin (onlara iyilikte bulunsun).*”⁴⁴⁸

Rasûlullah (sav) bir başka hadisinde, iyiliğin menşeinin “sıdk”, neticesinin de “cennet” olduğunu, şöyle ifade eder; “*Doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. İnsan doğru söyleye söyleye Allah katında “sıddık” olarak yazılır. Yalan söylemek kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. İnsan yalan söyleye söyleye Allah katında “kezzâb” olarak yazılır.*”⁴⁴⁹

Ayrıca yaptığı iyilikten ötürü sevinmek, kişinin imanının göstergesidir. Ebu Musa’nın (ra) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; “*Kim bir iyilik yaptığında seviniyor, bir kötülük yaptığında ise üzülüyorsa, o mü’mindir.*”⁴⁵⁰ Görüldüğü gibi hadislerde iyiliğin menşei iman, neticesi ise Allah’ın rızası, Rasûlullah’ın (sav) sevgi ve muhabbeti en nihayetinde ise cennettir. İhsan şuuru ise imandan cennete uzanan bu iyilik yolculuğunda insanın en önemli motivasyonudur.

⁴⁴² Buhârî, Rikâk, 31,7/187.

⁴⁴³ Müslim, Mesâcid, 57.

⁴⁴⁴ Buhârî, Mezâlim, 28, Cemaat, 32; Müslim, Birr, 128, İmâret,163; Muvatta’, Salâtü’l- Cemaat, 6, Tirmîzî, Birr, 38; Ebû Dâvûd, Edeb, 172.

⁴⁴⁵ Buhârî, Nafâkât, 1, Edeb, 25, 26, Nesâî, Zekât, 78; Müslim, Zühd, 41, Tirmîzî, Birr, 44.

⁴⁴⁶ Buhârî, Talâk, 14, Edeb, 24; Tirmîzî, Birr14; Ebû Dâvûd, Edeb, 131.

⁴⁴⁷ Tirmîzî, Birr, 14.

⁴⁴⁸ Buhârî, Edeb, 12; Müslim, Birr, 20.

⁴⁴⁹ Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103.

⁴⁵⁰ İbn Hanbel, Müsed, 4/399.

5.6. “Allah’ı görüyormuşçasına Kulluk” Manasında İhsan

Allah’ı görüyormuşçasına kulluk, insanın her görevi en güzel şekilde, önemseyerek, bihakkın ve layık-ı veçhiyle yapması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan ihsanın, amellerdeki ihlas ve murakabe yani Allah’ın insanları görüp gözetmesi anlamına geldiği de söylenmiştir.⁴⁵¹ Buna göre İhsan, kişinin kulluk vazifesini yaparken Allah’ın kendisini görüp, günlük hayatında bütün davranışlarını gözetlediğini hissetmesidir. Hatta Allah’ın “alîm” ve “habîr” ismiyle, kalbinden geçen duygulardan ve zihnindeki fikirlerden haberdar olup, kendisine şah damarından daha yakın olduğunu bilerek hareket etmesidir.

İşte ihsan, bu hissiyat ve duygularla insanı olgunlaştırır, imanını kemâle erdirir ve bütün amellerini ihlas ve samimiyetle en iyi şekilde yerine getirmesini sağlar. Rasûlullah (sav), hayatını bu hissiyat ve duygularla yaşamış bir “insan-ı kamil” olarak ashabına da her fırsatta bu şuuru kazandırmaya çalışmıştır.

Ebu Musa el-Eş’ârî’nin rivayet ettiğine göre: Bir yolculuk esnasında (Hayber Fethi dönüşünde) Hz. Peygamber (sav) ile beraberdik. Her bir tepeye çıktığımızda yüksek sesle tekbir getiriyorduk. Hz. Peygamber (sav), bize yaklaştı ve dedi ki; *“Sakin olun! Siz sağır olan ve burada bulunmayan bir Allah’a seslenmiyorsunuz. Bilakis, her şeyi işiten, gören ve size çok yakın olan Allah’a sesleniyorsunuz.”*⁴⁵²

Nevevî (ö. 676/1277) bu hadisi şerh ederken; “Hz. Peygamber’in (sav) “irbeû” kelimesi, “Kendinize acıyın ve seslerinizi alçaltın!” demektir. Zira insan, sesini uzaktaki muhatabına duyurabilmek için yükseltir. Halbuki siz, Yüce Allah’a seslenmektesiniz. O ne sağırdır ne de gaibdir. O, hem işitendir, hem de yakındır. Bilgisi ve sizleri kuşatmasıyla O sizlerle beraberdir.”⁴⁵³ ifadelerini kullanmıştır.

Ebû Zerr’in (ra) rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Nerede olursan ol, Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran.”*⁴⁵⁴

Ebû Hureyre’den (ra) rivayet edildiğine göre, Rasûl-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştur: *“Bir kulun Allah’a en yakın olduğu an, secdede bulunduğu zamandır. Öyleyse orada çok dua ediniz.”*⁴⁵⁵ Mü’min kişi itikâdı gereği Allah’ı her an kendine şahdamarından yakın hisseder. Lâkin namaz ibadeti (ki mü’minin miracıdır) esnasında kul dünyayı arkasında bırakarak Allah’ın huzurunda bulunmanın haşyeti ve zevki ile ihlâs ve ihsanın zirvesindedir.

Ebû Hureyre’den (ra) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; *“Aziz ve Celil olan Allah buyurdu ki; “Kulum beni nasıl bilirse ben öyleyim. Beni zikrettiğinde ben onunla beraberim. O beni gizlice yâd ederse ben de onu o şekilde anarım. Beni bir topluluk içerisinde zikrederse ben onu daha hayırlı bir topluluk içerisinde anarım.”*⁴⁵⁶

Ebû Hureyre’den (ra) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur; *“Allah Teala’nın yollarda dolaşıp Allah’ı zikredenleri arayan melekleri vardır. Onlar Aziz ve Celil olan Allah’ı zikreden bir topluluk bulunca birbirlerine, ‘Aradıklarınız buradadır gelin!’ diye seslenirler ve melekler Allah’ı zikredenleri, dünya*

⁴⁵¹ İbnü’l- Esîr Ebu Seâdât Mecdüddîn el- Mübarek b. Esîruddîn Muhammed b. Eş-Şeybânî el- Cezerî, 1979, *en- Nihâye fî Garîbi’l- Hadisi ve’l Eser*, el- Mektebetü’l- İlmiyye, Beyrut, I, 387.

⁴⁵² Buhârî, Tevhid, 8.

⁴⁵³ Nevevî, Ebu Zekerîyya Yahya b. Şeref, 1930, *Sahih-i Müslim bi Şerhin- Nevevî (el- Minhâc fî Şerhi Sahihi Müslim İbni’l- Haccac)*, el- Matbaatü’l- Misriyye, Kahire, XVII, 26.

⁴⁵⁴ Tirmizî, Birr, 55.

⁴⁵⁵ Müslim, Salât, 215.

⁴⁵⁶ Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Zikr, 2,19,50.

semasına kadar kanatlarıyla çevrelerler. Allah Teâlâ, onların hallerini meleklerden daha iyi bildiği halde, meleklerle; Kullarım ne diyorlar? diye sorar. Melekler,

-Seni teşbih ve tenzih ediyorlar. “Allahu ekber” diyerek seni yüceltiyorlar, sana hamd-ü sena ediyorlar.

-Bu kullarım beni gördüler mi(ki böyle teşbih edip tekbir getiriyorlar?)

-Hayır, Vallahi seni görmediler.

-Peki, beni görseler ne yaparlar?

-Onlar seni görseler, sana kullukları, takdisleri, tahmidler, ve teşbihleri daha da artar.

-Benden ne diliyorlar?

-Cenneti istiyorlar.

-Onlar cenneti gördüler mi?

-Hayır Ya Rabb! Vallahi cenneti görmediler.

-Ya cenneti görseler ne yaparlar?

-Cenneti görmüş olsalar, cennete karşı arzu ve hevesleri daha çok olur, cenneti daha fazla isterler.

-Onlar nelerden Allah’a sığınıyorlar?

-Cehennemden Allah’a sığınıyorlar.

-Cehennemi gördüler mi?

-Vallahi görmediler.

-Ya görselerdi?

-Eğer cehennemi görseler, ondan daha çok kaçarlardı, daha fazla korkarlardı.

-Yüce Allah; “Ey melekler, siz de şahit olun ki ben onları bağışladım.” buyurur.

Meleklerden biri der ki;

-Ya Rabb, filanca onlardan değil, sadece bir ihtiyacı için gelmişti. Yüce Allah;

-Onlar bir arada bulunuyorlar ve onlarla düşüp kalkan da kötü olmaz, buyurur.⁴⁵⁷

Bu hadiste Allah Rasûlü (sav), Cibrîl Hadisinde “Allah’ı görüyormuşçasına O’na kulluk etmendir...” diyerek tarif edeceği “ihسان” kavramının içeriğini adeta önceden resmederek kulun, Allah’ı, cenneti ve cehennemi (eğer) görseydi nasıl bir kulluk sergileyeceğini detaylı bir şekilde izah etmiştir.

Hicret yolculuğunda, Sevr mağarasında, “murâkabe” ve “ihسان” şuurunun zirvesinde iki yolcudan biri olan Hz. Ebu Bekir (ra) anlatıyor; “Mağarada iken ve müşrikler başımızın ucunda bizi (ararlarken) onların ayaklarına baktım da; “Ya Rasûlallah! (sav), eğer bunların birisi eğilip ayağının dibine bakacak olursa muhakkak bizi görür.” dedim. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu; “Ey Ebu Bekir! Üçüncüleri Allah olan bu iki kişi için neden kaygılanıyorsun?”⁴⁵⁸

Rasûlullah (sav) bazı hadislerinde ihسانın Cibrîl hadisindeki manasını zikreder ve arkasından bu hissiyatın ibadet ve davranışlara nasıl yansımaları gerektiğini tavsif eder; “Allah’a sanki O’nu görüyormuş gibi ibadet et; Sen O’nu görmesen de şüphesiz o seni görmektedir. Kendini ölümlerden say, mazlumun (bed)duasından kork, çünkü o kabul edilir.”⁴⁵⁹

Bir başka hadis-i şerifte ise Rasûlullah (sav) şöyle buyurur: “Sanki O’nu görüyormuşçasına, veda edenin namazı gibi namaz kıl; Sen O’nu görmesen de O seni

⁴⁵⁷ Buhârî, Da’avât, 66.

⁴⁵⁸ Buhârî, Tefsir, 9; Müslim, Fedâilü’s- Sahâbe, 1.

⁴⁵⁹ Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. El Hüseyin, 1410, Şuabu’l- İman, Dâru’l Kütübü’l- İlmiyye, Beyrut, VII, 349.

görmektedir. İnsanların ellerindekinden umut kes ki zengin olarak yaşayasın. Özürlü dileyecek şeyden de sakın!"⁴⁶⁰

Burada zikredilen ve benzeri bir çok hadiste Rasulullah (sav), en üst seviyede kulluk şuurunu, Allah ile her an beraber olma halini, Allah'ın insana şah damarından daha yakın olup gizli ve aşikâr kulun her haline vakıf oluşu ve bu yakîn olma halinin mü'minde meydana getirdiği hissiyatı "ihsan" kavramı ile ifade etmiştir.

5.6.1. Cibrîl Hadisi Bağlamında İhsan

İhsan anlayışı, Allah Rasûl'ünün (sav) hayatının her anında ve her alanında kavramsallaşma sürecini devam ettirmekle birlikte en güzel ve en kâmil ifadesini, Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edilen Cibrîl Hadisinde bulmaktadır. Bu sebeple "Hadislerde İhsan Kavramı" konulu çalışmamızda Cibrîl Hadisini müstakil bir başlık altında ele alma lüzumu hasıl olmuştur.

Cibrîl Hadisi ile kastedilen nedir?

"*Cibrîl Hadisi*" tabiri ile kastedilen hadis, Cebrâil'in (as) bir insan suretinde Hz. Peygamber'in (sav) ashabıyla birlikte bulunduğu bir meclise gelerek O'na *İslâm, iman, ihsan ve kıyametin zamanı* gibi konularda sorular sorması Rasûlullah (sav)'ın da bu sorulara cevaplar vermesi şeklinde gerçekleşen olaydan bahseden rivayettir. Soranın Cebrâil (as), cevaplayanın Hz. Peygamber (sav), sorulan soruların da kilit kavramlar olması sebebiyle bu rivayet "*Cibrîl Hadisi*" adıyla şöhret bulmuş ve İslâm düşünce tarihinde derin etkiler bırakmıştır.

Ömer b. el-Hattab'dab (ra) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Birgün Hz. Peygamber'in (sav) yanında oturuyordum. Derken elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam yanıma çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delalet eder hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden kimse onu tanııyordu. Gelip Hz. Peygamber'in (sav) önüne oturup, dizlerini dizlerine dayadı. Ellerini bacaklarının üstüne hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı.

"Ey Muhammed! Bana *İslâm* hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber (sav) açıkladı; "*İslâm, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah'ı haccetmendir.*" "Doğru söyledin." diye tasdik etti. Biz hem sorup hem de söyleneni tasdik etmesine hayret ettik. Sonra tekrar sordu; "Bana *iman* hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber (sav) açıkladı; "*Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmandır. Kadere, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna da inanmandır.*" Yabancı yine "Doğru söyledin. "diye tasdik etti. Sonra tekrar sordu, "Bana *ihsan* hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber (sav) açıkladı; "*İhsan, Allah'ı sanki gözlerinle görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir. Sen O'nu görmeden de O seni görüyor.*" Adam tekrar sordu. "Bana kıyamet(in ne zaman kopacağı) hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber (sav) bu sefer; "*Kıyamet hakkında kendisinden sorulan, sorandan daha fazla bir şey bilmiyor!*" karşılığını verdi. Yabancı; "Öyleyse kıyametin alametlerinden haber ver!" dedi. Hz. Peygamber (sav) şu açıklamayı yaptı; "*Köle kadınların efendilerini doğurmaları, yalın ayak, üstü çıplak, fakir-Müslim'in rivayetinde fakir kelimesi yoktur- davar çobanlarının yüksek binalar yapmada yarıştıklarını görmendir.*" Bu söz üzerine yabancı çıktı gitti. Ben epeyce bir müddet kaldım. Hz. Peygamber (sav), "*Ey Ömer, sual soran bu zatın kim olduğunu biliyor*

⁴⁶⁰ Taberânî, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el- Lahmi, 1415, *Mu'cemü'l- Evsat* (Tahkik, Tarık b. İvezullah b. Muhammed- Abdulmuhsin b. İbrahim el- Huseynî), Dâru'l- Haremeyn, Kahire, IV, 358.

*musun?” dedi. Ben; “Allah ve Rasulü daha iyi bilir.” deyince şu açıklamayı yaptı; “Bu, Cebrâil aleyhisselamdı. Size dininizi öğretmeye geldi.”*⁴⁶¹

Olayın gerçekleşme zamanı

Cibrîl hadisinde rivayet edilen bu olayın ne zaman gerçekleştiğine dair kaynaklarda tam bir tarih kaydı bulunmamakla birlikte, özellikle Cebrâil’in (as) sorduğu “İslâm nedir?” sorusuna Hz. Peygamber’in (sav) verdiği cevapta namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerini zikretmesi, olayın bu ibadetlerin farz kılınmasından sonra gerçekleştiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu ibadetler arasında hac farîzası, hicretin dokuzuncu yılında teşrî kılındığına göre olayın bu tarihten sonra vukû bulması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Hacer (ö. 852/1448) *Fethu’l- Bârî*’de Cibrîl hadisini şerh ederken Süleyman et-Teymî’den gelen Ömer rivayetinin baş tarafında “*Bir adam, Nebî’nin (sav) ömrünün sonunda....*” ibaresinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bu ibarenin muhtemelen Veda Haccı sonrasındaki döneme işaret ettiğini zikrederek, hâdisenin vürud tarihinin bütün ahkâmın inzâlinden sonra gerçekleşmiş olabileceği kanatini belirtmiştir.⁴⁶²

Cibrîl Hadisi’nin ravileri ve tarikleri;

Buhârî (ö. 256/870) sonrası dönem içerisinde Cibrîl hadisinin gelişimi incelendiğinde tam 7 sahâbîden gelen rivayetler öne çıkmıştır. Buhârî öncesi ve sonrası dönem dikkate alındığında Cibrîl hadisi toplam 11 sahâbîye isnat edilmiş olmaktadır. Buhârî sonrası dönem içerisindeki rivayetlerden pek çoğu, Buhârî öncesi dönemde yer alan rivayetlerle uygunluk arz etmektedir. Bu iki dönem arasında çok fazla dikkate değer fark olmadığı kanaati belirtilmiştir.⁴⁶³

Buhârî sonrası dönemde İbn Ömer, Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Zerr, Enes b. Mâlik, İbn Abbas ve Cerîr b. Abdillâh olmak üzere toplam 7 sahâbîden gelen 34 rivayet mevcuttur. Bu sahâbîlerden gelen rivayetleri ayrıntılı sayısı şöyledir;

-İbn Ömer ve Ömer’den birlikte	9 rivayet
-Sadece İbn Ömer’den	12 rivayet
-Ebû Hureyre’den	6 rivayet
-Ebû Hureyre ve Ebu Zerr’den birlikte	2 rivayet
-Enes b. Mâlik’den	2 rivayet
-İbn Abbas’dan	2 rivayet
-Cerîr b. Abdillâh’dan	1 rivayet
Toplam	34 rivayet

İslâm âlimleri bu hadisi hep sahih olarak kabul etmişler, çalışmalarında râvîleri açısından fazla tahlile tabi tutmaya gerek duymamışlardır. Cibrîl hadisi İslâm tarihinde önemli bir yeri haiz olan hadislerin başında gelir Bazı âlimler onun tevatür derecesine ulaşmış bir hadis olduğunu söylerken, başkaları da onun isnad açısından meşhur hadis seviyesinden aşağıya düşmeyeceğini ifade etmişlerdir.⁴⁶⁴

Cibrîl Hadisinde İhsan

Cibrîl hadisinin neredeyse bütün tariklerinde ihsanın tanımı ile ilgili ibareler küçük nüans farklılıklarıyla genellikle birbirine benzemektedir. Temel hadis kaynaklarında Cibrîl hadisindeki ihsan tanımı genel olarak şöyledir;

“İhsan, Allah’a sanki O’nu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmesen de O seni görmektedir.”

⁴⁶¹ Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1, 8; Nesâî, İman, 6, 8, 101; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17 (4695); Tirmizî, İman, 4 (2613).

⁴⁶² İbn Hacer, Ahmet b. Ali el- Askalânî, 1301, *Fethü’l- Bârî bi Şerhi Sahihî’l Buhârî*, Mısır, I, 89.

⁴⁶³ Tatlı, a.g.e., 210-225.

⁴⁶⁴ Tatlı, a.g.e., a.y.

Diğer rivayetlerdeki tarif de buradakine oldukça yakındır.⁴⁶⁵ Ancak buradaki “Allah’a ibadet etmen” ifadesi bazı rivayetlerde “Allah için amel etmen” şeklinde⁴⁶⁶, bazılarında ise “Allah’tan korkman” şeklinde⁴⁶⁷ kaydedilmiştir. İhsan ifadesinin rivayetlerde bu şekilde farklı kelimelerle tarif edilmesi, mana ile rivayetin sonucu olsa gerektir.⁴⁶⁸

Cibrîl hadisinde peş peşe zikredilen “İslâm, iman ve ihsan” konularından her biri temel İslâmî ilimlerden birine kaynak teşkil etmiş, İslâm, fıkhn; iman, akâid ve kelâmın; ihsan da tasavvufun konusu olmuştur.

Bu kavramların bu şekilde sıralanması kanaatimizce bir hikmet içermekte, tedric ve imanî bir olgunlaşma sürecine işaret etmektedir. Çünkü İslâm, ibtidâî bir adım olup dille ikrardan ibaret olan asgarî seviyedir. İman ise kalbe ait bir eylem olup inancın gönüle kök salıp yerleşmesidir. Hucurât suresi 14. ayette bu duruma işaret edilerek, Bedevîlere hitaben “Siz henüz iman etmediniz ama bâri İslâm olduk deyin” buyrulmuştur. Cibrîl hadisinde “Allah’ı görüyormuşçasına kulluk etmendir” anlamında ifade edilen “ihsan” ise İslâm ve imanın kemal derecesidir. Çünkü ihsan, mü’minlerin kalbini, fikrini ve zikrini Allah’tan gayrisından arındırarak ulaştıkları yakînî bir keyfiyet ve vicdan huzurudur.⁴⁶⁹

İhsan kavramına ihlâs da dahildir. Cibrîl hadisinde Hz. Peygamber’e (sav) Cebrâil (as) “İhsan nedir? diye sorduğunda Rasûlullah Efendimiz; “İhsan, O’nu görüyormuş gibi Allah’a ibadet etmendir.” diyerek cevaplamıştır. İhlâs ile yapılan ibadette nefse ait bir pay bulunmaz bu da ancak Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmekle mümkündür. Rivayette “ihsan” ile kastedilen bir mana da bu vechile ihlâstır. İhlâs, iman ve İslâm’ın sıhhatinin gerekliliğidir. Kelime-i şehâdeti telaffuz edip Müslüman olan lâkin ihlassız bir şekilde amel eden kişi “muhsin” olarak isimlendirilemez, imanı da sahih olmaz. Burada ihsanla, murâkabeye ve taatin güzel olmasına da bir işaret vardır. Çünkü her kim Allah’ı gözetirse (Allah’ın rızasını kaybetmekten korkarak iyi davranırsa) ameli güzel olur. Hadisin devamında gelen “Sen O’nu görmesen de O seni görür.” ifadesi buna işaret etmektedir.⁴⁷⁰

Hakîm et-Tirmîzî (ö. 295/908), *Nevâdiru’l-Hadis*’inde ameli gizli ve açık olarak yapma konusunu işlerken sabikûn ve mukarrebûn denilen kimselerin özellikleri üzerinde durmuş, bu tür insanların bir ameli gizli yaptıklarında Rableri ile aralarındaki dünyevî engelleri bertaraf ederek manen yükselip Allah’a yakınlaştıklarını ifade etmiştir. Bu durumda onların gönüllerinde Allahın varlığının belirlediğini söyleyerek ve bu haletin tadını anlatmaya kimsenin güç yetiremeyeceğini ifade etmiştir. Müellife göre Hz. Peygamber (sav) de Cebrâil’e ihsanı anlatırken işte bu durumdan bahsetmiştir.⁴⁷¹ Başka hadislerde de bu duruma işaret edilerek, gece ibadeti⁴⁷² ve fakirlerin sevilmesinin⁴⁷³, müminin mukarrebîn mertebesine yükselmesine vesile olacak

⁴⁶⁵ Buradaki gibi “Allah’a ibadet etmen” şeklinde ifadesi bulunan rivayetler şunlardır; Hasen el- Kindî, Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Uleyye, Cerîr b. Abdilhamid, Ebû Ferve, er- Rabi’ b. Enes, Şehr b. Havşeb, Cerîr b. Abdillâh rivayetleri.

⁴⁶⁶ Osman b. Ğıyas, Abdullah b. Atâ, Süleyman et- Teymî, Atâ el- Horasani, Muharib b. Disâr ve Nâfi’ Mevlâ İbn Ömer rivayetleri gibi.

⁴⁶⁷ Matar el-Verrâk, er- Rukeyn b. er- Rabi’/ Atâ b. es-Saib, Abdullah b. Dinar, Ali b. Zeyd, Umare b. el- Ka’ka’, Sâbit el- Büânî ve Ebû Zabyan rivayetleri gibi.

⁴⁶⁸ Tatlı, a.g.e., 279.

⁴⁶⁹ Yılmaz, H.Kâmil, a.g.e., 24, 25.

⁴⁷⁰ İbn Esîr, a.g.e., I, 387.

⁴⁷¹ Tatlı, a.g.e., 281.

⁴⁷² Tirmîzî, Da’avât, 101.

⁴⁷³ Tirmîzî, Zühhd, 37.

davranışlar arasında olduğu zikredilmiştir. Ayrıca ilahî kurbun gecenin son yarısında daha fazla tecellî ettiği⁴⁷⁴, Hz. Peygamber'in (sav) mukarrabûnle beraber olmak için gece dua ettiği de⁴⁷⁵ nakledilmiştir.

Nevevî (ö. 676/1277)'ye göre, Rasûlullah'ın (sav) ihsan nedir sorusuna verdiği cevap, Hz. Peygamber'e (sav) verilmiş bulunan "cevâmiu'l- kelîm" (denilen kapsamlı, özlü sözler)dendir. Çünkü bizler, bir kimsenin yüce Rabb'ini görerek bir ibadet yapmaya kalkıştığını varsayacak olursak; o kişinin huşû', hudû', güzel duruş, kalbi ve bedeni hatta tüm varlığı ile o ibadeti en güzel şekilde tamamlayabilmek için sarfettiği gayreti kelimelere dökmekte ve bu halin hangi durumda mümkün olacağını ifade etmekte zorlanırız. Bu bakımdan Allah Rasûlü'nün (sav) Cibrîl hadisindeki ihsan tanımı ibadetin ve kulluğun şekil ve mahiyet itibariyle özünün tarifidir. Çünkü Yüce Allah'ı görmek halinde sözü geçen bu tam ve eksiksiz ibadet, kulun Yüce Allah'ın kendisini görmekte olduğunu bilmesinden dolayıdır. Bu sebeple muhsin kişi her hali görüldüğünden ötürü herhangi bir kusur işlememeye gayret eder. İşte bu mana Rabb'ini görmemesi halinde de söz konusudur. O halde bunun gereğince amel etmesi gerekir.⁴⁷⁶

İbn Receb el- Hanbelî (ö. 795/1393), ihsan mertebesinin mü'minlerin tamamının değil, sıddıkların mertebesi olduğunu söyler. Onun ifadeleriyle ihsan, Allah'ın yakınlığını tahayyül etmek ve sanki O'nu görüyor gibi O'nun karşısında bulunmak demek olup, bu aynı zamanda haşyet, havf, heybet ve tazimi gerekli kılar. Yine Müellif, ihlâs ve müşâhede makamları için anlattığı şeylerin, Cibrîl hadisinde işaret edilen ihsanın hakikati olduğunu dile getirir.⁴⁷⁷

İbn Hacer'e göre ibadette ihsan, ihlas manasına kullanılmış olup, bir ibadeti yaparken onu ihlâs, samimi bir niyet, kalpteki sükûnet ve tevazû ile yapmak, zihni Allah'tan gayrısından boşaltarak daima Yüce Allah'ın gözetiminde olduğunu bilmesi demektir. Ayrıca "*Sanki Allah'ı görüyormuş gibi ibadet et. Sen O'nu görmesen de O seni görür.*" ifadesi *ma'rifetullah* ve *Allah korkusu (takva)* nu netice verir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Nesâî, Mevâkit, 35.

⁴⁷⁵ Tirmizî, Da'avât, 30.

⁴⁷⁶ Nevevî, a.g.e., I, 203-205.

⁴⁷⁷ Tatlı, a.g.e., 284.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, Fethu'l- Bârî, I, 89.

6. TASAVVUF VE İHSAN

Tasavvuf, İslâm'ın ruh hayatı ve İslâm Peygamber'inin şahsında temsil ettiği manevî otoritenin, müesseseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş halidir. Manevî otoriteden kastedilen; Hz. Peygamber'in (sav) “*üsve-i hasene*”⁴⁷⁹ şeklinde ifade edilen örnek kişiliğidir. Tasavvufu ahlâk şeklinde tarif edenlere göre, O'nun (sav) ahlâkî olgunluğu ve kemal sıfatlarını gerçekleştirmeyi esas alan İslâmî bir ilim olarak düşünmek gerekir.⁴⁸⁰

Bütün İslâmî ilimler gibi tasavvufun da kaynağı, Kur'ân ve sünnettir. Tasavvuf ilminin konusu bir yönüyle Allah'ı (cc) bütün isimleri, sıfatları ve tecellileri ile bilmek yani “*ma'rifetullah*”tır. Tasavvufun gayesi ise; insanın kâmil imana ve güzel ahlâka ulaşmasını sağlamak, yani sâliklerini “*ihsan*” denilen Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk şuuruna erdirmektir. Bu sebeple tasavvufî bilginin temeli, Allah'ı tanımak (ma'rifet); rûknü O'nu sevmek (aşk ve muhabbet); zirvesi de O'na varmak (vuslat) tır.

İnsanın güzelliği ve ahsen-i takvîm üzere yaratılışı, belki de bu alemin özü mesabesinde oluşundandır. Ahsen-i takvîm, evvela suret ve bedende en mükemmel şekilde bulunmak demektir. Bu ise Allah'ın kuluna ihsanıdır. İnsana düşen ise bu ihsanın karşılığı olarak “*hüsn*” denilen manayı kavraması ve hüsn duygusuyla, başta kendi zatı olmak üzere kainattaki tüm güzelliklerden hareketle, güzelliğin kaynağı Ahsenü'l-Halîk'in i bilmesi, O'nun tüm sıfatlarını tanıyıp O'nun ahlâkıyla ahlâklanması ve böylece imanın kemâl derecesi olan ihsan mertebesine ulaşmasıdır. Nitekim Şeyh Galip bu gerçeği şöyle ifade eder:

“*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdâm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.*”

Tîn suresinde, insanı ahsen-i takvîm üzere yarattığını bildiren Allah'u Teâlâ, hemen arkasından zikrettiği “*esfel-i sêfilîn*” ifadesiyle; insanın Allah'tan ve Rasûlünden uzaklaştığında nasıl da aşağıların aşağısına düşeceğini haber vermektedir. Bu ilahî uyarı insanın bir an dahi olsa gaflete düşmemesi gerektiğinin, gerek kalbî, gerek zihnî ve gerekse hal ve davranışlarında her an Allah'ın rızasını görüp gözetmesi, her an Allah'ın murakabesi altında olduğunu bilmesinin ikazıdır.

Cibrîl hadisinde, insanı Allah'ın rızasına ulaştıracak üç temel kavram zikredilmiştir. Bu kavramların bu şekilde peş peşe sıralanması bir tedric ve kemâle doğru bir yükseliş grafiği sergilemektedir. Çünkü “İslâm” dil ile ikrar ve bunun gereğinin fiilen yapılmasından ibaret olan zahirî kısımdır. İman ise kalbe ait batınî bir eylem olup inancın gönülde mekan tutup, yerleşmesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Kur'ân'da, imanın İslâm'dan daha ileri olduğu şu ayetle anlatılmaktadır; “*Bir kısım bedevîler, iman ettik, diyorlar. Sen onlara; ‘Siz henüz iman etmediniz, ama bari İslâm olduk deyin, çünkü iman henüz kalplerinize yerleşmedi.’ de.*”⁴⁸¹

Cibrîl hadisinde, kişinin “Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmesi” anlamında ifade edilen “ihsan”, İslâm ve imanın ileri derecesidir. Çünkü ihsan, mü'minlerin ulaşmak için ciddi bir gayretle çalıştıkları yakınî bir keyfiyet ve vicdan huzurudur. İhsana ermiş kul, “*Nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü (zâtı veya kıblesi) oradadır*”⁴⁸² ayetinin sırrına ermiş olduğundan, haramlardan sakınma ve farzların ifasında derin bir hissediş ve şuur haline yükselmiş demektir. Kur'ân'da Yüce Allah bu duyguya eren mü'minleri “sâbikûn”dan sayar: “*Mü'minlerin önde gelenleri, muhacirler*

⁴⁷⁹Ahzâb 33/21.

⁴⁸⁰Yılmaz, H.Kâmil, a.g.e. , 23.

⁴⁸¹Hucurât 49/14.

⁴⁸²Bakara 2/ 115.

ile ensar ve onlara ihsan duygusuyla tâbi olanlardır. Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır."⁴⁸³

Tasavvuf anlayışında kul için, kendisine bahşedilen nimetlerin en kıymetlisi, hatta cennetten daha kıymetli olanı ve ulaşılabilecek olan makamların en yücesi "ru'yetullah" tır. Allah'ın kendisini gördüğü idrâki ve bir gün kendisinin de O'nu görebilme ümididir. İhsan makamı işte bu ümidin ve hissiyatın makamıdır. Kul ibadet ve taatini bu duygu ve düşünce içinde eda eder ve Allah'ın "basîr" sıfatı ile her şeyi müşahede ettiğine yakinen inanırsa bu makama erişir. Kul Allah'ın "basîr" sıfatının tecellisi önünde devamlı bir dikkat ve murâkabe halinde O'nun nimetleri karşısında nasıl davranması gerektiğini idrak eder. O'na layık kul olmak için cehdedir, daima gözetim altında olduğunu bilir, ona göre hareket eder ve davranır. Böylece sâlik ihsan mertebesine erdikten sonra bütün şekiller, temsiller ve mukayeselerden arınmış bir vaziyette her şeye kâdir olan Cenab-ı Hakk'ın saltanatının güzellik ve ihtişamını temaşaya başlar.⁴⁸⁴

Tasavvuf geleneğinde nihâyî hedef Hakk'a vuslattır. Kulun her an Allah ile hemhâl olması, her anını O'nu görürcesine yaşaması, yani ihsandır. Bu sebeple ihsan, tasavvufta vusûl ve cem' gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Buhârî'de rivayet edilen bir kutsî hadiste vuslat ve Allah ile beraberlik şuuru şöyle ifade edilmektedir;

"Benim velî kuluma düşmanlık edene ben harb ilan ederim. Kulum bana, üzerine farz kıldığım şeyden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşamaz. Kulum farzlardan sonra nafilelerle yaklaştırmaya devam ederse ben onu severim, ben onu sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı, düşünen akli ve konuşan dili olurum. Böyle bir kulun istediğini hemen veririm. Bana sığınınca onu korurum."⁴⁸⁵

Kulun Allah ile işitmesi, görmesi bir çeşit vuslattır. Allah ile cemdir. "Biz ona şah damarından daha yakınız."⁴⁸⁶ "Yönünüzü ne tarafa dönerseniz Allah oradadır."⁴⁸⁷ "Attiğin zaman sen atmadın Allah attı."⁴⁸⁸ ayetlerinde bu cem' ve vuslat haline işaret edilmektedir.

Tasavvufta "ihsan" mertebesi işlenirken iki hal üzerinde durulur. Bu haller murakabe ve müşahededir. Bu iki hal üzerinden ihsan anlayışının tasavvuftaki yansımalarına bakılmasının çalışmamız için yeterli olacağı kanaatindeyiz.

6.1. Murâkabe ve İhsan

Murâkabe kavramı, denetleme, gözetleme, dikkati belli bir noktaya toplama, kulun "Hakk, bütün hal ve hareketlerime vâkıftır" şeklinde bir şuur ve idrak içinde olması, kalbi, ona zarar veren şeylerden korumak, Allah her an beni görüyor, kalbime bakıyor anlayışı içinde olmaktır.⁴⁸⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in şu ayetleri, kulun devamlı murâkabe edilip gözetlendiğini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biz biliriz. Ve biz ona şah damarından daha yakınız. İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak

⁴⁸³ Tevbe 9/100.

⁴⁸⁴ Gümüşhânevi, Ahmet Ziyâüddin, 2005, *Câmiü'l Usûl*, Çeviri, Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, 112.

⁴⁸⁵ Buhârî, Rikâk, 37.

⁴⁸⁶ Vâkıa 56/85.

⁴⁸⁷ Bakara 2/ 115.

⁴⁸⁸ Enfâl 8/17.

⁴⁸⁹ Uludağ, Süleyman, 1991, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 344.

yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.”⁴⁹⁰

Bu ayetlerde ifade edildiği gibi insanı murâkabe eden yalnızca Allah (cc) değil, aynı zamanda Allah'ın emriyle kâtip melekler de insanı murâkabe etmekte ve yapıp ettiklerini kaydetmektedirler. “Allah Teâlâ her şeyi görüp gözetir.”⁴⁹¹, “Şüphesiz Allah, hepinizi tam manasıyla görüp gözetmektedir.”⁴⁹² ayet-i kerimeleri de murâkabenin açık delillerindendir.

Bir tasavvuf kavramı olarak murâkabe, kulun gönlüne ve iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerine Allah Teâlâ'nın muttâlî olduğunu bilmesi ve bu sebeple kalbini zikr-i ilâhîden alıkoyacak kötü düşüncelerden arındırmasıdır.⁴⁹³

Cibrîl hadisinde “ihsan” olarak ifade edilen “Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmek ya da Allah'ın bizi gördüğü duygusuyla ibadet” anlayışı, mutasavvıflar tarafından murâkabe kavramına işaret sayılmıştır.

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), ihsanın tarifinde yer alan “sanki onu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etme” esasını, murâkabenin evveli olarak tabir etmiştir.⁴⁹⁴ Ebu'l Kâsım el- Kuşeyrî (ö. 465/1072), *er- Risâle*'de murâkabe konusuna ayırdığı bölümde önce “Allah her şeyi görüp gözetmektedir.”⁴⁹⁵ ayetini ardından da Cibrîl hadisini zikreder. “Her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görür.” ifadesinin murâkabe haline işaret ettiğini belirtir. Böylece Kuşeyrî murâkabeyi; Kulun, Allah Teâlâ'nın kendisine muttâlî olduğunu bilmesi ve bu bilgisini Rabbini düşünerek devam ettirmesi, şeklinde tanımlar.⁴⁹⁶ İsmâil Ankarâvî der ki; “Murâkabe, Cenab-ı Hakk'ı kalple mülâhaza etmeye derler. Ve Hakk'ı mülâhaza kılmak, O'nu daima kendinde hâzır ve nâzır, akvaline semî', ahvaline alîm, a'maline basîr bilmekle ve müşahade kılmakla olur. Zira Hakk Teâlâ kulun her haline, cüz'î ve küllî olan a'maline nâzır ve şâhidir.”⁴⁹⁷

İhsan bilincinin yerleştiği ve kendisinin daima Allah'ın murâkabesinde olduğunun farkında ve idrâkinde olan bir kişinin davranışlarına nasıl yön vereceği hususunda kaynaklarımızda rivayet edilen bir örnek şöyledir:

“Abdullah b. Ömer, bir gün arkadaşlarıyla beraber gezinmek için Medine'nin dışına çıkar. Uygun bir yerde durup sofralar kurarlar. O sırada sürüsünü oradan geçiren bir çoban, yemek yiyenlere selam verir. Abdullah b. Ömer, çobanı yemeğe davet eder. Çoban oruçlu olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdullah; ‘Böyle şiddetli sıcağın olduğu bir günde, bu dağlarda bu sürüye çobanlık yaparken oruç tutuyorsun öyle mi?’ diye sorar. Çoban zamanını değerlendirdiğini söyler. Aldığı bu cevap üzerine Abdullah b. Ömer, çobanın samimiyetini sınamak ister. “Bu sürüden bir koyunu bize satar mısın? Sana parasını veririz, etinden de veririz. Böylece akşam iftar edersin.” der. Çoban ise; “Koyunlar benim değil Efendim!” karşılığını verir. Abdullah b. Ömer; “Koyunu kurt yedi desen efendin nereden bilecek?” der. Çoban arkasını dönüp giderken bir taraftan da parmağını semaya kaldırarak şu sözleri söyler; “İyi ama Allah nerede!”

Çobanın güvenilirliği ve kendisini ve yaptığını hiç kimsenin göremeyeceği ıssız bir yerde dahi emanete ihanet etmekten kaçınması Abdullah b. Ömer'i oldukça etkiler.

⁴⁹⁰ Kâf 50 /16-18.

⁴⁹¹ Ahzab 33/52.

⁴⁹² Nisâ 4/1.

⁴⁹³ Yılmaz, H. Kâmil, a.g.e., 184.

⁴⁹⁴ Mekkî, Ebû Talib, a.g.e., I, 103.

⁴⁹⁵ Ahzâb 33/52.

⁴⁹⁶ Kuşeyrî, Abdülkerim, 1966, *er- Risâle*, (neş. Abdulhalim Mahmud) Kahire, 405-407.

⁴⁹⁷ Ankaravî, İsmâil Rusuhî, 2008, *Minhâcû'l- Fukarâ*, İstanbul, 306-307.

Varlıklı bir sahâbî olan Abdullah, Medine'ye dönünce sürünün sahibinden, sürüyü çobanla birlikte satın alır, çobanı azad edip sürüyü de ona bağışlar.⁴⁹⁸

Cibrîl hadisinde yer alan ihsanın gereğince, murâkabe mertebesine ulaşan fert daima kendisini kötülüklerden alıkoyar ve iyiliklere sevk eder. Bunun içinde dışarıdan bir denetim ve kontrole ihtiyaç duymaz. İhsan mertebesine yükselmiş ve daima murâkabe şuuruyla yaşayan fertlerden oluşan bir toplumda ise güven, huzur ve güzellik var olur. Böylece “*İhsanın karşılığı ancak ihsandır.*”⁴⁹⁹ ayeti, fert ve toplum planında tecelli etmiş olur.

6.2. Müşâhede ve İhsan

Sözlükte “görmek, şahitlik etmek, gözlemlemek, bir nesnenin hakikatine vâkıf olmak” anlamlarına gelen müşâhede kelimesi tasavvufta Allah'ın zuhur ve tecellilerini görmeyi, seyir ve temâşa etmeyi ifade eder. Müşâhedenin; gözün müşâhededesi, kalbin müşâhededesi, ruhun müşâhededesi ve sırrın müşâhededesi gibi mertebeleri vardır. Gözle müşâhede ilk hareket noktasıdır, bunun ilerisi kalp gözüyle müşâhededir.⁵⁰⁰

Müşâhede tecrübe ve basîretle elde edilen görüş, görme, perdenin açılması, temâşa ve seyretme gibi manalara gelir. Hakkın gönüllerde hazır olması demektir. Müşâhedenin doğru olması için temâşa edenin, temâşa edilenle kâim ve onda fânî olması gerekir. Cüneyd-i Bağdâdî bu hali; “Salikin kendini kaybedip, Hakk'ı bulmasıdır.” diye tarif eder.⁵⁰¹

Müşâhedenin bir alt derecesi muhâdaradır. Muhâdara huzurda olmak demektir. Sâlikin kalbinin Allah'ın esmâsından aldığı feyizle Hakk'ın huzurunda olmasıdır. Muhâdara ya kişinin edindiği kuvvetli aklî deliller sayesinde ya da Allah'ın güzel isimlerini bolca zikretmenin etkisiyle gerçekleşir. Muhâdaranın daha ileri seviyesi olan müşâhede ise Hakk'ın kişinin kalbinde daima hazır olmasıdır. Müşâhede sahibi kendi zatını, benliğini ve nefsî arzularını ortadan kaldırmış, ma'rifetullah onu mahv haline getirmiştir. Muhâdara halinde salik delillere bağlıdır, akli kendisine delildir. Akıl ve delillerle çıkılan bu yolculuğun nihayetinde ulaşılan makam müşâhede halidir. Muhâdara telvin, müşâhede ise temkin ehli içindir.⁵⁰²

Muhâdara sahibi delillere bağlıdır; ona yol gösteren akıldır. Mükâşefe sahibi Allah'ın sıfatlarıyla ünsiyet halindedir; ilmi onu Hakk'a yaklaştırır. Müşâhede sahibi ise Hakk'ın vahdet deryasına dalmış olup mârifeti onu ifnâ etmiştir.⁵⁰³

Cibrîl hadisindeki “*Allah'a O'nu görüyormuşçasına kulluk et!*” emri ve Kur'an'da “*Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır.*”⁵⁰⁴, “*Allah her şeye şahittir.*”⁵⁰⁵ ayetleri ve benzeri bir çok ayet müşâhede kavramına işaret etmektedir.

Tasavvufta müşâhede ehlinin üç derecesinden bahsedilir ki bu merhalelerde farklı idrak ve haller zuhur eder:

1. Başlangıç, kulun eşyayı ibret ve fikret, yani düşünce gözüyle müşâhede etmesidir.

⁴⁹⁸ Beyhâkî, Şuabu'l- İman, IV, 329.

⁴⁹⁹ Rahmân 55/60.

⁵⁰⁰ Uludağ, Süleyman “*Müşâhede*” *DİA*, 2006, XXXII, 152.

⁵⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 356.

⁵⁰² Yılmaz, H. Kâmil, a.g.e., 251.

⁵⁰³ Kuşeyri, a.g.e., 226.

⁵⁰⁴ Zâriyat 51/20, 21.

⁵⁰⁵ Sebe 34/47.

2. Yolu yarıl原因anlar, Allah ile kul arasında bir münasebettir ki, kulun sırrında ve vehminde Allah'tan başka bir şey kalmaz.
3. Son basamak, Allah'ı her şeyde müşahede etmeye başlar ve nihayetinde bütün kainatı O'nunla müşâhede eder.⁵⁰⁶

Görülen odur ki; mutasavvıfların bir çoğu Cibrîl hadisindeki “ihsan” tanımını tasavvuf ilminin menşei ve referans noktası olarak kabul etmektedir. Cibrîl hadisindeki İslâm, iman ve ihsan sıralamasının ise tedrici olduğu, ihsanın, bu olgunlaşma sürecinin en üst mertebesinde yer aldığı tasavvuf ehlinin kabul ettiği bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf literatüründe, Cibrîl hadisindeki ihsan tanımının “*Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmendir.*” kısmı “*müşâhede*” kavramıyla; “*Sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.*” kısmı ise “*murâkabe*” kavramlarıyla ifade edilmektedir.

⁵⁰⁶ Yılmaz, H.Kâmil, 1996, *İslâm Tasavvufu, Ebû Nasr Serrâc Tûsi, el- Lümâ Tercümesi*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 65.

7. ESTETİK, SANAT VE İHSAN

Çalışmamızın konusu olan “ihsan” kavramı, salt güzellik manasının yanında “bir işi ya da şeyi güzel yapma” anlamını da taşımaktadır. Bu mânasıyla da sanat ve estetiğe işaret etmektedir. Yeryüzündeki sanatsal faaliyet, Allah’ın yaratışındaki ihsan ile başlamıştır. Allah’ın kullarına her işte ihsanı emretmesiyle devam etmiştir. Bu yönüyle “ihsan” kavramının İslâm sanat anlayışının temelini oluşturduğu söylenebilir. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümünde ihsan kavramı ile insanda fitrî olan estetik ve sanat anlayışı arasındaki ilişkiye nebevî sünnetin katkılarını da ortaya koyarak değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

“Hüsn” (güzel) kelimesi başlığımızdaki her üç kavramın da en temel buluşma noktasıdır. “Hüsn” kavramı dinî literatürde, göz kamaştıran ve arzulanan bütün güzellikleri ifade etmekle beraber bu güzellik, akıl, arzu (heva) ve duygu (his) açısından üç kategoride değerlendirilmektedir. Hüsn masterından gelen ihsan ise, bir başkasına ikram ve iyilikte bulunmak, iyi ve güzel olan davranışların tamamı anlamına gelmektedir.⁵⁰⁷

Güzel kelimesi sıfat olduğu varlığa göre akıl, arzu ve duygulara hitabeden farklı anlamlara gelmektedir. Mesela; “güzel adam” denildiğinde saygın, iyi, cömert bir adam; “güzel hava” denildiğinde iyi, harika ve uygun bir hava; “güzel yüz” denildiğinde ise hoş giden beğenilen bir yüz olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklı anlamlandırmadan dolayı estetikte “güzel” sözcüğünün bilimsel bir terim olarak belirli bir anlamda kullanılması gerekmektedir.

“Güzel” sözcüğü ahlâkî erdemleri ifade etmek için kullanıldığında bu etîğin konusudur, eğer “güzel” sözcüğüyle kelime mânası kastediliyorsa estetiksel bir anlam kazanıyor demektir. Bununla da estetik uğraşır. Bu durumda estetik biliminin birinci derecede araştırma konusu güzellik veya güzel olandır. Estetik sadece doğada var olan güzelliğin bilimi değildir. Aynı zamanda insanın kendisinin yaptığı, ürettiği ve gerçekliği yansıtan sanatı ve sanattaki estetik değerleri de inceler.⁵⁰⁸

Sanat kelimesi kök itibarıyla “sana’a” fiilinden türetilmiş olup, İngilizce “art” kelimesinin karşılığıdır. Sanatı, “belli bir yetkinliğe eriştirilmiş olma, bir şeyi kendi iç yasalarına göre özgürce biçimlendirme yeteneği”⁵⁰⁹ olarak tanımlamak da mümkündür. Ayrıca sanat, “insanların gördükleri, işittikleri, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri, insanlarda estetik bir heyecan uyandıracak tarzda ifade etmeleri”⁵¹⁰ olarak da tanımlanabilir.

Sanatın doğuşu insanlık tarihinin başlangıcıyla eştir. İnsan, güzellikleri fark edebilen, hissedebilen, duyabilen bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu yüzden kainattaki tüm güzellikler, varlığın başlangıcından itibaren insanların dikkatini çekmiş ve onda hem esere hem de sahibine karşı bir hayranlık uyandırmıştır. Güzelliğe karşı duyduğu bu ilgi ve heyecan insanların günlük yaşantısında kullandıkları eşya ve gereçlerden, bulundukları mekanlara kadar varoluş serüveninin tamamında onu yönlendiren en temel etkenlerden biri olmuştur. İnsanoğlu, var olduğu müddetçe güzellik karşısında duyduğu bu estetik zevk ve heyecanı ifade etme yollarını aramıştır. Sanat, ruh güzelliğinin ve güzelliğe karşı duyulan bu heyecanın madde planındaki yansıması olduğuna göre, insanın sanat eserine olan hayranlığı görünür hale getirilen ruha ve fikredir aslında.

⁵⁰⁷ Râgıb, a.g.e., 118.

⁵⁰⁸ Kagan, Moissej, 1982, *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*, Tercüme, Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 4-5.

⁵⁰⁹ Akarsu, Bedia, *Felsefî Terimler Sözlüğü*, İnkılap Yay. İstanbul, 155.

⁵¹⁰ Çam, Nusret, *İslâmî Sanat, Sanatta İslâm*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2.

İster doğa, ister sanat eserindeki güzellik olsun, güzellik duygusu insanda yaratılıştan vardır. Zira insanın yaratılıştan sahip olduğu temel özellik sadece düşünme değil, yüksek hisler (hissiyat-ı âliye) denilen “estetik” ve “din” gibi duygular da insana ait fitrî özelliklerdendir.⁵¹¹

Bu bağlamda güzellik karşısında gösterilen tepkilerin, kendiliğinden ortaya çıkan, ruhumuzdan, benliğimizden kopup gelen tabiî refleksler olduğu ifade edilmiştir. Bu bakımdan, insanın tabiî güzelliği hissetmesi sanatsal faaliyetten önce gelir. Nitekim insan, kendi eseri olan bir resim, heykel, beste vb. sanatsal faaliyetlerinden önce, bir çiçekte ya da güneşin doğuşu esnasında veya batışında güzelliği hissetmiştir. Bu sebeple de her insanda güzellik ve sanat duygusu fitrîdir. Yani insan dünyaya gelirken bu duyguyu yüklenerek gelir. Yetişkinlik çağında bu duygu, ya alınan eğitim ya da içinde yaşanan sosyo-kültürel çevrenin etkisi sonucu gelişir veya körelir, ama asla tamamen yok olmaz. O halde ruhen ve fikren sağlıklı her insanda sanatsal güzellikten önce gelen bağımsız bir güzellik duygusu vardır.⁵¹²

İslâm’ın eşyaya ve varlık alemine bakışını Hz. Peygamber’in (sav) “*Allah güzeldir, güzeli sever.*”⁵¹³ nebevî öğretisi en güzel şekilde ifade etmektedir. Hiç kuşkusuz insan aklı, Allah’ın güzelliğini tüm mahiyetiyle idrakten acizdir. Ancak O’nun güzelliği ya da cemal sıfatı, yarattığı varlıklardaki yansımalarıyla kısmen kavranılabilecek bir husustur. Zira kâinat, “ahsenü’l- halikîn” olan Yüce Allah’ın sanatıdır.

İnsanı en güzel biçimde yaratan Rabbimiz din duygusu gibi estetik ve güzellik duygusunu da onun fitratına yerleştirmiştir. Bu sebeple insanoğlu var olduğu günden bugüne, doğru, gerçek ve iyi kadar güzelin ve estetiğin de peşinde olmuştur.⁵¹⁴

İslâm dini insanın maddî ve manevî hiçbir özelliğini reddetmediği gibi bilakis, insanın yaratılışındaki kabiliyetlerin de en mükemmel şekilde geliştirilmesini ve olgunlaştırılmasını hedefler. İnsanın kendini gerçekleştirme de ancak bu şekilde mümkündür. İnsanî duygular içerisinde de estetik (güzellik) hissinin önemi büyüktür. İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana kurulan bütün medeniyetlerin ve meydana getirilen eserlerin hepsinin temelinde, insanın fitratındaki, “güzelliğe karşı ilgi duyma” hassasiyeti ve mutlak güzelliğe ulaşabilme yolunda sarf ettiği gayret ve çabalar yatmaktadır.

İnsanı “en güzel biçimde”⁵¹⁵ yaratan, onu güzelden ve güzellikten zevk alacak şekilde estetik duyguyla donatan Yüce Allah’ın yine insan için ortaya koyduğu ilahi bir nizam olan din, hayatın en güzel şekli ve sanatsal formudur, ihsan ise İslâm dinindeki güzellik anlayışı, etik ve estetiği ifade eden en temel kavramdır.

Kendi dünyasında ve yaşantısında sanata, estetik duygulara kucak açan insan, duyan, düşünen ve üreten bir yapıya bürünür. Bu yapısıyla insan, estetik duygusunu bir hayat tarzına dönüştürür. Aynı zamanda kendini ve çevresini daha iyi ve daha güzele doğru geliştirme isteğini canlı tutar. İnanan insan kendini sanatla görünür kılar. Öyleyse “sanat ve güzelliği tanımak, insanı tanımak”⁵¹⁶ demektir. Kendini, kendi gerçekliğini bilen ve keşfeden insan, düşüncesiyle, bakışıyla, eylemiyle güzelliğini sergileyebilir ve bu ihsan şuuruyla mutlak güzele, Allah’a ulaşabilir.

⁵¹¹ Tunalı, İsmail, 1989, *Estetik*, Remzi Yayınları, İstanbul, 13.

⁵¹² Altıntaş, Ramazan, 2002, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, Pınar Yayınları, 11.

⁵¹³ Müslîm, İman, 147.

⁵¹⁴ Görmez, Mehmet, Kasım 2013, *İslâm, Sanat ve Estetik*, Diyanet Dergisi (275) 1-5.

⁵¹⁵ Tîn 95/4.

⁵¹⁶ Şeriatî, Ali, 2008, *Sanat*, ter. Ejder Okumuş, Sait Okumuş, Şamil Öçal, Ankara, 21.

İslâm, güzelliğin temel bir hakikat ve yüceltilmesi gereken bir değer olduğunu sürekli vurgular. Kur'ân, alemdeki güzellik olgusunu ilahî sanatkarın bir sun'u olarak takdim eder ve bizden bunun takdir edilmesini talep eder. Bir Müslüman âlemdeki güzellikleri ilahî “cemâl” sıfatını yansıtan bir ayna olarak görür. Güzel olan bir şey sevimli ve çekicidir. Gerçek güzel, Allah (cc) olduğu için bizi hakkıyla çeken ve kendisine bağlayan da O'dur. Müslüman sanatkar, güzelliği yarattığına değil, keşfettiğine inanır. Allah'ın cemâl sıfatının eseri olarak var olan her türlü güzellik, sanatkarın faaliyeti sayesinde dokunulabilir, görülebilir hale gelir. Sanatkarın bir mü'min olarak görevi, sadece estetik zevki tatmin etmek değil, birliğin ve nurun perdesini aralayarak hakikatin bilinmesine yardımcı olmaktır.

İslâm'ın “ihsan” boyutu, yani yapılan işi en güzel biçimde yapmak veya Cibrîl hadisinde bildirildiği üzere “mü'minin Allah'ı ve Allah'ın cemâlini görüyormuşçasına davranması düşünüldüğünde, inananların güzellik, incelik, derin anlayıştan kısacası estetik temaşadan uzak kalması asla düşünülemez. Çünkü Müslümanın, kainatın ve hayatın güzelliklerinden feyz alarak muhsinlerden olmak gibi bir hedefi vardır.⁵¹⁷

İslâm, iman ve ihsanın dinin aslî unsurları olarak zikredildiği Cibrîl hadisinde belirtildiği üzere “ihsan” yani İslâm ve imanın insandaki en güzel tezahürü; “Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmektir.” Bu tanımda dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan birincisi tahayyül diğeri ise bu tahayyülün gereği olan eylemdir. Yani “hayal” ve “ibadet”. Bu iki kelimenin bizi ulaştırdığı diğer kelimeler ise; “hakikat”, “zuhur”, “tecelli”, “aşk” ve “îmar”dır. Akli ile hakikati (Allah'ı) bulup O'na iman eden, bütün varlığıyla O'na teslim olan insan, bu yüce hakikatin (Allah'ın), kainatın her zerresindeki tecelli ve tezahürlerini aşk ile seyrederek, Kulluk vazifesinin, bu aşkın ve muhabbetin gereği olarak yeryüzünü îmar faaliyetlerinde ve ibadetlerinde Yüce Allah'ın ihsanına yine ihsanla mukabele eder. Böylece İslâm kültüründe sanat, sadece teknik bir “yapma” olmaktan çıkarak varlık ve varoluşun bütün tarzlarını ilahî aşk ile birleştiren, sadece eserde değil hayatın kendisinde ve içinde “açığa çıkan” bir yaşam biçimi, “ihsan” olarak karşımıza çıkar.

İbrahim Titus; “Hz. Peygamber (sav) mükemmellik için şöyle diyor, “Allah her şeyde mükemmellik ister.” Mükemmellik diye çevrilen “ihsan” kelimesi; “güzellik” ve “iyi ahlâk” anlamına da gelir. Daha kesin olarak buna iç güzellik veya her insan faaliyetini bir sanata ve her sanatı da Allah'ın hatırlanmasına dönüştürerek ister istemez, dışarıya doğru yayan halkın ve ruhun güzelliği de diyebiliriz.” demekte ve estetik-etik, sanat-ihsan arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Ona göre güzellik ilhamının kaynağı, gerçekte İslâm'ın kendisinde bulunur, bunun da adı “ihsan”dır.⁵¹⁸

Son din olarak gönderilen İslâm'ın, temellerini Medine'de atmaya başladığı medeniyetini oluştururken, sanat adına da özgün, kendi temel özelliklerini yansıtan bir üretim gerçekleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu noktada İslâm, diğer din ve kültürleri taklit eden bir din olmamış, kendine has alternatiflerini ortaya koymuştur. İslâm medeniyeti, Hz. Peygamber'in (sav) rehberliğinde kendi kıblesini, kendi mabedini, kendi ezanını, kendi mimarisini, kendi el sanatlarını ve kendi şehirleşmesini oluşturmuştur. İslâm sanatının tüm kollarına bakıldığında, daima tevhid bilinci içerisinde hareket edildiği, şirk ve küfrü çağrıştıracak en küçük unsurlardan dahi uzak durulduğu görülür. İslâm sanatı ve zanaatında daima “amel-i salih” niyeti ve gayreti öne çıkar. Sanatkâr, yaptığı her şeyi, ürettiği her eseri adeta, “Allah'ı görüyormuşçasına” ihsan şuuruyla bir ahiret yatırımı olarak düşünür. Netice itibarıyla İslâm sanatı, İslâm'ın

⁵¹⁷ Koç, Turan, 2009, *İslâm Estetiği*, İsam Yayınları, İstanbul, 15.

⁵¹⁸ Bruckharth, İbrahim Titus, 1994, *Akıl Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*, ter. Volkan Ersoy, İnsan Yayınları, İstanbul, 78.

ahlâkî güzellikleriyle tam bir uyum içerisindedir. Tevazu, doğallık, sadelik, faydalılık, ferahlık, kullanışlılık, tasarruf ve “ihsan” ahlâkı, İslâm sanatının hemen her dalında en vazgeçilmez unsurlar olmuştur.

“De ki; (Buyurun) yapın! Amelinizi Allah da Rasulü de mü'minler de görecektir. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size yapmakta olduklarınızı haber verecektir.”⁵¹⁹

⁵¹⁹ Tevbe 9/ 105.

8. İHSANIN TOPLUMA VE BİREYE KAZANDIRDIKLARI

8.1. İhsanın Topluma Kazandırdıkları

Toplum, sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir birlikteliktir.⁵²⁰ Bilindiği gibi insan toplum denilen bu sosyal çevre içerisinde doğar, yaşar ve ölür. Bu insan için temel bir ihtiyaç ve fitratının gereğidir. Bu sebeptendir ki dünyaya gelen her birey toplum halinde yaşama ihtiyacı hissetmektedir.

Bilimsel araştırmaların hepsi insanın toplumsal bir varlık olduğunu kabul eder. İnsan, çevresindeki dış dünya ile iyi geçinmeye yetenekli, yani yaratılıştan medenî bir varlıktır. İnsanın sosyal bir varlık olması fitratından olup doğası gereğidir. Her şeyin yetkinliği, yaradılışında varolan özbenliğini gerçekleştirmekle olur. Beraber yaşama özelliği insanda doğal nitelik olunca, insanın yetkinliği de sosyal yaşamındaki başarısıyla doğru orantılıdır. İnsan, sorumluluklarını bilip bunları en güzel şekilde yerine getirdiği, başkalarıyla iyi geçindiği oranda “yetkinliğini” ortaya koymuş olacaktır.

Toplum halinde yaşayan insanların yerine getirmek zorunda oldukları ödevleri ve kullanacakları yetkileri belirten birtakım kurallar vardır. Toplumsal düzen kuralları denilen bu kuralların hepsi, topluma düzen verme amacına yönelik olup, toplum halinde yaşama zorunluluğunun bir sonucudur.⁵²¹

Toplumsal hayatta insan ilişkilerini düzenleyen üç temel unsur; din, hukuk ve ahlâktır. Lakin söz konusu din İslâm dini olunca, din-ahlâk-hukuk ayırımı yapmak neredeyse imkansız hale gelir. İslâm düşüncesinin genel çerçevesi içinde ahlâk disiplininin oldukça geniş ve o ölçüde de önemli bir yeri vardır. Kur’ân’ın çok geniş bir kısmı doğrudan veya dolaylı olarak ahlâk konularını içeren ayetlerden oluşur. Hadis külliyatında da ahlâka dair hadisler neredeyse ciltleri dolduracak zenginliktedir. Zira hem Kur’ân’da hem de sünnette hedeflenen en temel gaye, insanın varlık kategorileri içindeki ayrıcalığına uygun erdemlerle bezenmesi ve yetkinliğe ulaşmasını sağlamaktır.⁵²²

Dinin klasik tanımı, akıl sahiplerini hüsn-i ihtiyarları ile bizzat hayırlara sevkeden ilâhî vaz şeklindedir. Öyleyse ferdin ve toplumun mutluluğunu, huzurunu ve düzenini sağlayacak en temel ilkeleri, Kur’ân’da ve Kur’ân’ı kendi hayatında tahakkuk ettirmiş Hz. Peygamber’in (sav) sünnetinde aramalıyız. Çalışmamızın konusu olan “ihsan” kavramı da Kur’ân ve sünnette, fert ve toplum hayatının her anında ve her sahasında insan davranışlarının hassas ayarını yapan ve sosyal hayatın, ahsen-i takvîm olan insana yaraşır bir şekilde yaşanmasını sağlayan temel ilkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nahl suresi 90. ayette Allah, dengeli ve sağlıklı bir toplumun dayanağını teşkil eden ilkeleri bildirmektedir. Bunlar; adalet, ihsan ve sıla-i rahimdir. Buna karşın Allah hem de tüm toplumu bozan üç şeyi de yasaklamaktadır. Bunlar ise fahşâ, münker ve bağy (zulmetmek, haddi aşmak)dir.

Toplumsal hayatta ihsan, adaletin fevkinde bir erdemdir. Adalet, sağlıklı ve huzurlu bir toplumun temeli ise ihsan, erdemli ve faziletli bir toplumun şîârıdır. Bir taraftan adalet, fertlerin haklarını koruyup zulme engel olurken; diğer taraftan ihsan, toplumsal hayatı, iyilik, mutluluk ve sevgi ile yaşamaya değer bir hale getirir.

⁵²⁰ Fichter, Joseph, 1996, *Sosyoloji Nedir?*, ter. Nilgün Çelebi, Ankara, 73.

⁵²¹ Bilge, Necip, 1986, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, 13.

⁵²² Çağrı, M. 2006, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, Dem Yayınları, İstanbul, 12.

Gazzâlî İhyâ'da "ihsan" konusuna giriş yaparken şöyle bir benzetme yapar; "Allah kullarına adalet ile beraber ihsanı da emretmiştir. Adalet, kurtuluşun biricik sebebidir. Binaenaleyh adalet, ticaretin sermayesi gibidir. İhsan (iyi davranmak) ise zaferin elde edilmesine ve saadetin kazanılmasına biricik sebeptir. Binaenaleyh ihsan da ticarete kârın yerine geçer. Dünya muamelelerinde sadece sermayeyle iktifa edip kâra iltifat etmeyen bir kimse akıllı sayılmadığı gibi, ahret muamelelerinde de böyledir. Yani bu muamelelerde de kişi, sadece adaletle hareket edip zulümden kaçınmak ile iktifa etmemeli, belki ihsanın (iyi davranmanın) bütün kapılarını çalmalıdır.⁵²³ Zira Cenab-ı Hakk Kur'ân'ında buyurur ki; *"Allah'ın rahmeti, ihsan edenlere yakındır."*⁵²⁴

İhsandan maksat, muamele yapan kişiye menfaat verici hareketlerde bulunmaktır. Bu da insanî ilişkilerde iyileşme, sevgi ve muhabbetin, aradaki bağların kuvvetlenmesine sebeptir. Fertleri arasında kuvvetli bağlar bulunan toplum güçlü olur. Bu açıdan bakıldığında ihsan, toplum içinde yaşayan insanların ilişkilerini "güzellik ve iyilik" çerçevesinde düzenleyen, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı tesis eden temel ilkelerden biridir.

Bu bağlamda denilebilir ki insanın zekat ve sadaka şeklinde infakta bulunması nasıl maddî anlamda iyilik ise, yakınlarıyla ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde kırıcı olmaması, onlara her konuda yardım elini uzatması, bir yoksulu, bir yetimi giydirip barındırması, güler yüz ve tatlı sözle onlara karşı muamelede bulunup sevgi ile başlarını okşaması, üzgün ve dertli birini teselli etmesi, hasta ve yaşlı kimseleri ziyaret ederek onların dertlerine çözüm üretmesi, cadde ve sokaklarda, çarşı ve pazarlarda insanlara eziyet veren, onların yaşamlarını zorlaştıran bütün olumsuzlukları bertaraf etmeye çalışması, kısacası özünde iyilik bulunan her türlü eylemi gerçekleştirmesi de manevî anlamda bir ihsandır. Bu sebeptir ki insan, toplum içinde yaşadığı müddetçe bu değerli prensibi yerine getirme noktasında üstüne düşeni yapmalıdır.⁵²⁵

Kendi çıkar ve menfaatlerini her şeyin üstünde tutan, başkalarına iyilik etmek ve diğerkamlık duygularından yoksun bireylerden oluşan bir toplumun varlığını uzun süre devam ettirmesi mümkün değildir. Esasen kurulan bütün medeniyetlerin ve insanlar arasındaki saadetin temelinde, insanların birbirine karşı "iyilik" duygusu, sevgi ve merhameti vardır.

İnsanoğlu, *"Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et."*⁵²⁶ ayetinin gereği olarak diğer bütün insanlara ve mahlûkata karşı iyi olmaya ve iyilik etmeye, fitratına uygun, Allah'ın özüne yerleştirdiği aslî yatkınlığa yaraşır bir şekilde davranmaya mecburdur.⁵²⁷ İslâm toplumlarında "iyilik etme ve yardım" manasıyla ihsan bilinci bireysel inisiyatif olmaktan çıkıp müesseseseleşerek bir "vakıf medeniyeti"ne dönüşmüştür. Böylece "iyilik ve yardım" toplumun zayıf ve güçsüz bütün kesimlerine ulaşmakla kalmayıp bu günden geleceğe uzanmıştır. Bu şekilde İslâm toplumlarında öncelikle bireylerin huzuru ve buna bağlı olarak toplumsal barış ve huzur tesis edilmiştir.

⁵²³ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 299- 306.

⁵²⁴ A'râf 7/90.

⁵²⁵ Demirci, Muhsin, 2005, *Kur'ân'da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 182.

⁵²⁶ Kasas 28/77.

⁵²⁷ Chittick, Muraata- William C, Sachiko,2000, *İslam Vizyonu*, ter. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul, 380.

8.2. İhsanın Bireye Kazandırdıkları

Kaynağını Allah'tan ve O'nun Rasûlü'nden (sav) alan İslâm'ın güzellik anlayışı, "ihsan" prensibi ile şekillenir. İhsan, maddî, manevî, ruhî ve fizikî bütün güzellikleri, bugünkü ifadesiyle etik ve estetik kavramlarının bütün muhtevasını bünyesinde mezcetmektedir. İhsan şuuruyla yaşayan bir muhsin, söz, fiil ve davranışlarıyla tüm hayatını adeta sanatsal bir faaliyete dönüştürür. İhsan şuuruyla insan evvela kendini ve kendindeki güzellikleri keşfeder sonra, zerreden küreye bütün kâinatta mutlak güzelliğin, Yüce Allah'ın tecellilerini seyre dalar. Doğaya ve tabiata emanet bilinciyle yaklaşır, çevreyi kirletecek ve zarar verecek her türlü tutum ve faaliyetten uzak durur.

Örneğin namazı, dinî bir ritüel olmanın dışında, "güzeli arayan insan" ile "en güzel" in buluşması olarak gören ve yaptığı işin iyi ve güzel olmasından Allah'ın hoşnut olacağını uman mü'min, ibadetinde "ihsan" şuuru ile hareket eder. Böylece ibadeti; onu bütün çirkinliklerden uzaklaştıran bir mirâç, mâbedi ise, güzellik ve zarafetiyle görenlerin gözünde ve gönlünde estetik zevk uyandıran ve yaşatan Süleymaniyeler ve Sultanahmetler şeklinde tezahür eder.

"Allah, kişinin yaptığı işi sağlam, iyi ve güzel yapmasını sever."⁵²⁸ hadis-i şerifinde telkin edilen "ihsan" şuuru ile kişi kendisine emanet edilen vazife ve sorumluluğun birer kul hakkı olduğunu bilir. Baştan savma, eksik yada kusurlu yapılan her işten öncelikle muhatapları olmak üzere toplumun tamamının zarar göreceğini bilerek elinden gelenin en iyisini ve daha güzelini yapmaya gayret eder. Muhsin olan birey, yürüttüğü vazife, icra ettiği zanaat veya sanatta daima teceddüt ve tekâmül arayışı içindedir. Bu durum ise intisab edilen iş, meslek yada sanatın ilmini tahsil edip sırlarını öğrenmeyi, o işte ihtisas sahibi olmayı, körü körüne eskiyi taklitten ve cehaletten kurtulup akl-ı selîm ile faydalı ilim ve bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bütün fertleri bu hal üzere olan bir toplumda hayat, ilim ve irfanla aydınlanmış, ince bir zevk ve zarafetle sanata dönüşmüş olur.

Hz. Peygamber'in (sav) "Allah güzeldir, güzeli sever."⁵²⁹ nebevî öğretisi gereği mü'min, ibadetlerinden günlük işlerine, şahsî hayatından toplumsal vazife ve görevlerine kadar, küçük ya da büyük bütün işlerini en güzel şekilde yapmaya gayret eder. Bütün fertleri ilim, irfan ile donanmış ve ihsan ile tezyin olmuş bir toplum, güzellikler üreten bir medeniyet kurmaya muktedir olur. Arkasında takip edilen izler ve takdir edilen eserler bırakır ve yaptıklarıyla geleceğine ışık tutar. Çünkü, istikbale taşıyacak yegane şey güzel olanlardır; unutulmayan ve iz bırakan işler ise güzel işlerdir.

İhsanın en kapsamlı diğer manası ise "Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmektir. Zira sen O'nu görmesen de O seni daima görüp gözetmektedir." Bu manasıyla ihsan, tüm iyilik ve güzelliklerin manevî istikamet yönünü gösteren yüksek bir irşad kaynağıdır. İmanın kemâli ve âli ahlâkın müsebbibidir. Allah'ı görüyormuşçasına kulluk eden kişi, Allah'ın gizli ve aşikâr her şeyimizi görmekte, iştirmek ve bilmekte olduğunu düşünür. Bu ihsan şuuru bireyi yanlış yollara sapmaktan kurtarır.

İhsanın bu manası "murâkabe" kavramıyla ifade edilir. Murâkabe, denetleme, gözetleme, dikkati belli bir noktaya toplama, kulun "Hak, bütün hâl ve hareketlerime vâkıftır." şeklinde bir şuur ve idrak olması, Allah her an beni görüyor, kalbime bakıyor anlayışı içinde olmaktır. Bu ihsan şuuru ve murâkabe hali, kişinin bütün söz, fiil ve davranışlarını doğrudan etkileyen ve düzenleyen bir otokontrol sistemidir.

Tarih boyunca tüm devletler ve idareciler, bir çok kanun, kurum ve teşkilatlarla halkı denetleme, böylece adaleti tesis etme, huzur ve güven ortamını oluşturma ve

⁵²⁸ Beyhâkî, *Şuabu'l- İman*, IV, 334-335.

⁵²⁹ Müslim, *İman*, 147.

haksızlıkları önleme gayreti içinde olmuşlardır. Teknolojinin de gelişmesiyle, iç ve dış tüm mekanlarda, neredeyse adım başı kurulan kamera ve alarm sistemleriyle oluşturulan güvenlik ağının amacı ise, insanlarda bir yetkili tarafından gözetlendiği bilincini oluşturmak ve böylece suç ve kabahatlerin önüne geçmektir. Lakin dünyanın hiçbir yerinde hukukun, emniyet güçlerinin, teknolojinin, kurum ve kuruluşların desteğiyle yürütülen bu denetleme, teftiş ve gözetleme faaliyetleri istenen sonucu tam manasıyla gerçekleştirememiştir.

İslâm dini, “ihsan” şuuruyla insanda ki bu denetlenme ve gözetlenme bilincini dış saiklerle değil bizzat bireyin iç dünyasında, inanç boyutunda gerçekleştirir. Hz. Peygamber (sav) bu şuur ve inancı insanların kalplerine yerleştirerek “cahiliye” toplumunu “asr-ı saadet”e dönüştürmeyi başarmıştır. Dimağlara ve gönüllere yerleşen her an Allah ile beraber olma inancı ve ihsan şuurunu neticesinde zulüm adalet, cehalet ilim ve irfana, kötülük iyiliğe, çirkinlik güzelliğe, karanlıklar aydınlığa dönüşmüştür.

SONUÇ

İslâm, insanda teslimiyetle başlayan, kalbe imanın yerleşmesiyle kök salan, ihsan ile hayatın tüm sahalarına nüfuz edip yayılan bir dindir. İslam dini, insan yaşamında boşluğa mahal vermeyen yapısıyla, Allah'ın ve Rasûlü'nün koyduğu genel ilkeler çerçevesinde insanı ve toplumu şekillendirir. "İhsan" Kur'ânî bir kavram olup Allah'a şirk koşturmanın yani tevhid inancının hemen arkasından emredilen (İsrâ 17/23) bir ilahî buyruktur. Yüce Allah'ın Kur'ân'da emrettiği, adalet ve ihsan ilkeleri (Nahl 16/90) insanın bireyle ve toplumla ilişkilerini şekillendiren, dünya ve ahiret mutluluğunu tesis eden en önemli amillerdendir.

İhsan, sözlük anlamı itibariyle güzellik ve iyilik manalarına gelir. Rasûlullah'ın (sav) tanımlamasıyla "*Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmendir. Sen O'nu görmeden de O seni görmektedir.*" (Müslim, İman,1) İhsanın barındırdığı bu anlamların tamamı fitrattandır. Tüm güzelliklerin ve iyiliğin kaynağı olan Yüce Allah, insanı "tîn" den yarattı, ona güzel bir şekil verdi ve ruhundan üfledi. (Secde 32/7-9) İnsanı yaratan Yüce Allah, onun yaratılış gayesini ise şöyle açıkladı; "*Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itaatle) kulluk etsinler diye yarattım.*" (Zâriyât 51/56) Yani ihsanın manası olan iyilik ve güzellik insanın fitratı, Allah'a Onu görüyormuşçasına ibadet ve kulluk etmesi ise insanın yaratılış gayesidir. "İhsan", insanın fitratında var olan iyilik ve güzelliği ihya etmesi ve yaratılış gayesini gerçekleştirmesi adına Allah'ın Kur'ân'da koyduğu genel bir ilkedir.

Kur'ân'ın tabiriyle insanlık için "Üsve-i hasene" olan Hz. Peygamber'in sünneti, Kur'ân rehberliğinde teşekkül etmiştir. Bu sebeple, Kur'ânî bir ilke, ilahî bir prensip olan "ihsan"ın hayata ve pratiğe geçirilme keyfiyetini de sünnet ve hadislerde müşahade etmek mümkündür. Bu çalışma neticesinde görülen odur ki "ihsan" şuuru Rasûlullah'ın (sav) tüm hayatına sirayet eden bir cevher; tavır, davranış ve insanî ilişkilerinde esas aldığı temel bir ilkedir. Rasûlullah'ın (sav) bütün sünnet-i seniyyesi'nde yansımalarına rastladığımız "ihsan" kavramı Cibrîl hadisiyle en kamil manasını bulmuştur. Hadislerde izini sürdüğümüz bu kavram, imanın dış dünyadaki yansıması, birey ve toplum hayatındaki tezahürü, insanı iyilik ve güzelliğe sevkeden bir anlayış, Rasûlullah'ın (sav) hayatında en mükemmel halini gördüğümüz bir yaşam sanatının adıdır.

Bu çalışma neticesinde Rasûlullah'ın (sav) tespit ettiğimiz hadislerinin, bünyesinde barındırdığı nezaket, zarafet, güzellik ve iyilik muhtevası itibariyle ihsanın farklı tasvirleri olduğu görülmüştür. Ayrıca Rasûlullah'tan (sav) sadır olan her hal, söz ve fiil "*Allah'ı görüyormuşçasına...*" derin bir kulluk şuurunun yani ihsanın tezahürüdür. İhsan üzere yaşanacak bir hayatın hem bu dünya hem de ukba saadetini kazandıracağı aşikardır. Yapılacak benzer kavramsal analizlerin Kur'ân ve sünnetin doğru anlaşılmasına yapacağı katkılar konusunda şüphe yoktur.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, M.F., 1990. Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ani'l- Kerim, Çağrı Yayınları, İstanbul, 870s.
- AKARSU, B., 1998. Felsefî Terimler Sözlüğü, İnkılap Yayınları, İstanbul, 247s.
- AKAY, H., 1995. İslami Terimler Sözlüğü, İşaret Yay. Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 526s.
- AKSEKİ, A.H., 2016. Ahlak Dersleri, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 405s.
- ALTINTAŞ, R., 2002. İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi, Pınar Yayınları, İstanbul, 327s.
- ANKARAVÎ, İ.R., 2008. Minhâcü'l-Fukarâ, Hazırlayan, Sâfi Arpaguş, İstanbul, 531s.
- ÂSİM EFENDÎ, Ebu'l- Kemal Ahmed, 1304 h., el-Ukyanusu'l- Besit fi Tercemeti'l- Kamusi'l- Muhit, Asitane, İstanbul.
- BEYHÂKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. el- Hüseyin, 1990. Şuabü'l- İman, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 10c.
- BİLGE, N., 2013. Hukuk Başlangıcı, Turhan Yayınları, Ankara, 325s.
- BRUCKHARTH, İbrahim Titus, 1994. Aklın Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler, trc. Volkan Ersoy, İnsan Yayınları, İstanbul, 280s.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, 2006. El-Câmiu's-Sahîh, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- BURSEVÎ, İ.H., 1330 h., Tefsîru Ruhu'l- Beyân, Dersaadet, İstanbul, 10 c.
- CANAN, İ., 1998. Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara, 17c.
- CHİTTICK, M., ve SACHIKO, W.C, 2000. İslam Vizyonu, trc. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul, 340s.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif, 1300 h., et- Tarifât, İstanbul, 272s.
- ÇAĞRICI, M., 1995. "Emr-i bi'l Ma'ruf Nehy-i ani'l Münker", DİA, XI.
- _____, 2000. "İhsan", DİA, XXI.
- _____, 2000. "İn'am", DİA, XXII.
- _____, 2006. İslam Düşüncesinde Ahlak, Dem Yayınları, İstanbul, 298 s.
- ÇAKAN, İ.L., 2014. İyi Müslüman, TDV Yayınları, 142 s.
- ÇAM, N., 2012. İslamda Sanat, Sanatta İslam", Akçağ Yayınları, Ankara, 262 s.
- ÇANTAY, H.B., 1980. Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim, İstanbul.
- ÇELEBÎ, İ., 1999. "Hüsn ve Kubh", DİA, XIX.
- ÇETİN, A., 1998. Hitabet ve İrşad, Aksa Yayınları, Bursa, 500 s.
- D.İ.B. Yayınları, 1974. Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Ankara.
- DEMİRCİ, M., 2005. Kur'an'da Toplumsal Düzen, Ensar Neşriyat, İstanbul, 432 s.
- DUMLU, Ö., 2004. Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker, Ravza Yayınları, İstanbul.
- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el- Fazl, Sünenü'd- Dârimî, Dâru İhyâi's- Sünneti'n- Nebeviyye, Beyrut, trs. , 2 c.
- el-Bağdâdî, Muhammed b. İbrahim, Hazin, trs.
- el-Beydâvî, Nasiruddin Ebi Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, Envâru'l- Tenzîl ve Esrâru't- Te'vil, Dersaadet Yayınları, İstanbul, trs.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammad, 1979. es-Sihah Tâcü'l- Luga ve Sihahü'l- Arabiyye, tah. Ahmed Abdulğafur Attar, Dâru'l İlmi li'l- Melâyin, Beyrut, 6 c.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, Besâir Zevî't- Temyîz fi Letaifü'l- Kitabü'l-Aziz, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, trs. 6 c.

- el-Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, 1975. İhyâ-u Ulûmi'd- Dîn, ter. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay. İstanbul, 4 c.
- el-Karadavî, Yusuf, 2014. Sünneti Anlamada Yöntem, Sünnet'in Teşrii Değeri, çv. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul, 399s.
- el-Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud, 1979. Kitabü't- Tevhid, Mektebetü'l İslamiyye, İstanbul.
- _____, 2004. Te'vîlâtü Ehli's-Sünne, thk. Fâtuma Yusuf Haymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 5c.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, 2004, Sünen-i Ebî Dâvûd, Tahkik; Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, İkinci Baskı, Cidde, 4 c.
- Ebû Hasen Ali b. Habib, 1992, en-Nük'etüvey'l-Uyun Tefsiru'l- Mâverdî, Daru'l-Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 4c.
- ECE, H. K., 2000. İslâm'ın Temel Kavramları, Beyan Yayınları, İstanbul, 793s.
- el- Mâverdî, Ebu Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, 1978, Edebü'd- Dünya ve'd-Din, Beyrut, 592s.
- el- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcilarifin b. Ali, 1994, Feyzü'l- Kadîr şerhi'l- Câmîi's- Sağîr, Dâru'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut
- el-Alûsî, Ebu'l- Fadl Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh b. Mahmud el- Huseyni, Rûhu'l- Meânî fî Tefsiri'il-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Darü İhyai't- Turasi'l- Arabi, Beyrut, trs. 30c.
- el-Ezherî, Muhammed İbn Ahmed, 1389/1969. Tehzibu'l- Luga, Kahire.
- el-Kuşeyrî, Ebu'l- Kasım Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik, 1983. Letâifu'l- İşârât, Merkezü Tahkîki't- Tûras, Mısır, 3c.
- el-Mekkî, Ebî Tâlib Muhammed b. Ali b. 'Atiyye el- Acemî, 1422 h., Kûtü'l-Kulûb, Mektebetü Daru't- Turâs, Kâhire, 3c.
- en- Nesefî, Ömer, Medarikü't- Tezîl ve Hakikatü't- Te'vîl, (Hazinin Kenarında), Dâru'l Ma'rife, Beyrut, trs.
- ENİS, İ., ve Diğerleri, (Komisyon), 1976. el- Mu'cemu'l- Vâsıt, Kahire.
- er-Râzî, Ebu Abdillâh Fahreddin Mahmud b. Ömer b. Hüseyin et- Taberistânî, 1992, Mefâtihi'l- Gayb, (Tefsiri Kebir) Tercüme, Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, Cafer Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, 1987, Safvetu't- Tefâsir, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- eş- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, 1964. Fethu'l-Kadir, Mektebetü Mustafa el- Babi el- Halebî, Mısır, 5c.
- eş- Şeybânî, Ebu Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhak b. Mahled, 1991, el- Ahad ve'l- Mesânî, Riyad, 6c.
- ez- Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza, 1306, Tâcu'l- Arus, Daru Sadır, Beyrut.
- FİCHTER, J., 1996. Sosyoloji Nedir?, ter. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara, 256s.
- GÖRGÜN, T. (edt.), 2010. İslam Ahlak Esasları, Anadolu Üniv. AÖF Yay. Eskişehir
- GÖRMEZ, M., 2013. İslam, Sanat ve Estetik, Diyanet Dergisi, Kasım (275)
- GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmet Ziyaüddin, Câmîü'l Usul, trc. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, trs. 472s.
- HÂKİM, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en- Neysâbü'rî, 2000, el- Müstedrek ale's- Sahihayn (Tahkik; Hamdî ed- Demurdaş Muhammed) , el- Mektebetü'l- Asriyye, Mekke, 11 c.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, İslam Peygamberi, trs., 2 c.

- İbn Esîr, Ebu's-Saâdât Mecdüddîn el- Mübarek b. Muhammed el- Cezerî el- Mevsilî eş- Şâfi, 1963, en-Nihâye fî Garîbi'l- Hadis, el-Mektebetü'l- İslamiyye, İstanbul, 5c.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, 1979. Mu'cemü Mekayisi'l-Luga, (Tahkik; Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l- Fikr.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş- Şeybânî el-Mervezî, 1995. Müsned-i Ahmed b. Hanbel, Tahkik; Şuayb el-Arnût, Müessesetü'r-Risale, Birinci Baskı, 50 c. Beyrut.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, 2014. el- Ahlak ve's- Siyer fî Müdâvâtü'n- Nüfûs, trc., Cemalettin Erdemci, H. Hüseyin Bircan, Dönem Yayınları, İstanbul, 144s.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, 1411, es- Siretü'n- Nebeviyye, (Tahkik, Taha Abdurrauf Sa'd) Daru'l Ciyl, Beyrut.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el- Kazvînî, 1998, Sünen-i İbn Mâce, Dâru'l- Ceyl, Beyrut.
- İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemaluddin Muhammed, Lisânu'l- Arab, Beyrut, trs, 10c.
- İbn Receb, Ebu'l Ferec Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman ed- Dîmeşki, 2001, Câmiu'l- Ulûm ve'l- Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadisen min Cevâmî'il- Kelîm, Tahkik, Şuayb el Arnaut ve İbrahim Bacis, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2 c.
- İbn Sâ'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, et- Tabakatü'l- Kübra, Daru Sadır, trs. Beyrut
- İbnu'l-Cevzî, Cemaleddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman, 1986, Tezkiretü'l-Erîb fî Tefsiru'l- Garîb, Mektebetü'l- Maarif, Riyad
- İbnü'l-Esîr Ebu Seadat Mecdüddîn el-Mübarek b. Esîruddî Muhammed b. eş-Şeybânî el-Cezerî, 1979, en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser, el-Mektebetü'l- İlmiyye, Beyrut.
- İZUTSU, T., 1991. Kur'an 'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, trc., Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 384s.
- KAGAN, M., 1982. Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat, trc. Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 700s.
- KANDEMİR, Y., 1986. Örneklerle İslam Ahlakı, Nesil Yayınları, İstanbul, 300 s.
- KASTALLÂNÎ, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, 1323 h., İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l- Buhârî, Matbaatü'l- Miri, Mısır, 15c.
- KILIÇ, R., 2014. İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar, TDV. Yay.
- KOÇ, T., 2009. İslam Estetiği, İsam Yay. İstanbul .
- KÖKSAL, M.A., 2004. İmandan İhsana, Gelenek Yay. İstanbul.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed ibn Ahmed, 2006. el- Câmiü li Ahkâmi'l-Kur'an, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 24c.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik, 1974. er-Risâle, Kahire.
- KUTUB, Seyyid, 1991. Fizilali'l-Kur'an, trc. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yayınları, İstanbul, 16 c.
- MÂLİK b. Enes, Ebu Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî, 2000, Muvattâ-i Mâlik, el-Kütübü's- sitte, Daru's-Selam, Arabistan.
- MERÂĞÎ, Ahmet Mustafa, 1974, Tefsîru'l- Merâğî, Külliyyet-ü Daru'l- Ulûmis' Sâbika, y.y., 30 c.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî e'n- Nisâburî 1998, el-Câmiu's- Sahîh, Dâru'l-Muğnî, Birinci Baskı, S. Arabistan, 2c.

- NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, 2001, es- Sünenü'l- Kübrâ, Tah. Abdullah b. Abdulmuhsîn et- Türkî, Müessesetü'r- Risale Beyrut.
- NEVEVÎ, Ebu Zekerîyya Yahya b. Şeref, 1930, Sahîh-i Müslim bi Şerhin- Nevevî (el- Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim İbni'l- Haccac), el- Matbaatü'l- Mısriyye, Kahire
- OCAK, M., 1999. Kur'an'da İhsan ve Muhsin Kavramları, İnkılap Yayınları, İstanbul, 157s.
- ÖZAVŞAR, M.E. ed., 2014. Hadislerle İslam, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 7.c.
- ÖZBEK, A., ve Diğerleri (Komisyon), 1982. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, İstanbul.
- RÂGİB, Hüseyin İbn. Muhammed el- İsfehânî, 1970, el-Müfredât fî Ğarîbi'l- Kur'an, Mektebetü'l- Mısriyye, 1065 s.
- RİZÂ, Muhammed Reşid, 1947, Tefsîru'l- Menâr, Kahire, 14c.
- SARI, M., 1980. el- Mevârid ,Arapça Türkçe Sözlük, Bahar Yayınları, İstanbul.
- ŞERÎATÎ, A., 2008. Sanat, trc. Ejder Okumuş, Sait Okumuş, Şamil Öçal, Ankara
- TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin, 1971-1974, el-Mizan fî Tefsiri'l-Kur'an, Matbaatü İsmailiyani, Beyrut.
- TABERÂNÎ, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el- Lahmi, 1415, Mu'cemü'l- Evsat (Tahkik. Tarık b. İvezullah b. Muhammed- Abdulmuhsin b. İbrahim el- Huseyni) , Daru'l- Haremeyn, Kahire.
- _____, 2002, el- Mu'cemü'l- Kebîr, (Tahkik, Hamdi Abdulmecid es- Selefi) Dâru İhyâi't- Turâsil Arabî, y.y.,
- TATLI, B., 2015. Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları, TDV Yayınları Ankara, 463s.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, 1998, Sünen-i Tirmîzî (el- Câmiu'l- Kebîr), Dâru'l-Garbi'l İslamî, Beyrut
- TOKSARI, A., 1992. "Birr" , DİA, VI.
- TUNALI, İ., 1989. Estetik, Remzi Yayınları, İstanbul, 282 s.
- ULUDAĞ, S., 1991. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul, 390 s.
- ULUDAĞ, S., 2006. "Müşahede" DİA, 32 c.
- UYSAI, E., 2014. "Toplumsal Ahlak", İslam Ahlak Esasları, Edt. Tahsin Görgün, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 163s.
- WENSINCK, A.J. 1936. el-Mu'cemu'l- Müfehres li Elfâzı'l Hadîsi'n- Nebevî, Matbaatü Brill, Leiden, 7 c.
- YAZIR, E.M.H., 1992. Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirilmiş şekli (Sadeleştirilenler; İsmail Karaçam ve diğerleri), Azim Yayınları, İstanbul, 10 c.
- YILDIRIM, H., 2007. Kur'an'da "Hüsn" Kavramı, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa
- YILMAZ, H.K., 1996. İslam Tasavvufu, Ebû Nasr Serrâc Tûsî, el- Lüma Tercümesi, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 558s.
- YILMAZ, H.K., 2007. Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 402 s.
- ZEMAHŞERÎ, Cârullah Ebî Kâsım Muhammed b. Ömer e- Havârizmî, 1993. el- Fâik fî Ğarîbi'l- Hadis, Daru'l Fikri Littabati ve'n Neşri, Beyrut
- _____, 1998. el- Keşşâf an Hakîki't- Tenzîl ve Uyûni'l- Akâvil fî Vucûhi't- Te'vîl, Tahkik, Şeyh Ahmed Âdil, Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l- Abekan, Riyad, 6 c.
- ZUHAYLÎ, V., 1990. el- Fıkhu'l-İslâmiyyu ve Edilletuhû (İslam Fıkhi Ansiklopedisi), trc. Hey'et, Risale Yayınları, İstanbul, 10c.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı- Soyadı: Ferize YEKSEK
Doğum Yeri ve Tarihi: OSMANİYE / 03. 12. 1973

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Ankara Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi: KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam
Bilimleri Bölümü

İş Deneyimi

Stajlar:
Projeler:
Çalıştığı Kurumlar: Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E-Posta: ferizeyeksek@gmail.com
Telefon: 0507 934 05 40
Tarih: